

Dušan Kveder-Tomaž — revolucionar, borec, politik

Vsa Jugoslavija, vsa Slovenija se je poklonila spominu komandanta slovenske partizanske vojske heroju Dušanu Kvedru-Tomažu. Na njegovi poslednji poti so spregovorili in med drugim dejali:

FRANC LESKOSEK-LUKA:

»Že več mesecev smo vedeli za zahrbtno bolezen, ki je pretrgala ustvarjalno delo Dušana Kvedra-Tomaža... Toda novica o njegovi smrti je vendarle prišla prezgodaj in se je razširila med slovenskimi borci in povsod po Jugoslaviji in na svetu, kjer je delal...

Svoje vojaške izkušnje v Španiji je uporabil v domovini, prilagodil jih je novim pogojem boja. Najprej je s Stanetom Rozmanom organiziral štajerski bataljon. Franc Rozman-Stane in Dušan Kveder-Tomaž sta bila na čelu te enote tudi tedaj, ko je prerasla v drugo skupino odredov, iz katere se je pozneje rodila prva slovenska brigada. Kot komandant in politični komisar sta ta dva vodila drugo skupino odredov čez Gorenjsko na Štajersko. Vsa ta pot je bila en sam boj. Stari borci se še spominjajo, kako jim je Dušan Kveder na tem težavnem pohodu vlival samozavest in optimizem. V juriših na sovražne obročje je bil zmeraj zraven. Zato so mu tudi zaupali. Leta 1943 so ga poklicali v glavni štab. Od tam je šel v Slovensko Primorje, postal je komisar cone in je organiziral IX. korpus. Pozneje je bil nekaj časa v vrhovnem štabu, po tragični smrti Franca Rozmana pa so ga spet poklicali v Slovenijo. Dušan Kveder je postal komandant glavnega štaba NOV in PO Slovenije.

Izguba je tem hujša, ker je naš Tomaž vse svoje sposobnosti revolucionarja in komandanta, vse svoje ustvarjalne moči po vojni posvetil razvoju naše socialistične domovine, okrepitvi njenega ugleda na svetu ter zblizanju in sodelovanju med narodi.« ...

VIKTOR AVBELJ:

»Dušan Kveder-Tomaž je takšen človek, sodelavec, tovariš in prijatelj! Več kakor 30 let je bil najintimneje povezan z zgodovinsko odločilnim družbenim dogajanjem na Slovenskem, naj je delal doma ali izven svoje ožje domovine. Z neutrudnim delom, z doseženimi uspehi, z odnosom do družbenih in človeških problemov, težav in uspehov ter s svojimi načrti za še višje in vrednejše človeške odnose se je izoblikoval v svetlo osebnost, zavzeto za najnaprednejše ljudske smotre...

Ime Dušana Kvedra je zapisano v slovenski zgodovini kot ime komandanta slovenske partizanske vojske. Bil je splošno priznan vojaški voditelj, ki

je vojaško strokovno znanje povezoval s širokimi političnimi razgledi. Znal je vojaška načela in taktične naloge realno in ustvarjalno prilagoditi zavesti, zmogljivosti in pripravljenosti borcev in vojaških enot. Pod njegovim vodstvom je slovenska NOV skupaj z jugoslovanskimi vojaškimi enotami osvobodila svoj narod. V teh časih največjih naporov je Tomaž visoko dvignil vojaško sposobnost svoje vojske kot udarne pesti slovenskega naroda. V zavesti slovenskega ljudstva se je izoblikoval lik legendarnega borca, komisarja in komandanta; tovariša Tomaža Poljanca.

Pogumen in sposoben komandant je bil Tomaž tudi nesporna politična osebnost. Njegove politične kvalitete so se izkazale še posebej v odločilnih dneh, ko je partizanska vojska osvobajala našo domovino. Neločljivo je znal povezati vojaške naloge s politiko Komunistične partije, ki je vse resnične nacionalne in napredne sile združevala in vodila k osvoboditvi naroda in delovnega človeka v socializem.

Z revolucionarnim delom pred vojno, kot legendarni borec in poveljnik v NOB in kot razgledan politik pri graditvi socialistične družbe je Tomaž globoko in za vselej zasidran v življenje svoje domovine in v zavesti svojega naroda. Na svoji ustvarjalni življenjski poti si je pridobil zasluge in spoštovanje, ki nas zavezujejo. Težka je izguba, ki nas je zadela z njegovo smrtjo, zato je tako težko slovo od iskrenega prijatelja in tovariša Tomaža. Hoteli bi mu povedati, da nam je drag in da smo mu hvaležni za vse, kar nam je dal.«

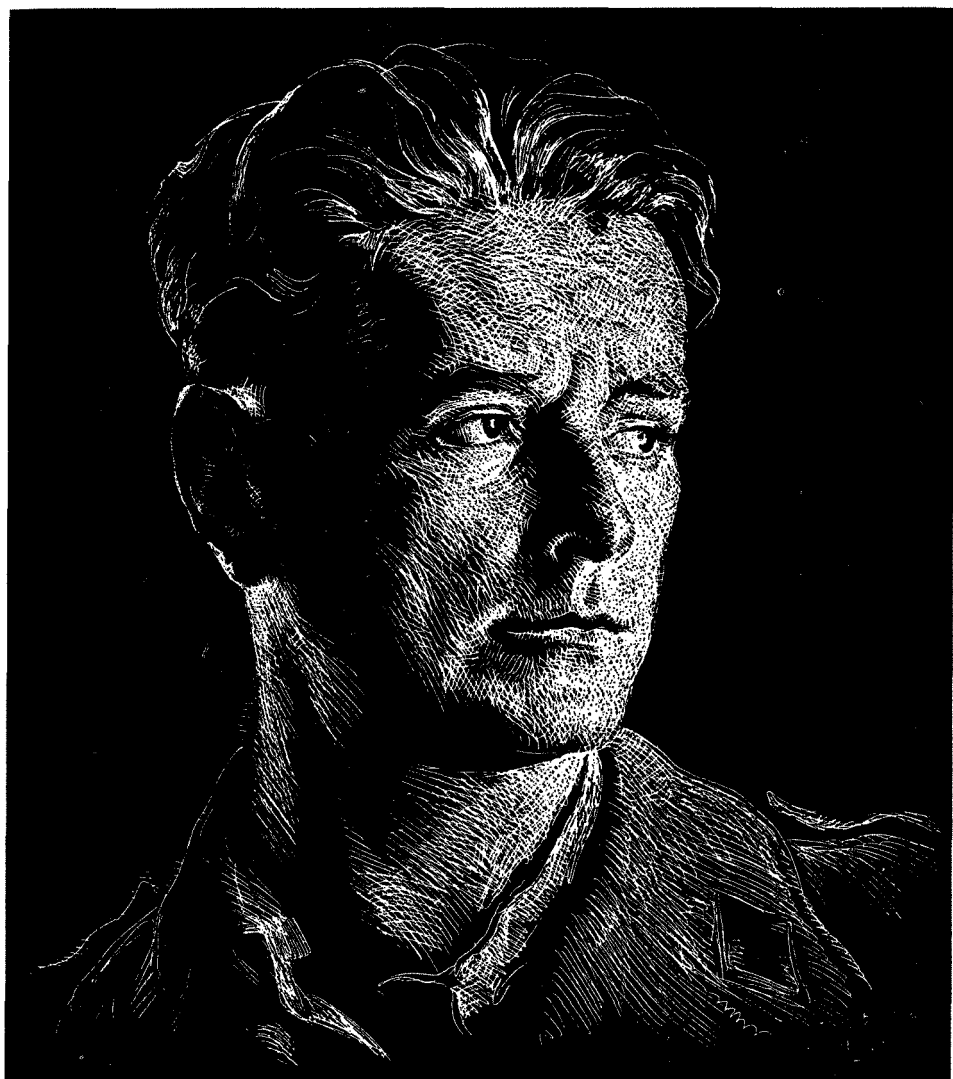
MARKO NIKEZIC:

»V zadnjih desetih letih je Dušan Kveder dostojno zastopal v drugih deželah socialistično Jugoslavijo, njene interese in prizadevanja, tako kot je to lahko delal eden izmed tistih, ki so to Jugoslavijo enakopravnih narodov ustvarjali od začetka, ki so jo nosili v svojem umu in srcu tedaj, ko je še ni bilo.

Dušan Kveder je z uspehom prenašal poslanico naših narodov, poslanico miru, neodvisnosti in enakopravnosti, poslanico družbenega napredka in osvoboditve človeka. Bil je ne samo dostojen predstavnik nove Jugoslavije, temveč tudi zelo nadarjen pri izpolnjevanju te naloge. Politične izkušnje, poznavanje zgodovine in sveta, znanje večine svetovnih jezikov, izobrazba in neugnana želja po spoznavanju kulture drugih narodov, vse to mu je dajalo sposobnost, da ocenjuje in sprejema odgovorne sklepe. Z izrednim uspehom je opravil zaupane mu misije v Etiopiji, ZR Nemčiji in Indiji in si je pridobil širok krog prijateljev v vseh okoljih, v katerih je deloval.«

MITJA RIBIČIČ:

»Tomaž je bil govornik, ki je znal navdušiti borce. Toda bolj kot z besedo je potegnil za seboj z zgledom, ko se je pojavil tam, kjer je bilo najtežje, kjer je bil sovražnikov ogenj najgostejši. Bil je utemeljitelj izvirne partizanske taktike; znal je male prednosti spremeniti v veliko pobudo. Razvijal je osvobodilno aktivnost na tistem delu od treh okupatorjev razsekane slovenske zemlje, v kateri je bil nacistični vojaški stroj najmočnejši, nemški uničevalni teror pa najbolj brezobziren in nečloveški ...

Božidar Jakac: Dušan Kveder-Tomaž, april 1944, visoka jedkanica

Leta 1941 je Dušan Kveder zapisal besede, ki še danes zvenijo kot izročilo mlademu rodu in vsem našim, boljši svet ustvarjajočim ljudem:

„Danes zmaguje tista vojska, ki spoštuje v borcu človeka. Kot borci za novo družbo, ki ne bo slonela na izkoriščanju človeka po človeku in naroda po narodu, temveč na tovariškem sodelovanju vseh ljudi in bratskem sožitju vseh narodov, moramo že danes ustvariti take oblike sožitja, ki bodo množicam služile kot primer bodoče ureditve... Treba je visoko razviti vrline tovarištva, poštenosti, medsebojne pomoči, razumevanja, odkritosti in dostojnega izražanja. Kajti narodna revolucija je hkrati borba za slovensko in občečloveško kulturo. Ta kultura vsebuje dediščino vsega borbenega in naprednega v zgodovini slovenskega naroda in nosi pečat današnjega orjaškega poleta novih ljudskih revolucionarnih sil.“

Kako silna je bila Tomaževa vera v človeka, v borca, v delavskega ali kmečkega sina, v zanosnega študenta, v neuničljivo moč borečega se ljudstva na svoji zemlji! Kako globoko je občutil in kako preprosto in jasno znal razložiti velike cilje revolucije in socializma!

Poslovimo se od poveljnika slovenske partizanske osvobodilne vojske z besedami, s katerimi se je tovariš Tito poslovil na tem mestu od Borisa Kidriča:

„Počivaj v miru med mrtvimi heroji, ki tudi po smrti žive v srcih naših narodov kot vzor — kakor pravi pesnik: grobovi niso krste, temveč izvori novih sil...“

Kaj pomeni ustanovitev prve slovenske brigade

DUŠAN KVEDER

O tem, kaj pomeni ustanovitev prve slovenske brigade 29. marca 1942 na Kremenjaku za razvoj narodnoosvobodilne vojske v Sloveniji, zelo redko pišejo zgodovinska dela, ki obravnavajo to obdobje naše vojne. Zato je ostal ta dogodek doslej v naši literaturi premalo ocenjen. Včasih so to celo sramežljivo potiskali ob stran, kakor neprijetno dejstvo, ki bi ga bilo najbolje pozabiti. Boje in uspehe brigade, ki jih nihče ne zanika, so navadno obravnavali kot akcije odredov, formacijo, notranjo organizacijo, duha brigade pa so istovetili s stanjem drugih enot, ki so tedaj delovale v Sloveniji. V resnici pa ni bilo tako.

Na ustanovitev prve slovenske brigade sta odločilno vplivala dva posebna momenta, eden v negativnem in drugi v pozitivnem smislu.

Prvič, nastala je zaradi naloge, ki ji jo je določil glavni štab Slovenije: prekoračiti italijansko-nemško zasedbeno mejo, priti na Štajersko in tam skupaj s krajevnimi enotami začeti vstajo in ustvariti osvobodeno ozemlje. Tovariša Franc Rozman in Dušan Kveder, določena za poveljevanje tej enoti, sta med proučevanjem svoje naloge in okoliščin, v katerih jo naj bi izvedla, morala izbirati med dvema metodama: ali ustanoviti več enot z obeležjem odredov ali pa ustanoviti močnejšo redno udarno enoto. Od vsega začetka sta se odločila za drugo možnost.

Drugič, brigada se je oblikovala v ugodnih okoliščinah na Dolenjskem, ki je bila tedaj najšibkejša točka v sovražnikovi zasedbi Slovenije, to je v razmerah, ki so ji nudile najboljše možnosti za razvoj in utrditve. V tako imenovani Ljubljanski pokrajini, kjer so bili Italijani, imamo v prvi polovici leta 1942 najbolj množičen priliv v partizanske enote. Italijanski okupator se je pokazal takrat kot zelo nesposoben in ni obvladal položaja v pokrajini: množična osvobodilna fronta je popolnoma ohromila vse njegove povračilne ukrepe. Enotnost narodnega odpora na eni strani in dejstvo, da je bila domača reakcija brez vodstva, na drugi — sta ustvarila zelo ugodne okoliščine za razvoj partizanskih enot. Popolnoma drugačen položaj pa je bil takrat na Štajerskem. Izselitev vse slovenske inteligence leta 1941, huda izdajstva v partijskih organizacijah, precej razširjena iluzija med kmečkim prebivalstvom, da bo Hitler po razpadu stare, osovražene Jugoslavije ustvaril pravičnejše možnosti za življenje kmetov, velika občutljivost Nemcev ter njihove hitre in surove reakcije v tej pokrajini, ki so jo hoteli čimprej formalno vključiti v meje tretjega rajha — vse to je močno oteževalo razvoj oboroženega boja. Na Štajerskem so bile torej takrat najbolj neugodne možnosti za boj.

Zaradi ugodnega položaja je bilo mogoče v Ljubljanski pokrajini že 15. decembra 1941 ustanoviti poseben bataljon z nalogo, da odide na Štajersko. To je bil drugi štajerski bataljon. Zaradi priliva novih prostovoljcev je kmalu imel toliko ljudi, da sta bila 29. marca 1942. leta ustanovljena dva bataljona. Zavoljo tega je pokrajinski štab partizanskih čet postal istega dne štab prve štajerske brigade, da bi lahko vodil vse tri svoje bataljone (enega na Štajerskem in dva na Dolenjskem).¹ Dan pozneje, 30. marca, je štab prve štajerske brigade izdal ukaz prvemu štajerskemu bataljonu o njegovi koncentraciji, reorganizaciji in nalogah.² Toda 4. aprila je glavni štab v takrat blokirani Ljubljani izdal ukaz, da se iz štajerskih enot oblikuje druga grupa

odredov, vendar je ta ukaz zaradi pretrganih zvez prišel v štab brigade šele nekaj dni pred 1. majem.³ Proslavo 1. maja je štab brigade povezal s preimenovanjem brigade v grupo odredov, obenem pa je iz novih čet v že oblikovanih bataljonih sestavih 4. bataljon. 18. maja je bil potem ustanovljen še peti in okoli 1. junija tudi šesti bataljon.

Kakšni razlogi so zahtevali tak razvoj organizacijskih oblik te prve redne enote v Sloveniji?

Komandant in komisar te enote sta, kot že rečeno, imela glede njene naloge že od vsega začetka pred očmi ustanovitev enotne, udarne, gibčne in redne enote. Že od leta 1941 je bila to na vseh skupnih posvetovanjih in analizah ideja-vodnica za vse njune odločitve. To ni bilo slučajno. Oba sta se avgusta 1941 vključila v narodnoosvobodilno vojno z izkušnjami in gledišči, pridobljenimi v španski vojni za neodvisnost. Tam se nista borila v partizanskih odredih, marveč v rednih enotah. Pogledi na vojskovanje, oblikovani v rednih mednarodnih brigadah, so od vsega začetka odločilno vplivali na celotno njuno ravnanje.⁴ Zato je dejavnost prvega štajerskega bataljona, dokler je bil leta 1941 pod Rozmanovim poveljstvom, imela že takrat več rednega obeležja kakor druge tedanje enote v Sloveniji. Še močnejše se je pokazalo to obeležje redne enote v drugem štajerskem bataljonu, zlasti pa pozneje, ko je bila ustanovljena brigada.

Ko se je potem v okviru drugega štajerskega bataljona število čet tako povečalo, da se je pokazala potreba po novem bataljonu, je bila Rozmanova in Kvedrova zveza z glavnim štabom v Ljubljani zaradi italijanske blokade mesta za dalj časa pretrgana. Komandant in komisar drugega štajerskega bataljona sta bila sicer obenem tudi pokrajinski štab štajerskih partizanskih čet, da bi lahko poveljevala še prvemu štajerskemu bataljonu na Štajerskem, ki jima je bil prav tako podrejen. Toda upošteva je razvoj svoje enote in zlasti še neposredno potrebo ustanoviti tretji bataljon, sta se na lastno pobudo, ker nista mogla dobiti od glavnega štaba nobenega navodila glede razvoja višjih organizacijskih oblik, od prej pa takega navodila nista imela, odločila pripraviti organizacijsko obliko brigade po zgledu tistih v Španiji. Takrat še nista prav nič vedela, da so v operativni skupini pri Vrhovnem štabu narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije prav to organizacijsko obliko že sprejeli in uresničili ter se je izkazala kot dobra. Ker ni bilo zvez niti s hrvatskimi, kaj šele z enotami še južneje, tudi nista vedela za organizacijsko obliko odredov oziroma grupe odredov. Tisti čas izraz »odred« sploh še ni prodril v Slovenijo. Enote v Sloveniji so poznale takrat samo vode, čete in bataljone. Toda tudi če bi bila takrat celo izvedela za odred, se za to ime verjetno ne bi bila odločila, ker bi menila, da z njim ne bi mogla označiti narave redne enote, kakršno sta hotela ustanoviti.

Po prvi možni zvezi sta potem obvestila glavni štab v Ljubljani o tem, da sta na lastno pobudo ustanovila brigado. Glavni štab pa je medtem že izvedel za splošno izvajanje odredne oblike organizacije v drugih pokrajinah naše dežele, ni pa še vedel za obstoj prve in druge proletarske brigade, zato je zameril Rozmanu in Kvedru, ker sta ustanovila brigado, in ukazal, da je treba brigado ukiniti in iz nje ustanoviti drugo grupo odredov; to se je tudi takoj zgodilo.⁵ Toda obstoj brigade dejansko s tem ni bil ukinjen. Enota je samo formalno postala grupa odredov. Samo ime tu ni imelo nobenega pomena. V bistvu, po svoji notranji organizaciji, taktiki, sestavi in disciplini je ostala za to začetno vojno obdobje prava, značilna brigada.⁶

V čem so bile lastnosti te enote, ki so ji dajale to redno brigadno obeležje.

Prvič: Prva slovenska brigada se je oblikovala od samega začetka v ostrem boju med lokalnimi patriotskimi težnjami in odredno povezanostjo z domačim terenom na eni strani ter med težnjami manevriranja in premičnih oblik bojevanja na drugi strani. Že sama ustanovitev drugega štajerskega bataljona je potekala v znamenju tega boja. Z velikim naporom, vztrajnim prepričevanjem, s kaznimi in izgonom oportunistov je bilo mogoče premakniti četo s Pugleda na zborna mesto bataljona na Kremenjaku. Nadalje se je bilo treba precej boriti in prepričevati vse tri čete bataljona o potrebi, da zapustijo domači kraj in se prestavijo na območje Litijske, ki so ga držali nemški okupatorji. Šele prva zmaga nad Nemci 24. decembra 1941 pri Libergu je uveljavila v bataljonu manevrsko, ne lokalno patriotsko obliko akcije. Tudi pozneje, med nadaljnjim razvijanjem brigade, je bilo veliko težav, preden je bil med novimi prostovoljci z Dolenjskega, pa tudi med Štajerci, ki so pobegnili na ozemlje pod italijansko zasedbo, pa so na lastni koži občutili nemški teror, zlomljen odpor pa tudi neutemeljen strah pred odhajanjem na ozemlje, na katerem se bodo bojevali z Nemci. Po prihodu brigade na Gorenjsko (junija 1942), kjer so prav tako bili okupatorji Nemci, je nastal še težji, celo najtežji boj proti lokalnemu patriotizmu, in sicer pri Gorenjcih. Razni oportunistični elementi v gorenjskih enotah so se upirali zamislim in načrtom brigade za širše operacije na njihovem ozemlju in so celo odpovedovali sodelovanje z brigado, boječ se za svoje sorazmerno mirnejše in boljše preskrbljeno življenje okoli domačih vasi. Nekakšna napetost in več sporov med štabom brigade in štabom gorenjske grupe odredov niso bili v bistvu pravzaprav nič drugega kakor spor med naprednejšim rednim in konservativnejšim odrednim pojmovanjem boja.

Šele uspešen izid tega notranjega boja je dal enoti pečat premične enote, ki ni vezana na ozko operativno območje, dal ji je pečat brigade.

Drugič: Z uspešnim premagovanjem konservativne vezanosti na domač teren so nastale možnosti za stalne pohodne manevre brigade: stekajoči se pohod treh čet na Kremenjak decembra 1941, manever drugega bataljona na Libergo in nazaj, manever s Kremenjaka čez Turjak na Pugled, s Pugleda na območje Muljave, od tam na Janče in nazaj ter končno z Dolenjske prek Notranjske, Gorenjske in Koroške na Štajersko.

Tako je bila to takrat edina enota, ki je enotno kot celota manevrirala po vseh slovenskih pokrajinah, razen po Primorskem. Zaradi teh posebnosti je bila drugačna od vseh preostalih takratnih enot v Sloveniji, ki so delovale samo na svojih območjih, pa ji je to dajalo enega izmed pečatov redne enote.

Tretjič: V vseh večjih akcijah in bojih — razen manjših, kjer take potrebe ni bilo — je enota nastopala enotno kot celota, poveljevanje pa je bilo centralizirano. Od vsega začetka njenega obstoja ni bilo v njej tistega pretežno neskladnega, samoiniciativnega nastopanja posameznih delov, kar je značilno za odrede, razen seveda takrat, kadar je nujna in koristna samoiniciativa vsakega, pa tudi najmanjšega dela, sodila v splošni okvir bojevanja kot celote. To osredotočeno poveljevanje in enovito nastopanje enote, ki se je pokazalo na primer na Libergu, Turjaku, Pugledu, Jančah, Muljavi in na Gorenjskem, je zanjo značilno in pomeni nadaljnjo karakteristiko enote kot brigade.

Cetrlič: Brigada je od vsega začetka segala pretežno po rednih oblikah boja (redne v tistem omejenem pomenu, o kakršnem je mogoče govoriti v take vrste vojni, kot je bila naša narodnoosvobodilna vojna). Obramba na Libergi in Primskovem, napad na Turjak, obramba Pugleda, napad na Višnjo goro, bitka na Jančah, boj na Muljavi, načrtovani napad v Poljanski dolini in še druge operacije so bile zastavljene in vódene po načelih prave vojaške tak-tike. Brigada je bila vselej razmeščena tako, da je lahko glavnina nastopila v primeru napada na katerikoli del enote. To, da brigada med bivanjem na Do-lenjskem ni imela večjih ofenzivnih operacij, gre pripisati dejstvu, da je imela vezane roke zaradi priprav na odhod na Štajersko in je glavni štab svetoval zato štabu brigade, naj se do prehoda čez italijansko-nemško zasedbeno mejo izogiba sleherni ofenzivni dejavnosti.

Petič: Formacijska sestava brigade je bila od vsega začetka prilagojena rednim, manevrskim oblikam bojevanja in se je bistveno razlikovala od drugih grup odredov. V skladu z ukazom glavnega štaba so bili sicer trije bataljoni razglašeni za savinjski odred, nadaljnja dva pa za pohorski odred, vendar de-jansko odredov in njunih štabov takrat še niso ustanovili, ker je bila ta orga-nizacijska oblika nezdružljiva s tem, kako se je bojevala brigada. V začetku so bila prizadevanja, da se trije bataljoni združijo v savinjski odred pod po-veljstvom Alojza Kolmana-Maroka, vendar so to v praksi hitro opustili, Kol-man pa je v bistvu postal nekakšen namestnik komandanta brigade in v mejah svoje pristojnosti vodil ne tri, marveč vseh pet oziroma šest bataljonov. Gibč-nost poveljevanja tedaj ni dovoljevala, da bi bila med štabom brigade in nje-nimi bataljoni še ena poveljniška stopnja.

Brigada je kot redna enota imela tudi centralizirane službe v okviru svo-jega štaba, značilne za tedanje redne enote: obveščevalno službo, intendan-turo, saniteto in propagando.

Za razliko od drugih grup odredov, ki so imele obeležje teritorialnih po-veljstev, ni imela brigada nobenih ustanov, ki bi bile vezane na kakšno ozemlje, kakor recimo stalne bolnišnice, skladišča, delavnice in podobno. Kot manevrska enota je brigada nosila vso svojo opremo s seboj in je bila glede tega popolnoma neodvisna od terena, zato je lahko delovala kjerkoli.

Sestič: Zaradi odgovornih manevrskih nalog so prihajali v brigado iz-brani ljudje. Do konca njenega obstoja so sprejemali v njene vrste samo prostovoljce. Večinoma so bili to delavci iz Ljubljane in okolice, Dolenjske in Štajerske, nekaj manj je bilo študentske mladine, zelo majhen odstotek pa so bili kmetje. Veliko večino brigade so sestavljali člani partije in SKOJ.

Brigada ni imela veliko ljudi. Med bitko na Jančah na primer je štela okoli 520 borcev, pozneje jih je imela med 500 in 600, skupaj s prvim štajer-skim bataljonom pa okoli 700 borcev. Ta omejitev v številu je nastala zato, ker štab brigade namerno ni povečeval števila ljudi zaradi lažjega prehoda na Štajersko, zato so tudi veljala stroga merila pri izbiranju borcev. Brigada torej še dolgo ni izrabila vseh mobilizacijskih možnosti, ki jih je imela na svojem območju delovanja. Iz čet, ki so se oblikovale na terenu in so se ho-tele v celoti pridružiti brigadi, so sprejeli samo posameznike, vse druge pa poslali naprej v tretjo grupo odredov.

Tako je brigada do konca ostala sestavljena iz izbranih in preizkušenih ljudi, večinoma delavcev in komunistov, to pa ji je v pravem pomenu besede dajalo obeležje udarne in proletarske enote.

Sedmič: Bistvena lastnost brigade je bila nazadnje tudi njena notranja organiziranost in stroga vojaška disciplina. Od vsega začetka je bil ves starešinski kader imenovan z ukazom štaba brigade, ne pa voljen. Vsak dan je izšel dnevni ukaz podrejenim enotam. Vsaka, tudi najmanjša napaka, nedisciplina ali moralni prekršek so bili najstrožje kaznovani. Izobraževanje poveljniškega sestava in ljudi je bilo zelo napredno ter se je delilo na vojaško-strokovni in politični del. Bili so tečaji za komandirje, za komisarje, mitraljezce, minerje, sanitetno osebje itd. Takoj ko enote niso bile več v boju ali na pohodu, se je šolanje spet nadaljevalo.

Vse navedene značilnosti kažejo, da je brigada nastala v ostrem boju med naprednejšimi, regularnimi in konservativnejšimi, odrednimi težnjami tako v njej kakor tudi zunaj nje, to je med primitivnejšimi oblikami, ki so zavirale razvoj, in višjimi, naprednejšimi oblikami organizacije partizanske vojske. Z zmago teh naprednejših teženj je dobila brigada značilnosti, po katerih se je bistveno razlikovala od tedanjih teritorialnih grup odredov (čeprav so formalno nosile ista imena).

Kakšne bi bile lahko danes kritične pripombe o funkciji, ki je bila dana prvi slovenski brigadi, o nalogi, ki ji je bila postavljena, in o tem, kako je brigada nalogo izpolnila oziroma: kako je mogoče razlagati ukinitve brigade kot redne enote?

Če gledamo danes na ustanovitev prve brigade v Sloveniji s stališča splošnega razvoja narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije od prvotnih odredov do redne vojske, potem je bila ta ustanovitev vsekakor napredno dejanje. Za Slovenijo je bila to prva redna enota in vzorec za ustanovitev poznejših udarnih brigad (Tomšičeve, Gubčeve itd.), s katerimi ima tudi določeno nepretrgano zvezo. V prvi polovici leta 1942 je bila edina udarna, manevrska enota narodnoosvobodilne vojske Slovenije. Takrat je s svojim oblikovanjem izpolnila načelo združevanja najboljših sil v udarno pest, ki naj bo s svojo manevrsko sposobnostjo taka, da predstavlja glavno silo v rokah Glavnega štaba, s katero bi ta štab vplival na razvoj vojne strategije v Sloveniji.

Toda vprašanje je, ali je bila ta edina brigada in udarna pest v tedanjem položaju v Sloveniji tudi zares najbolj smotrno izkoriščena. Usoda brigade in tudi razvoj vstaje v Ljubljanski pokrajini in na Štajerskem sta pokazala, da ni bila.

Številni tovariši, ki v letu 1941 in v začetku leta 1942 niso imeli priložnosti osebno spoznati razmer na Štajerskem, so imeli pretirane predstave o možnostih za razvoj vstaje v tej pokrajini in so podcenjevali moč nemških položajev v tem delu Slovenije. Resnično, na Štajerskem tedaj še niso nastale možnosti za nastop večjih, zlasti ne rednih enot. To sicer nikakor ni pomenilo, da gibanja na Štajerskem, ki se ni moglo dovolj razmahniti z lastnimi silami, ne bi bilo treba podpreti od zunaj z različnimi okrepitvami. Predvsem so to narokovali politični, pa tudi strateški razlogi, ki so zahtevali, da se okupatorjeve sile razvlečejo na čim širšem prostoru, s tem pa se prepreči združeni italijansko-nemški pritisk na Ljubljansko pokrajino, ki se je že uveljavila kot središče vstaje na Slovenskem. Toda v ta namen bi bilo dovolj in tudi edino stvarno, da se na Štajersko pošljejo manjša jedra izkušenih borcev, okrepijo tamkajšnje krajevne čete in omogoči nastanek novih. Danes ne bi mogli najti opravičila za sklep, da se v ta namen uporabi cela brigada, in sicer redna enota, s katero je tedaj razpolagal glavni štab. Za delovanje brigade kot ce-

lote tedaj na Gorenjskem in Štajerskem ni bilo možnosti. To je praksa tudi pokazala. Naloge brigade niso bile v skladu z objektivnim položajem in so-vražnikovo močjo. Zato je kmalu po prihodu na nemško zasedbeno ozemlje v bistvu prenehala obstajati kot celota, kot brigada in se je razbila na manjše dele, ki so se precej oslabiljeni preusmerili na odredovski način bojevanja. Tedaj je uspelo spraviti na Štajersko kakšnih 150 borcev; ti so vsekakor veliko prispevali k razvoju gibanja na Štajerskem, vendar je bilo to doseženo za previsoko ceno: narodnoosvobodilna vojska Slovenije je izgubila svojo edino udarno redno enoto. To izgubo so popravili šele pozneje, in sicer z ustanovitvijo Tomšičeve in drugih brigad.

Če bi bili takrat poslali na Štajersko manjše dele, sestavljene predvsem iz prostovoljcev-komunistov, če bi se bila brigada osredotočila na najslabšo točko v nemško-italijanski zasedbi Slovenije, na Ljubljansko pokrajino, bi bilo preraščanje narodnoosvobodilne vojske Slovenije iz enot odrednega tipa v redne enote verjetno hitrejša. Tedaj bi prva brigada ne bila omejevala, da bi se povečevalo število njenih ljudi, marveč bi se bila še pred roško ofenzivo razvila v solidno silo, ki bi bila morda lahko pripomogla k večjim uspehom v boju s sovražnikom med to ofenzivo. Brigada bi kot manevrska enota lahko že v prvi polovici leta 1942 delovala po vsej Ljubljanski pokrajini, ne bi bila omejena v svojih ofenzivnih akcijah, za katere je bilo veliko volje tako pri starešinskem kadru kakor tudi pri samih borcih, lahko pa bi tudi veliko pri-spevala k povečanju borbene sposobnosti številnih teritorialnih enot, ki so v velikem številu nastajale tisto pomlad. Če ne bi bila izgubljena ta prva bri-gada, bi bila morda lahko prej ustanovljena tudi prva divizija.

Prva slovenska brigada sodi tako med prve redne enote narodnoosvobo-dilne vojske Jugoslavije. Pred njo sta bili ustanovljeni prva proletarska v Rudem 22. decembra 1941 in druga proletarska brigada v Čajniču 1. marca 1942. Prva slovenska brigada je bila ustanovljena na Kremenjaku 29. marca 1942. Za njo so nastale tretja sandžaška v Ščepan-polju 1. junija ter četrta in peta črnogorska brigada okoli Vrhnice med 13. in 18. junijem 1942. Njeno obeležje redne, udarne in proletarske brigade, čeprav uradno ni imela teh imen, ne kaže bistvenih razlik med njo in temi petimi brigadami, ki so tedaj delovale v drugih pokrajinah. To je lahko v ponos tako Sloveniji kakor Jugoslaviji.

¹ Dnevni ukaz številka 2 pokrajinskega štaba štajerskih partizanskih čet pravi med drugim:

»Prvič: Pokrajinski štab štajerskih partizanskih čet ustanavlja z današnjim dnem prvo štajersko partizansko brigado.

Drugič: V štab brigade so imenovani: komandant brigade tovariš Stane (Franc Rozman), politkomisar brigade tovariš Tomaž (Dušan Kveder) in namestnik komandanta brigade tovariš Skala (Peter Stante).

Tretjič: V prvo štajersko brigado so vključeni: Prvi štajerski bataljon, sestavljen iz trboveljske, savinjske in pohorske čete ter drugi in tretji bataljon, organizirana na Do-lenjskem ...« (Glej Zbornik dokumentov NOB, VI. zvezek, 2. knjiga, dokument številka 35).

² Glej Zbornik dokumentov NOB, VI. zvezek, 2. knjiga; dokument številka 38.

³ Že 24. aprila javlja štab druge grupe odredov v svojem prvem poročilu glavnemu štabu: »Vaših dveh ukazov in pisma oziroma prepisov sploh nismo dobili. Zato ničesar ne vemo o reorganizaciji, razdelitvi ozemlja, imenovanjih, dodeljenih imenih itd. Zato ne moremo izvesti te reorganizacije, dokler ne dobimo od vas prepisov prejšnjih ukazov. Ko jih bomo dobili, se bomo takoj lotili dela ... Od kar smo zapustili Kurjo (21. 3.), sploh nismo imeli neposredne zveze z vami, razen obiska politkomisarja Matije, ker nimamo kurirja.« (Glej isti zbornik, dokument številka 59).

⁴ V navedenem dokumentu številka 5 pravita komandant in komisar brigade: »V tem sva se opirala na izkušnje iz Španije...«

⁵ V dokumentu številka 59 daje štab brigade glavnemu štabu naslednje pojasnilo:

»Iz vseh dosedanjih zvez s štabom smo črpali samo najsplošnejša pojasnila. V prvem delu se nismo mogli opirati samo na prakso drugih enot, ker se je pokazala ta praksa kot nepopolna. Zato smo bili prisiljeni samoiniciativno in pogumno uvajati nove oblike dela za izobraževanje množic in kadrov, za organizacijo služb, taktike in političnega dela na terenu. S tem smo v partizansko gibanje uvedli številne novosti, ki so se pokazale koristne. V tem smo se opirali na naše izkušnje iz Španije. Zapleteni pogoji našega boja nas silijo, da vsak dan in brez omahovanja odgovarjamo zanje. Pri tako slabih zvezah bi bilo popolnoma nemogoče razpravljati o vseh teh vprašanjih najprej z vami, čakati na vaše odgovore in šele nato začeti delati. Jasno je, da po tej poti ne bi nikamor prišli. Partizansko gibanje, ki bi se omejilo izključno samo na izpolnjevanje ukazov glavnega štaba in bi se odreklo ustvarjanju novih oblik boja in organizacije na lastno pobudo, bi si s tem samo zaprlo pot svojega razvoja. Zato menimo, da je prenačljeno obsoditi tako lastno pobudo kot 'samovoljo' in nam očitati, 'da nismo pokazali dovolj visoke stopnje discipline'.

V naši samoiniciativi se opiramo tudi na izjavo tovariša Luke, ki je osebno izjavil komandantu tovarišu Stanetu, da nam pušča 'proste roke' in da lahko mi kot pokrajinski štab štajerskih enot sami oblikujemo našo vojsko po svoji uvidevnosti.

Zakaj smo organizirali brigado? Pred odhodom iz 'Kurje' smo dobili od tovariša Luke ukaz, da v najkrajšem času odidemo čez. Imeli smo v načrtu, da storimo to v sedmih dneh. Na oni strani smo imeli en bataljon, ta tukaj pa je imel ljudi že za dva bataljona. Da bi lahko delovali kot pokrajinski štab, smo se nujno morali preoblikovati v štab brigade ali odreda. Kot štab bataljona tega formalno (kako naj bi štab enega bataljona lahko bil podrejen štabu drugega bataljona?!) in dejansko (razdelitev ozemlja med bataljone, razveza pokrajinskega štaba bataljonskih funkcij) ne bi mogli izvajati. Bili smo prepričani, da boste tudi ta korak, kakor že mnoge prejšnje, prav tako potrdili.«

⁶ V istem dokumentu je nadalje rečeno:

»Vi ste z ukazom, da se preoblikujemo v štab grupe odredov, dejansko storili taisto... Tu torej ni niti 'samovolje', niti 'nediscipline', marveč zgolj dejstvo, da smo hkrati ugotovili iste potrebe in sprejeli iste ukrepe. Samo v imenu smo imeli različne okuse. Mi smo uporabili španske izraze, vi ste pa uvedli nove. Ta različna imena seveda v ničemer ne spreminjajo vsebine naših ukrepov.«

Pod zastavo slovenske ljudske fronte

IVAN KREFT

Z ustanovitvijo komunistične stranke je dobilo slovensko ljudsko gibanje odločnejšega vodnika, kot ga je imelo ob prevratu, ko so bile slovenske in jugoslovanske množice pripravljene začeti revolucijo ter spremeniti imperia-listično vojno, ki je šla h kraju, v boj za lastno osvoboditev; takrat pa ni bilo stranke, ki bi jih bila v tem boju vodila. Tako so glede združitve in notranje ureditve Jugoslavije odločale predvsem zmagovite zavezniške države v skladu z razrednimi interesi jugoslovanskih buržoazij. Nezadovoljne so bile tudi posamezne meščanske stranke in skupine, zato so bile v izjemnih primerih celo pripravljene sodelovati z gibanjem, ki ga je vodila komaj nastala in že prepovedana komunistična stranka. Tako je prišlo do skupnega nastopa pri volitvah v ljubljanski občinski svet in do nekaterih manjših skupnih nastopov proti fašistični Orjuni. Vendar tako občasno sodelovanje še ni imelo narave klasične ljudske fronte. Slovensko ljudsko gibanje pod vodstvom partije je dobivalo tako naravo postopoma, v glavnem šele od leta 1933 dalje, ko je prevzel fašizem oblast tudi v Nemčiji. Zakaj šele takrat, bomo spoznali iz nadaljnje razlage.

Od sprejetja vidovdanske ustave leta 1921 pa nekako do let 1926/27 je bila največja slovenska stranka, to je Slovenska ljudska stranka, skupaj s HRSS v opoziciji proti centralizmu in se je borila za avtonomijo Slovenije, za spremembo ustave. Ko je stopil Radić v vlado, je nastopil pri SLS že delni preobrat, ker je želela sama stopiti v vlado namesto HRSS. V tem pa je mogla uspeti, če bi priznala centralistično ustavo. Naivni pristaši SLS so upali, da bo z vstopom dr. Korošca v vlado, centralizem prenehal in se bo s tem izboljšal njihov gospodarski položaj, hkrati pa da bodo dobili več svobode tudi v kulturnem razvoju.

Samostojna demokratska stranka (SDS), ki je bila v mnogih vladah do vključno 1925, je z največjim terorjem branila centralizem. Po vstopu dr. Korošca v vlado je sestavljala hkrati s Slovensko kmečko stranko slovenski del Seljačko-demokratske koalicije (SDK) in se hkrati z njo borila zoper srbsko hegemonijo in za revizijo ustave. Toda slovenski del SDK je začel hitro kazati nezadovoljstvo z vodstvom SDK v Zagrebu in je ob začetku šestojanuarske diktature znova prešel k centralističnim načelom.

Komunistična partija je tedaj pravilno razčlenila položaj in pravočasno opozarjala, da se pripravlja diktatura, vendar ni imela mnogo uspeha.

Po nastanku SDK sta Slovenska kmečka stranka in SDS, ki sta glasovali za vidovdansko ustavo, sprva prirejali politična zborovanja na podeželju proti srbski hegemoniji in se hkrati s Hrvati borili za revizijo ustave. Podpisali sta tudi deklaracijo poslanskega kluba SDK z dne 1. avgusta 1928, ki najostreje obsoja centralizem in akt zedinjenja iz leta 1918. Hitro se je pokazalo, da je bilo to za slovenski del SDK le gola taktika, h kateri sta bila

Kramer in Pucelj prisiljena, ker sta bila v opoziciji proti SLS in se zavedala lastne slabosti med ljudstvom. Slovenski del SDK je vedno močnejše kazal nezadovoljstvo s Pribičevićem in zahteval pomirjenje z Beogradom. Končno se je ob uvedbi šestojanuarskega režima in osebne kraljeve diktature slovenski del SDK ločil od Pribičevića kot njenega predsednika. Uvedba šestojanuarske diktature in odprava vidovdanske ustave sta bili tedaj edina pot beograjskih hegemonistov za ohranitev srbske nadvlade in nacionalnega zatiranja v Jugoslaviji. Diktatura generala Živkovića je nameravala odpraviti razlike, ki so nastale v tisoč letih, z izenačenjem zakonodaje, z upravnimi odločbami in s strašnim terorjem policije. Načelo diktature je bil jugoslovanski nacionalizem, to je državno in nacionalno edinstvo Srbov, Hrvatov in Slovencev, in s tem zvezani centralizem. Vsako kritiko in boj proti diktaturi in centralizmu so preganjali kot plemenski separatizem in komunizem, prestopke te vrste pa kaznovali po zakonu o zaščiti države.

Za Slovence pomeni ta doba poleg okrepljenega gospodarskega izkoriščanja še napad na slovensko kulturo, ki so jo ustvarili Slovenci v svoji zgodovini kot izraz svoje lastne življenjske moči kljub pritisku tujih gospodarjev.

Del Slovencev, zlasti uradništvo in inteligenca, je spočetka ugodno sprejel odpravo vidovdanske ustave in parlamentarizma, ker je izzval beograjski parlament z neprestanimi grobimi incidenti splošno ogorčenje, poleg tega pa so spočetka mnogi verjeli kraljevim besedam v manifestu, da gre le za prehodni ukrep v reševanju državne krize, ki ji bo sledil zopet povratek k parlamentarnim oblikam. Slovenski narod pa je hitro občutil posledice diktature in odpor je vsak dan naraščal. Dr. Korošec je stopil v vlado kot bivši predsednik SLS — medtem so bile vse stranke razpuščene — sporazumno z ožjim krogom vodstva, z izgovorom, da mora zavarovati koristi slovenskega združništva; s tem je prevzel polno odgovornost za vse protinarodne odloke diktature. Voditelji slovenskega dela SDK so se z redkimi izjemami vključili v diktaturo in pozabili na načela, ki so jih prej zastopali. Uvedbo diktature so pozdravili zlasti višji, gospodarski krogi SDS; ta je imela sedaj za glavno nalogo, da pokaže Beogradu svojo zvestobo, vrže iz vlade predstavnike SLS in se sama vrine vanjo. Samostojni demokrati na čelu z dr. Kramerjem so tako postali najtrdnjša opora diktature v Sloveniji.

Ko je kralj 3. septembra 1931 oktroiral ustavo, da bi prevaril ljudstvo, ki je zahtevalo obnovev prave demokracije, in tako hkrati uzakonil šestojanuarski režim in njegove odločbe, je zbudil v slovenskem narodu veliko nezadovoljstvo in odpor, zlasti pri kmečkih množicah, pristaših SLS in pri velikem delu inteligence. Vodstvo SLS, ki se je balo revolucionarnega razpoloženja svojih pristašev, se je približalo vodstvu hrvatskega narodnega gibanja, ko je 2. septembra 1931 izpadlo iz vlade, in po hrvatskem zgledu 30. decembra 1932 izdalo punktacije. Te so dobile za slovensko narodno gibanje programatičen pomen. Vsebina punktacij je v glavnem naslednja:

Slovenci so narod, raztrgan med štiri države. Glavni, največji del, ki živi v Jugoslaviji, si mora priboriti položaj, ki bo privlačen za vse druge dele slovenskega naroda v sosednjih državah: Italiji, Avstriji in Madžarski. Zato si mora priboriti samostojen položaj v Jugoslaviji. Priznati mu je treba: nacionalno individualnost, ime, zastavo, narodno skupnost, finančno samostojnost, politično in kulturno svobodo. Uvesti je treba radikalno socialno zakonodajo, zategadelj je nujno, da zgrade Slovenci, Hrvati in Srbi s svo- bodnim sporazumom na podlagi enakopravnosti in demokracije državo z

Stavka v Jugobruni v Kranju leta 1936. Okoličani prinašajo stavkajočim hrano

enakopravnimi enotami, med katerimi bo ena Slovenija. Na koncu izjavlja SLS, da se pridružuje Seljačko-demokratski koaliciji, in poziva vse stranke in skupine k sodelovanju.

Posledica punktacij je bilo močno narodno gibanje v vsej Sloveniji. Prišlo je tudi do odprtih nastopov proti diktaturi. Tudi napredna slovenska inteligenca se je pridružila boju za enakopravnost Slovenije. Dr. Korošcu so bile te punktacije le taktična poteza, da bi si okrepil oslabljen položaj med narodom, hkrati s tem pa izvajal tudi pritisk na beograjsko vlado. Slovensko narodno gibanje je z ene strani dušil teror vlade, z druge strani pa se je spremenila taktika pri vodilnih, zlasti cerkvenih krogih bivše SLS. Začeli so pripravljati pot v beograjsko vlado ter poudarjali svojo vdanost dinastiji in svoje nepomirljivo borbene stališče proti komunizmu, ki je pridobival vedno močnejši vpliv ne le med delavstvom in kmeti, marveč tudi med inteligenco vseh strank.

V tem času sta vladali v Sloveniji ljudstvu povsem odtujeni SDS (s Kramerjem) in SKS (s Pucljem) v obliki nove Jugoslovanske nacionalne stranke, ki se je povezala z domačim in tujim kapitalom in prevrgla vse udarce krize na hrbet delavstva in kmetov. Za izvajanje pritiska na ljudstvo je poskušala JNS organizirati oborožene fašistične organizacije, za svoje protiljudsko delo pa je hotela uporabiti tudi telovadno organizacijo »Sokol«, kar pa ji ni uspelo.

V teh dneh so se slovenske ljudske množice pod vodstvom Komunistične partije vse bolj in bolj prizadevale, da bi se osvobodile jarma hegemonije in diktature. Tako je PK KP Slovenije sklenil na predlog Edvarda Kardelja,

da začno izdajati protifašistični časnik za široke kmečke množice. Člani partije so se takoj lotili zbirati naročnike in že 5. oktobra 1934 je začel izhajati list Ljudska pravica.

Ljudska pravica je začela izhajati v Doljni Lendavi, na skrajnem robu Slovenije. Število bralcev je neprenehoma raslo. Mali pokrajinski napredni list je kmalu postal trn v očeh slovenske reakcije. Septembra 1935 je naročil dr. Korošec, tedanji minister za notranje zadeve, lendavskemu okrajnemu glavarju, naj stalno pleni celotno naklado Ljudske pravice, da bi se tako onemogočilo izhajanje lista. Seveda se je okrajni glavar ravnal natančno po tem ukazu. Plenil je dotiskane številke. Ljudska pravica je hotela zbrati čimširše množice okrog slovenske ljudske fronte pod vodstvom partije. To je bila velika, toda težka naloga. Pri pogajanjih za sodelovanje se je pokazalo mnogo nepredvidenih težav.

Ljubljanski socialisti so na primer najodločneje odklonili, da bi na njihovem predvolilnem zborovanju marca 1935 govoril predstavnik Komunistične partije. Toda na samem zborovanju, kjer so odločali udeleženci, so z največjo pozornostjo poslušali Lojzeta Kocmurja, ki je pozval delavstvo, naj glasuje za komunistične kandidate na listi združene opozicije.

Ko je prišel 13. aprila 1935 v Ljubljano Ljotić, da bi imel zborovanje v veliki dvorani Uniona, je predlagala skupina Ljudske pravice, pooblaščenca od partije, skupno akcijo proti temu zborovanju, toda brez uspeha. Zdi se, da mnogim še ni bilo jasno, kakšno nevarnost pomeni fašizem. Čeprav so Ljotićevci računali le z opozicijo komunistov, so mobilizirali 150 plačanih rediteljev, ki so jih imeli za zadostno jamstvo, da bo moglo zborovanje nemoteno potekati. Razen tega so računali na policijo in civilne agente, da bodo zabranili komunistom udeležbo. Vsi varnostni ukrepi niso nič koristili. Brž ko je začel Ljotić govoriti, so na galeriji razvili kljukasti križ z napisom Heil Hitler — Heil Ljotić. Nastal je splošen smeh. Ljotićevci so zdrveli proti mestu, kjer je bil spuščen v dvorano kljukasti križ, toda niso mogli prodreti tja in ga sneti. Končno je to uspelo policijskim agentom. Nato so nastali neredi in pretepi. Med demonstranti je bil huje prizadet neki starec, ko so ga Ljotićevci ranili v glavo. Največji uspeh je bil dosežen s tem, da Ljotić, tedaj poglavitni agent nemškega fašizma v Jugoslaviji, kljub vsem varnostnim ukrepom svojega štaba v Sloveniji in kljub pomoči ljubljanske policije ni mogel nemoteno širiti ideologije svojih zapovedovalcev.

Socialisti so prav tako nameravali izključiti komuniste od udeležbe pri zletu Svobode v Celju 1935, dosegli pa so prav nasprotno, kar so nameravali. Namesto da bi bilo zborovanje podpora socialistom, so množice demonstrirale proti režimu, za ljudske svoboščine, za Sovjetsko zvezo, za svobodno Slovenijo v svobodni Jugoslaviji. Kmalu po zborovanju je režim Svobodi prepovedal delo.

Taka sredstva je uporabljal režim zaradi prejšnjih zborovanj, zlasti zaradi zborovanja v Ljubljani, ki ga je sklical dr. Joža Vilfan 31. marca 1935. Zborovanja se je udeležilo več tisoč ljudi in z dotlej neznanim navdušenjem spremljalo govore komunističnih govornikov. Ko je policija hotela zborovanje razpustiti, je pritisnila množica, zbrana na stopnicah in na ulici, strnjeno na vrata, tako da ni mogel nihče zapustiti dvorane, dokler ni popustil pritisk s stopnic in ceste, kjer se je zbralo dva do trikrat toliko ljudi kakor v mali unionski dvorani.

Dne 2. maja 1935 so hoteli prirediti v Ljubljani zborovanje mačkovci, pa jim ga je policija prepovedala, sklicujoč se na formalne razloge. Komuni-

stična partija je kljub prepovedi izvedla agitacijo za zborovanje. Odziv je bil zelo dober. Ker vzhodna vrata v unionsko dvorano niso bila le zaklenjena, marveč tudi zastražena, so se množice zbrale pred hotelom in ostale mirne vse dotlej, dokler niso okrepili policije. Ko so policaji začeli brezobzirno tolči z gumijevkami po demonstrantih, so se ji množice postavile po robu s klici: »Dol policija, dol teror, živela svoboda!« Med demonstrante pomešani civilni agenti so aretirali bolj znane komuniste. Šele ko je bilo aretiranih prek 30 demonstrantov, so potisnili množice v stranske ulice in jih razgnali. Svobodoljubna Ljubljana je bila še enkrat priča, kako brutalno duši policija svobodo zborovanja.

Reakcionarna oblast se je prav tako odločila, da bo za vsako ceno onemogočila in razbila tudi drugo zborovanje (prvo je bilo 15. avgusta 1935 in se ga je udeležilo okrog 500 ljudi), ki je bilo sklicano na pobudo partije 1. septembra 1935 v Ljutomeru.

Brž ko se je zbrala množica — računajo, da je bilo 3000 udeležencev — je začela žandarmerija brez kakršnegakoli povoda streljati. Tako je bil eden izmed udeležencev zborovanja ubit, več pa jih je bilo huje ali laže ranjenih. Kasneje so trdili, da so udeleženci prvi napadli orožnike. Vendar ni bil med orožniki nihče poškodovan. To je bil najboljši dokaz o zlaganosti teh trditev. Seveda so poskušali vreči krivdo za prelito kri na sklicatelje zborovanja.

Po dogodkih v Ljutomeru je pozvala Ljudska pravica ljudstvo na protestno zborovanje v sam rojstni kraj dr. Antona Korošca, v Videm ob Ščavnici. Vendar zborovanja ni bilo, ker so prej vse številke Ljudske pravice s pozivom na protestno zborovanje zaplenili. Slovenske tiskarne so dobile izrecen ukaz, da ne smejo tiskati nobenih letakov v zvezi s sklicanjem protestnega zborovanja. Tako ni bilo mogoče izvesti nobene agitacije in propagande. Razen tega je bila izdana tiralica za sklicatelji obeh zborovanj.

Da bi Komunistična partija v kali zadušila poskuse uvesti fašizem v državi, je začela še močnejše pripravljati Ljudsko fronto proti fašizmu. K sodelovanju v Ljudski fronti so bili povabljeni:

1. skupina okrog Ljudske pravice (to je bila v bistvu partijska skupina, ki je imela nalogo, da zbere okrog sebe najbolj odločne antifašiste iz vrst drugih političnih skupin);

2. Skupina okrog Delavskega obzornika (ki je v imenu partije propagirala enotnost delavskega razreda);

3. razne mladinske skupine in organizacije, kakor akademska kluba Triglav, Njiva, dalje Zveza kmečkih fantov in deklet idr., na čelu z glasilom Mlada pota, ki ga je pokrenila partija kot mladinsko glasilo Ljudske pravice, Slovenski klub;

4. skupina književnikov in publicistov okrog Sodobnosti in Ljubljanskega zvona;

5. skupina krščanskih socialistov;

6. slovenski del Seljačko-demokratske koalicije;

7. skupina Bojevnika Staneta Vidmarja;

8. pripadniki nekdanje socialnodemokratske stranke.

Vsi povabljeni se niso odzvali. Tako so ostale skupine okrog Ljudske pravice, Delavskega obzornika, Mladih potov in Sodobnosti še naprej jedro Ljudske fronte. Režim je začel izvajati proti njim najokrutnejši teror, vendar pa jih ni mogel zastrašiti. Kljub zapiranju, postavljanju pred sodišče in celo ubijanju protifašistične akcije niso prenehale, marveč so se celo krepile iz dneva v dan. Vse druge skupine, ki so fronti pripadale samo formalno in

zaradi tega niso bile prizadete, bi bile vsekakor izgubile vsako oporo v množicah, če se ne bi bile v tej ali drugi obliki pridružile Ljudski fronti. Iskreni, zavestni in revolucionarni nasprotniki fašizma so se začeli ne glede na politično pripadnost, svetovni nazor in vero vse bolj navezovati na skupni program Ljudske fronte. To dokazuje vrsta akcij, ki so jih izvedli v tem času pod vodstvom Komunistične partije kot gibalne sile Ljudske fronte, čeprav pri teh akcijah strankarski vrhovi niso sodelovali, marveč so jih celo zavirali.

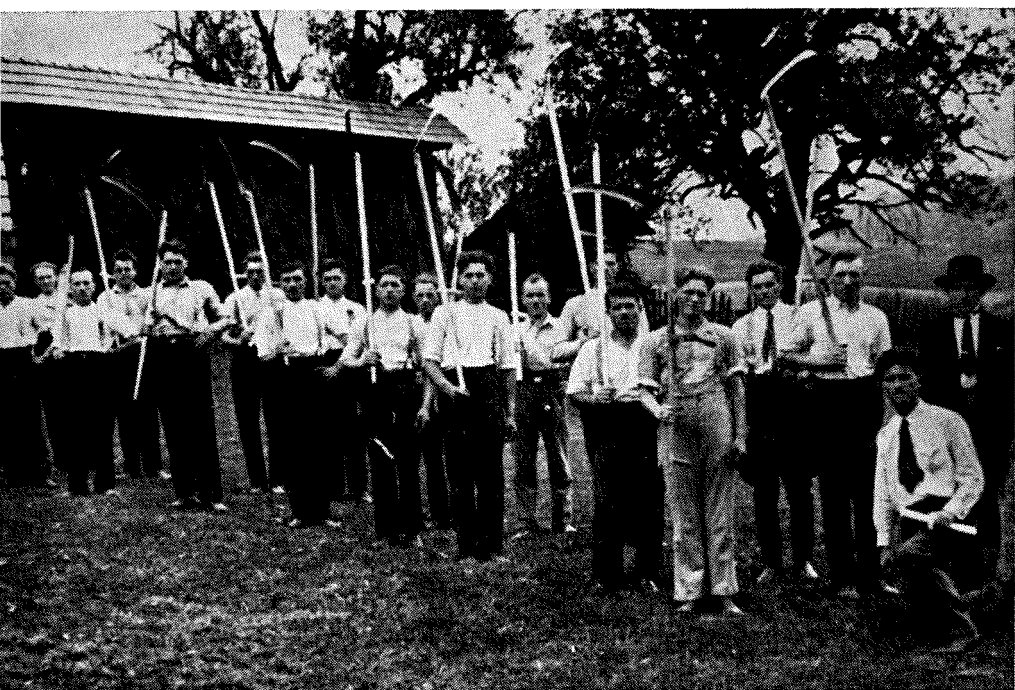
Naravno je, da so ti in oni zahtevali vodstvo zase. Socialni demokrati, posebej pa še mačkovci, nikakor niso hoteli priznati vodstva Komunistične partije v Ljudski fronti. Navajali so že znane argumente. Socialni demokrati so se na primer sklicevali na svoje številne pristaše med delavci, mačkovci pa na to, da je slovenski narod stvarno kmečki narod in da ga mora voditi »kmečki voditelj«, kakor je to na Hrvaškem. Zlasti so opozarjali na to, da v Jugoslaviji že obstaja »združena opozicija«, v kateri sodelujejo tudi vse slovenske opozicijske skupine. Potemtakem po njihovem mnenju ni potrebna »vzporedna« organizacija Ljudske fronte. Konceptijo združene opozicije je sugeriral slovenskim socialnim demokratom večni režimski pristaš Živko Topalović, slovenskim mačkovcem pa vodstvo HSS v Zagrebu, ki je hotelo po vsi sili imeti v Sloveniji svojo podružnico. To je šlo tako daleč, da predstavnikov Ljudske pravice oziroma partije niso določali za govornike na zborovanjih obeh omenjenih skupin, čeprav je bila KPJ najbolj aktivna stranka v združenji opoziciji.

Poleti 1936 so imeli mačkovci zborovanje v Zavrču in Harmici. Čeprav je zasedlo orožništvo vse mostove prek Drave in Sotle, je vendar nekaj sto Slovencev, ki jih je pozvala partija k udeležbi na zborovanjih, da bi dosegli pravico govora za predstavnike Ljudske fronte Slovenije, uspešno obšlo vse orožniške zasede. Govorniki Ljudske fronte so na teh zborovanjih zlasti ostro obračunavali z režimskim terorjem v Sloveniji.

Omenjamo tudi zborovanje v Mariboru, ki ga je organiziral avgusta 1936 znani klerofašist Franc Žebot. Na zborovanju bi bili morali govoriti tudi člani vlad. Vodstvo Slovenske ljudske fronte je izdalo ob tem zborovanju letak z razglasom Slovenskemu ljudstvu; v njem je razkrinkalo režimsko stranko, tj. slovensko JRZ. Letak je bil tiskan v 10.000 izvodih. Ker pa je bilo zanimanje za letak zelo živo, je bilo tiskano naknadno še 10.000 izvodov, tudi te so naravnost razgrabili. Ljudje so brali letake kar po kavarnah. Vendar jih je policija začela takoj pleniti, bralce pa celo zapirati. Zborovanje je bilo na igrišču nogometnega športnega društva Maribor. Ob vhodu je bila straža na čelu z mlajšima Žebotoma, ki mnogim ljudem s taborskimi značkami ni dovolila vstopiti. Prav tako je tudi policija zapirala ljudi iz spreveda, ko se je uredil in ko je prešel že v pohod. Tako je na primer zaprla vse do zadnjega ljudi na nekem vozu v sprevodu. To je zlasti bodlo v oči, ker je pripeljal prazen voz do nogometnega igrišča v Ljudskem vrtu. Kljub vsem tem ukrepom pa je prišlo na zborovanje do protifašističnih vzklikov in manifestacij.

Dejstvo, da se komunisti kljub vsem sankcijam niso bali javno demonstrirati proti vladni stranki v Sloveniji — tako na primer na taboru JRZ v Mariboru in na zborovanju v Št. Vidu nad Ljubljano in v drugih krajih — je med množicami zelo dobro odmevalo. Seveda tudi represalije niso izostale. Ob mariborskih dogodkih so več tovarišev izročili sodišču.

Režim potemtakem ni občutil samo iz protifašističnega tiska, da je prešlo vodstvo Ljudske fronte leta 1936 še močnejše v roke Komunistične partije. Občutil je to tudi po tem, da so ljudje javno zborovali, ne da bi bili prej

Tekma koscev v Mirni peči na Dolenjskem 18. junija 1935

prijavili zborovanje oblastem. Največ takih neprijavljenih zborovanj so organizirali v okolici Ljubljane. Tako je bilo eno izmed najbolj uspešnih zborovanj poleti 1937 na Brdu nad Dobom pri Domžalah. Izletniki so prišli z vlakom in s kolesi, iz bližnjih vasi pa so prišli peš z zastavami, da bi krenili iz Domžal v skupinah na Brdo, kjer je bilo napovedano zborovanje. Zborovanje je začel domačin, mali kmet Leopold Miš (leta 1941 so ga ustrelili okupatorji). Razen njega so se prijavi še trije govorniki. Ljubljanska policija in orožništvo v polni bojni opreми so bili zaradi osamljenosti tako brez moči, da niso resno poskušali razpustiti zborovanja. To je množice tako ohrabilo, da so se vrnile v Domžale v sprevedu med manifestacijami za Ljudsko fronto, za boj proti fašizmu, za svobodno Slovenijo v svobodni Jugoslaviji. Za uspeh, dosežen na tem izletu, se je bilo treba zahvaliti skušnjam ob prejšnjem izletu na hrib Tabor pri Ježici. Zaradi slabega vremena in nezadostne propagande je bilo na tem izletu le okrog 200 ljudi, ki so bili precej iznenađeni, ko se je naenkrat pokazala tudi ljubljanska policija. Da bi obdržala izletnike kljub dežju in policiji vsaj nekaj časa zbrane, je zapela skupina komunistov revolucionarne pesmi. Borbena pesem, ki se ji je pridružilo vse več prisotnih, je ohrabila omahljivce, tako da so vsi ostali, dokler ni bilo skrivaj sporočeno, da bo zaradi dežja zborovanje v restavraciji kopališča na Ježici in bo tam govoril urednik Ljudske pravice. Dvorana restavracije je bila natlačeno polna.

Nekaj dni pozneje je bil izlet na Stari grad pri Zalogu.

Jeseni 1937 so organizirali izlet v Dobovo pri Brežicah. Pravzaprav je bilo naročeno, naj se izletniki zberejo v Dobovi in nato odidejo v sprevedu v Kapelo. Vendar so sporočili kmečki kurirji, ki so na kolesih vzdrževali zvezo med Kapelo in Dobovo, da je skrit v Kapeli cel vod orožništva in da se je bati provokacij. Zato je bilo sklenjeno, naj bo zborovanje vendarle v Dobovi, čeprav je bilo tudi dobovsko orožništvo okrepljeno. Ko je urednik Ljudske pravice začel govoriti, je ukazal namestnik okrajnega glavarja, naj ga odstranijo z železniškega prtljažnega vozička, na katerem je stal, toda množica se je uprla. Šest orožnikov z namestnikom okrajnega glavarja je moralo mirno počakati konec govora. Urednik Ljudske pravice je ob koncu pozval izletnike, naj se razvrste v spreved. Medtem ko se je spreved urejal, se je orožništvo umaknilo, da bi počakalo spreved za cerkvenim obzidjem. Tu je z nenadnim napadom vse udeležence razgnalo. V prvem trenutku se je zdelo, da bo nastal oborožen spopad, ker so orožniki začeli streljati. V zmedi je nekaj demonstrantov padlo, drugi so mislili, da so zadeti. Dva demonstranta sta namerila revolverja proti orožnikom, ko pa sta videla, da so ti streljali v zrak, orožja nista uporabila. Na tem izleu je bilo 800 ljudi.

Čeprav so bile omenjene na kratko le glavne akcije, ki so jih v tem času izvedli pod vodstvom partije, se vendar vidi, da je vpliv partije na množice v tem letu izredno zrasel. Poleg subjektivnih vzrokov, to je velike delavnosti in požrtvovalnosti partijskega vodstva, ki so mu stali že tedaj na čelu tovariši Kardelj, Kidrič, Leskošek, Marinko in drugi, ter delavnosti članov partije, so omogočili razširjenje partije med množice tudi objektivni vzroki. Medtem ko sta se Kmečkodemokratska koalicija na Hrvaškem in združena opozicija v Srbiji močno trudili, da bi na volitvah 5. maja 1935 zmagali in bi morala Jevtićeva vlada odstopiti, se SLS teh volitev ni udeležila in je s tem prišla v nasprotje s svojimi množicami, ki so prav tako zahtevale aktiven boj proti režimu. Posamezni vidni predstavniki SLS so celo kljub navodilom vodstva stranke kandidirali na listi opozicije. Vodstvo je nanje toliko pritiskalo, da so se nekateri morali odreči kandidaturi v zadnjem trenutku. To je množice SLS vidno ogorčilo. Del SLS na čelu s krščanskimi socialisti je slutil, da se je dr. Korošec začel pogajati z beograjsko čaršijo o vstopu v vladu, ki bi zagotovila tudi vnaprej hegemonijo beograjske čaršije. Takšna domneva je bila pravilna, to se je pokazalo, ko je šest tednov po volitvah, na katerih je zmagala opozicija, stopil dr. Korošec v vladu kot minister za notranje zadeve. Jasno je bilo, da je bila njegova naloga reševati velikosrbski režim pred jugoslovanskimi narodi, ki so ga spravili v resno nevarnost. Dr. Korošec je bil kot voditelj najmočnejše stranke v Sloveniji naravnost dolžan obračunati z opozicijo v Sloveniji. Zato je tudi postavil na vodilna policijsko-upravna mesta najbolj izrazite klerofašiste, v pomoč pa jim je dal za uradnike na banovini in pri policijskih upravah v Ljubljani, Mariboru, Celju in v drugih krajih zagrizene »stražarje«. Vse je kazalo, da so bili klerofašisti odločeni zadušiti opozicijsko gibanje v Sloveniji do zadnje kali. To bi se bilo morda tudi zgodilo, ko ne bi prevzela vodstva opozicijskega gibanja Komunistična partija. Da bi uresničila svoje cilje, je izdajala časnike Ljudsko pravico, Delavski obzornik in Mlada pota. Delavec, viničar, mali in srednji kmet so spoznali, da bo njihov boj uspešen le tedaj, če se bodo borili skupaj z delavskim razredom pod vodstvom Komunistične partije. Prav zaradi tega in zaradi odločnega boja proti izdajalskemu režimu Stojadinovića in dr. Korošca se je skupina okrog Ljudske pravice vse bolj širila in si osvajala pozicije na terenu. Prav tako je združil list Mlada pota precejšnji del mladine,

zlasti neorganizirane, medtem ko je partija okrepila z Delavskim obzornikom svoj vpliv na industrijski in rudarski proletarijat, z njim pa je mogla trdno računati tudi že prej. Kako je bila partija v resnici močna, dokazuje tudi to, da je del svojih kadrov poslala v Španijo v mednarodne brigade. Če ne bi bilo saboterjev, ki so veliko transportov onemogočili, s tem da so borci, določeni za Španijo, prišli v zapor, bi bila jugoslovanska partija v borbi proti nemškemu in italijanskemu fašizmu v Španiji sorazmerno najmočnejše zastopana.

Politika JRZ ni nikomur škodila bolj kakor prav Slovencem. Cilj vlade JRZ je bil že od začetka, da se ohrani velikosrbski centralizem, posledice tega pa so morali Slovenci hkrati z drugimi jugoslovanskimi narodi še naprej trpeti, sedaj še celo v hujših oblikah. V Sloveniji je preprečevala oblast vse demokratične težnje, češ da so komunistične, in vključevala vanje tudi boj za kulturne in gospodarske pravice Slovenije. Še več! V zunanji politiki se je vlada vse bolj zbliževala in se končno zvezala z največjimi slovenskimi sovražniki: z nemškim in italijanskim fašizmom. Tako je dovolila hitlerjevski propagandi svobodno uveljavljanje, medtem ko je prepovedala narodno-obrambno delo in propagando proti Hitlerju. Demokratske opozicijske skupine v Sloveniji — izvenstrankarska skupina pod vodstvom dr. V. Kukovca, ki je ostala hkrati z majhno skupino mačkovcev zvesta KDK, socialni demokrati in legalna delavska levica, ki se ji je približalo krščanskosocialistično krilo bivše SLS — so se končno sporazumele s Komunistično partijo, da se je treba skupno z vsemi zatiranimi narodi Jugoslavije načelno boriti za demokracijo in enakopravnost narodov. Ti poskusi sodelovanja pa še niso imeli trajnih uspehov. Le v posameznih krajih, zlasti v delavskih središčih, so se sporazumele posamezne skupine glede določenega političnega programa in tako postale pod vodstvom partije pomemben političen činitelj. Sprva so množice slovenskih kmetov omahovale in se niso pridružile nobeni omenjeni skupini, to pa je treba pripisati dejstvu, da se je vodstvo slovenskega dela JRZ z vso silo dvignilo proti opoziciji in jo razglasilo za komunistično. Pri tem je bila zlasti delavna cerkvena skupina JRZ.

Vodilni del slovenske JRZ se je spet odrekel slovenski nacionalni individualnosti in se postavil na stališče jugoslovanskega unitarizma, to je državnega in narodnega edinstva Srbov, Hrvatov in Slovencev. Glede tega je zastopala JRZ skoraj ista stališča kakor fašistična JNS. Razlika je bila pravzaprav le v tem, kako naj bi prek vseh razlik dosegli popolno narodno edinstvo. Vodilna misel politike JRZ v Sloveniji je bila dokazati svojo moč in svojo vdanost dinastiji, zato pa je nasilno preprečila celo mnoge akcije v korist slovenske kulture in gospodarstva.

Nezadovoljstvo, ki se je vse bolj širilo, so hoteli izkoristiti tudi jugoslovanski nacionalisti, zlasti Kramerjevci (pristaši JNS) in Ljotičev Zbor. Nacionalisti so hoteli priti znova do oblasti s pomočjo najvišjih finančnih krogov v Jugoslaviji, saj so ti nezaupljivo opazovali protirežimsko ljudsko gibanje v Sloveniji. Pri tem so mogli računati na podporo jugoslovanskih generalov, ki so bili z nastopom vlade borznega magnata Stojadinovića potisnjeni nekoliko ob stran. Ker je bila JNS v opoziciji proti vladi JRZ, so poskušali kramerjevci pridobiti si v Sloveniji množice celo pod krinko boja za decentralizacijo in slovenske zahteve.

Nasprotovanje obeh strank je doseglo neverjetno ostrino in je v vse-državnem merilu doseglo vrhunec v boju proti konkordatu. V konkordatski boj se je vmešal celo generalni štab.

Hrvatsko-srbski sporazum med KDK in srbskim delom združene opozicije 9. oktobra 1937 pa je povzročil — čeprav slovenski predstavniki niso bili povabljeni k podpisu sporazuma — znatne spremembe političnih moči v Sloveniji.

Slovenske politične skupine, ki jih je zbrala partija v Slovenski ljudski fronti, so sporazum označile kot korak naprej. Enako tudi nekateri vidnejši predstavniki SLS, ki s politikom dr. Korošca niso bili zadovoljni.

Prva nasprotja med pristaši SLS so se pokazala v zvezi z dogodki v Španiji, na katere je opozoril Edvard Kocbek v Domu in svetu. Ob podpisu sporazuma med KDK in združeno opozicijo pa so Gostinčar, dr. Breclj, dr. Stanovnik in dr. Mohorič v svojem razglasu pozdravili sporazum, ostro obsodili politiko dr. Korošca in pozvali vse pristaše bivše SLS, naj stopijo iz organizacije JRZ; hkrati so pozvali vse demokratske skupine v Sloveniji h koncentraciji in k delu za uresničenje vseh slovenskih zahtev.

Z druge strani pa so poskusili združiti v državnem merilu v boju proti narodnemu sporazumu vse unitaristične stranke — poleg JRZ tudi njeno dotlej najhujšo nasprotnico JNS, dalje Ljotičev Zbor in Hodžerovo Jugoslovansko narodno stranko. Celo v Sloveniji, kjer je bilo sovražstvo med temi strankami najhujše, so se začeli klerikalci in liberalci zbliževati. S tem se je vloga JRZ spremenila. V obrambi centralizma in svoje vlade je začela sistematično pripravljati pot za novo fašistično diktaturo in tako prevzela vlogo vlade JNS. JRZ se je na škodo vseh narodov Jugoslavije, zlasti pa Slovencev, postavila v neposredno službo osi Rim—Berlin in s tem olajšala Hitlerju priključitev Avstrije. Ko se je Stojadinović v začetku leta 1938 vrnil iz Berlina, je vlada kapitulirala glede konkordata, s tem pa ugladila pot med JRZ in JNS. Končno so se povezali vodilni krogi slovenskega dela JRZ v boju proti zahtevam delavstva, ki je postajalo v Sloveniji vse bolj aktivno, z najmočnejšimi kapitalističnimi družbami, tudi s tistimi, v katerih je gospodoval od JNS protežirani nemški kapital. Tako so se politični in gospodarski interesi najvišjih krogov obeh vodilnih strank v Sloveniji skoraj izenačili. Ločila jih je samo še tradicija. JNS je izgubila v Sloveniji simpatije večine svojih prejšnjih pristašev, ti pa so se začeli pod vtisom napadalnosti fašističnih držav približevati demokratskim političnim skupinam. Tisti pa, ki so vztrajali pri načelih jugoslovanskega nacionalizma, so se pridružili Ljotičevemu Zboru, katerega najvišji predstavniki so bili najbolj neposredna Hitlerjeva podružnica v Jugoslaviji.

S priključitvijo Avstrije Nemčiji je dosegel nemški nacionalizem s svojim »pritiskom proti vzhodu« Karavanke na današnji severni meji Slovenije. Tako je ostalo prek 90.000 Slovencev kot narodnostna manjšina pod oblastjo nacizma. Imperialistične težnje italijanskega fašizma, ki je že zatiral 450.000 Slovencev, je bilo čutiti v Sloveniji in tudi v zaledju Jadranskega morja. Tako se je znašla Slovenija pred neposredno nevarnostjo, da bo znova razkosana in bodo še drugi njeni deli pripadli fašističnim sosedom. Priključitev Avstrije Nemčiji je torej pomenila neposredno nevarnost za obstoj Slovencev kot naroda.

Hitler si je prizadeval doseči priključitev Slovenije na dva načina: z oboroženim pritiskom nemške vojske na Karavankah in s pritiskom nemške manjšine v Sloveniji, vključno s tistim slovenskim prebivalstvom, ki je bilo naklonjeno hitlerjanstvu. Naloga hitlerjevskih agentov je bila, da s svojim delom ustvarijo takšno gibanje. In res vidimo, da je v Sloveniji strašno zrasla hitlerjevska propaganda, ki se je začela takoj po Hitlerjevem prihodu na

oblast, v vseh svojih oblikah pa se je razvila šele tedaj, ko je v Jugoslaviji JRZ prevzela oblast in dajala posredno podporo tej propagandi s svojo zunanjo politiko, s svojo notranjo politiko pa jo je pustila v miru napredovati. Glavni razlog za priključitev nekaterih delov Slovenije k Nemčiji naj bi bila nemška manjšina v Sloveniji.

Po uradnih statističnih podatkih je bilo leta 1931 v Sloveniji 28.998 Nemcev ali 2,5 % celotnega prebivalstva, med njimi 25.054 jugoslovanskih državljanov ali 2,19 % prebivalstva. Slovenija je bila po številu nemškega prebivalstva na četrtem mestu v Jugoslaviji. V Sloveniji sami je bilo največ Nemcev v kočevskem okraju (8655 ali 22,83 %), nato sledijo mesta na Spodnjem Štajerskem: Ptuj 10,7 % vsega prebivalstva, mesto Maribor 6,16 % ali v obeh okrajih skupaj 9,85 %, Ljutomerski okraj 5,94 %, Celje 4,72 %. Odstotek nemškega prebivalstva je bil torej v Sloveniji minimalen. Po popisu prebivalstva leta 1921 je bilo Nemcev še 41.362 ali 3,9 %. Nekaj priseljencev iz Gradca in drugih krajev se je namreč po letu 1921 izselilo domov. Kljub temu položaju so omenjale nemške propagandne brošure Spodnjo Štajersko kot nemško deželo in je bilo to posebej označeno na spomeniku nemške slave v Münchnu. Po privatnem popisu prebivalstva, ki so ga leta 1927 izvedli Nemci sami, jih je bilo 32.578 ali 6 % vsega prebivalstva.

Ker Hitlerjevi agenti niso mogli dokazati, da je Spodnja Štajerska nemška, so podpirali te zahteve z »vindišarsko« teorijo: slovensko govoreče prebivalstvo na Koroškem in Štajerskem ni ena narodna skupnost, marveč ga sestavljata dva različna sloja: spodnji so Wendi, nekakšno Nemcem prijazno pleme, ki morejo biti tudi Nemci, čeprav s posebnim jezikom (eigensprachige Kulturdeutsche). To pleme se je prepuščalo skozi stoletja vodstvu Nemcev, harmonijo med njimi pa je uničil tanek sloj slovenske inteligence, ki je baje izvajala silovit pritisk na Nemce in Wende. Po neki drugi teoriji naj bi živela v naših krajih manj vredna rasa, ki se ne upira zmagovitemu Nemcu, marveč mu celo služi kot poslušen delavec ali kmet in ki sploh ni sposobna, da bi samostojno živela. To pomeni, da je gospodstvo nemškega človeka skoraj nujno. Takšne teorije pobijajo same sebe že z absurdnostjo svojih argumentov. Dalje naj bi bila po tej teoriji vsa Slovenija že skozi stoletja del »nemškega kulturnega prostora« in se zato mora vrniti v Reich. Ostalo dokazovanje je gospodarsko: vsa Spodnja Štajerska teži v gospodarskem pogledu, zlasti glede na prodajo poljskih pridelkov, k nemškemu ozemlju bivše Avstrije, zato bi ji združitev z njim omogočila večjo blaginjo. V nekaterih pogledih so res težile h Gradcu Slovenske gorice in Pomurje, ne pa vsa Spodnja Štajerska; vendar bi bilo mogoče vsa gospodarska vprašanja obmejnega prebivalstva dveh držav in dveh različnih narodnosti rešiti z ustreznimi pogodbami brez priključitve tega ozemlja k drugi državi. Poleg tega pa bi bila mogla najti beograjska vlada s pravilno gospodarsko politiko v obmejnih področjih dovolj možnosti, da bi bila zadovoljila gospodarske potrebe tamkajšnjega prebivalstva tudi znotraj jugoslovanskih državnih meja.

Za izvajanje te propagande je bila vsa Slovenija preprežena s hitlerjevskimi organizacijami. Kot krinka za delovanje hitlerjevcev zlasti po spodnjoštajerskih mestih so rabili Kulturbund ter različna športna, izletniška, pevska in druga društva z zvečine nemškimi člani. V njihovem okviru so organizirali formacije Hitlerjugend, ki so se na izletih, športnih tečajih in podobnem pod vodstvom instruktorjev iz Nemčije vadile v orožju po zgledu SA in SS. Te organizacije so bile hkrati žarišče hitlerjevske propagande med slovenskim prebivalstvom. Tako je v Sloveniji skoraj legalno delovala organizacija

*Narodno-obrambna
razglednica
Slovenskega kluba
iz leta 1938,
ki jo je narisal
Vlasto Kopač*

**SLOVENCİ ZDRUŽIMO
IN BRANIMO SE!**

NSDAP. Pri tem delu so pomagali nemški turisti, kolesarji in drugi, večinoma člani SA in SS, ki so prihajali v Slovenijo na počitnice in prinašali s seboj materialna sredstva za to delo, pa tudi literaturo in letake. Nacistična peta kolona je imela vso oporo pri nemških kapitalističnih veljakihi, veleposestnikih in tovarnarjih v Sloveniji. Ti so poskušali v svojih podjetjih uvesti nacionalnosocialistično »harmonijo in red«. Zavedno delastvo in njegove organizacije so preganjali, podpirali pa vladni profašistični sindikat. Organizirali so posebna izletniška in športna društva za delavce ter izdajali svoja glasila, da bi pridobili za nacionalni socializem in Nemčijo tudi slovenske delavce. V ta namen so pošiljali vsako leto svoje najzvestejše delavce v nacionalno-socialistične šole v Nemčijo. Neomajno so služili hitlerjanstvu finančni magnati: Westen (kovinska industrija) in Woschnagg (usnjarska industrija), dalje Kranjska industrijska družba na Jesenicah, kjer so bili poleg veljakov slovenske JNS (Praprotnik) glavni delničarji Westen in drugi. Z njimi so bili od leta 1938 tesno povezani tudi vrhovi slovenskega dela JRZ. Nemški

kapital je dobival v Sloveniji vse bolj gospodujoče mesto. V nemške roke je prešel po zaslugi predsednika tedanje vlade in gospodarja borze Milana Stojadinovića tudi velik del delnic Trboveljske premogokopne družbe, največjega rudarskega podjetja v Sloveniji, ki je bilo nekdanj last francoskega kapitala.

Vse te oblike propagande je dopuščala vlada JRZ že pred »priključitvijo« Avstrije k Nemčiji, po njej pa se je ta propaganda neverjetno povečala in razmahnila. Zakaj je našla med slovenskimi kmeti ponekod ugodna tla?

Velika kriza je povzročila strahovito obubožanje slovenskega kmeta, saj je ostal ne le brez kredita, temveč je moral kljub tako imenovanemu moratoriju odplačevati stare dolgove in prihajal pri tem v roke oderuhom in bogatim kmetom, ker gospodarska politika vlade ni podpirala kmeta pri prodajanju kmetijskih pridelkov, zlasti vina, ki je poglavitni proizvod v severnih obmejnih krajih Slovenije. Ker tudi ni bilo kreditov za javna dela in je bila industrija v Sloveniji zapostavljena, tako da ni mogla zaposliti odvečnega poljedelskega prebivalstva, je moralo to iskati kruha v tujini: v Franciji, Belgiji in Nemčiji. Poleg tega je bilo ljudstvo ob raznih nesrečah — toči in zlasti poplavam — prepuščeno brez pomoči samemu sebi. Ko je na primer Mura v obmejnih krajih kmetom skoraj vsako leto poplavljala obdelano zemljo, oblasti niso poplavljenim krajem pomagale.

Hitlerjevski agitatorji so vse to spretno izkoriščali in demagoško opozarjali kmete na cene poljskih pridelkov v Avstriji in pozneje v Nemčiji. Včasih so jim dajali celo denarno pomoč, zlasti prebivalcem v poplavljenih nemških obmejnih predelih.

Mnogi slovenski kmetje v teh krajih so zaradi teh in podobnih vzrokov nasledli Hitlerjevi propagandi. Tako hitlerjanstvo ni postalo za Slovence le najbolj nevaren zunanje-politični nasprotnik, marveč tudi notranji; postalo je torej poglavitna nevarnost v sami državi, ker se je borilo za to, da bi se polastilo oblasti.

Hitler je pri teh namerah našel za pomočnike razne fašistične sile v Jugoslaviji. Ljotičev Zbor je bil razkrinkan po svojih zvezah in aferah kot Hitlerjev agent. Toda najmočnejša opora Hitlerjevega prodiranja v Jugoslavijo ni bil Ljotić, marveč sama vlada JRZ, ki ji je pripadal tudi dr. Korošec, znani prijatelj fašizma. Upanja slovenskih kmetov, da bo vstop dr. Korošec v vlado pomenil konec centralističnega pritiska, se niso uresničila; v resnici je ta pritisk postal še močnejši, kakor je bil kdajkoli prej. Razočarani kmetje so se najprej nehali zanimati za politične dogodke, pozneje pa so začeli nasadati hitlerjevski propagandi in gledati v Hitlerju dolgo pričakovanega odrešenika, ki bi moral priti v Slovenijo (Jugoslavijo) in »napraviti red«.

Slovensko šolstvo, ki je širilo izobrazbo med slovenskim prebivalstvom in s tem budilo in krepilo slovensko narodno zavest, je bilo po desetih letih najhujšega centralizma v razdobju silnega pritiska dveh fašizmov brez prave usmerjenosti in ni moglo izpolnjevati svoje naloge. Kljub veliki brezposelnosti učiteljev (522) je bilo v Sloveniji zaprtih okrog 200 razredov, ker država učiteljev ni hotela namestiti. Zategadelj v nekaterih šolah ni bilo pouka ali pa je skrbel za pouk na večrazredni šoli en sam učitelj. Čeprav je v Sloveniji primanjkovalo 1150 učilnic, da bi bilo mogoče zadovoljiti vse zakonske predpise, je ukinila vlada leta 1938 (v Sloveniji) še 104 razrede. Mreža srednjih šol je bila v obmejnih krajih zelo redka. Velikosrbski centralisti in njihovi slovenski pomočniki so poleg gimnazije v Kočevju neprestano ogrožali tudi obstoj gimnazije v Murski Soboti. Da bi bilo zadoščeno vsem zakonskim predpisom, bi morala dobiti Slovenija še šest novih gimnazij; bilo pa je

zaradi podobnih razmer kot v ljudskem šolstvu 152 profesorjev brezposelnih. Tako slovensko ljudstvo ni moglo uresničiti svoje velike težnje po izobrazbi. Nepismenost, ki je znašala v Sloveniji leta 1921 4,5 %, je narasla do leta 1938 na 8 %.

Tako je vlada podpirala prizadevanja hitlerjevskih agentov. V Sloveniji je nastajalo proti režimski politiki vse močnejše gibanje pod vodstvom Komunistične partije in vse bolj se je kazala nujnost odločne skupne akcije proti hitlerjevskemu izzivanju in propagandi. V nacionalno najbolj ogroženih mestih, v Ptuju in Kočevju, so se združili predstavniki vseh organizacij ne glede na svetovni nazor in politično prepričanje v odbore za pobijanje hitlerjevskega delovanja v Sloveniji. Vlada je morala zaradi pritiska ljudstva popustiti ljudskim zahtevam. Vendar je vodstvo slovenske JRZ razbijalo enotnost v tem delu s tem, da je branilo svojim pristašem sodelovati pri takšnih odborih in jih navajalo k ustanavljanju lastnih, ki niso nikdar začeli delati.

Občutek ogroženosti majhnega naroda — pred očmi z živim zgledom Španije, ki so jo tedaj že napadli od zunaj — je povzročil vse močnejše težnje po združitvi vseh narodnoobrambnih sil pod vodstvom partije — od socialdemokratov do pristašev meščanskih strank ne glede na tradicionalna politična nasprotja ter na razlike v verskih in političnih nazorih. Zasluga Komunistične partije je, da je prodrla globoko v slovenski narod zavest solidarnosti z vsemi narodi, ki jih je enako ogrožal tuji fašizem, zlasti pa še z jugoslovanskimi.

Ceprav nekateri jugoslovanski zgodovinarji menijo, da je nemogoče, nepravilno in škodljivo sleherno primerjanje, ali je prispevek kakega naroda večji oziroma manjši od drugega v skupnem boju jugoslovanskih narodov za enakopravnost in svobodo, je vendar treba priznati, da je KPS od leta 1933 naprej najvztrajneje iskala obliko množičnega odpora zoper nevarnost, ki sta jo predstavljala zlasti po priključitvi Avstrije Nemčiji leta 1938 italijanski fašizem in nemški nacizem ob slovenskih mejah. Res je sicer, da v letih 1933—1941 gibanje še ni bilo dovolj množično in konsolidarno, vendar je s svojo dejavnostjo prekrižalo peti koloni marsikateri načrt in, kar je glavno, ustvarilo je politične osnove za ustanovitev protiiimperalistične oziroma Osvobodilne fronte pod vodstvom KPS tri tedne po napadu na Jugoslavijo, fronte, ki je pokazala bleščeč primer izvirnosti, samostojnosti in vzdržljivosti v boju proti okupatorju. Pravilna politična rešitev je bila pogoj za uspešne vojaške akcije proti okupatorju in domačim izdajalcem, ki so se uspeli v Sloveniji vojaško organizirati pozneje kot v drugih jugoslovanskih deželah.

Cita Potokar: Obiranje uši, 1946, linorez

Nekaj misli slikarke Cite Potokar

Ustvarjanje ni vprašanje odločitve, temveč življenjske nuje.

Skoro v vsakem človeku so kakšne umetniške prvine, ki jih označujemo z besedami: tenak sluh ali potencirana občutljivost. Zavoljo teh prvin, razpona med tem, kar doživljamo in kar bi želeli, tenkega sluha za vsakogar in za vsako stvar, ki vznikne in premine, zavzetosti za razkrivanje življenjskih zakonitosti in njih namembnosti — zavoljo vseh teh sestavin človekovega duha vznikne pri mnogih želja po izrazitvi vsega, kar doživljajo. Sposobnost izražanja ali ustvarjanja pa je vezana na dar ali talent, ki je človeku dan. Tu ni vprašanja odločitve, temveč življenjske nuje. Moraš ustvarjati!

NASILJE VOJNE ME JE OČLOVEČILO

Vojna je oblika nasilja, produkt družbenega neravnovesja, človekove neodzorelosti, da brutalno uklanja žive, za življenje bistveno važne probleme.

Dokler bo nasilje osnovna dominantna za uveljavitev in preusmerjanje združb in njenih ambicij — do takrat se bo napadalnim vojnām upirala obrambna vojna.

Zame je bila okupacija leta 1941 ponižanje slovenske in vseh drugih družbenih skupnosti, ponižanje in razvrednotenje mene in vseh drugih. Okupacija je bila zame diskriminacija in duhovni genocid pred fizičnim rodomorom. Zato sem se zavoljo smiselnosti svojega bivanja MORALA pridružiti Osvobodilni fronti takoj, ko je vzknila.

V zaporih in pri skrajno posurovelih pretepih in žalitvah sem z gnusom do slepe privrženosti in neusmiljeno do same sebe določila vrednost svoje zmogljivosti in se uskladila z dolžnostmi do sočloveka. Z zanikanjem lastne večvrednosti sem si zgradila železobetonsko ogrodje svojega duhovnega jedra, ki je odtlej neomajno. Z drugimi besedami: nasilje me je v obratnem smislu kot je želelo, očlovečilo.

Ko so me domobranci 6. januarja 1944 kot delovno moč brez državljan-skih pravic poslali hitlerjevcem in so me ti registrirali kot sodobnega sužnja brez vsakih pravic pod številko 26073, to zame ni bil več najstrašnejši problem. Zanikati, podminirati neodzorelost, slast po nasilju, onemogočiti dominacijo najnižjih strasti kot lažno superiornost človeške biti, boriti se vsak dan in vsako uro proti nasilju za učlovečenje človeka in njegovih najvišjih zmogljivosti.

Nasilje vojne se je končalo. Toda nasilje še živi. Zaživelo je v genocidu nezaupanja, v nasilju poveličevanja in ustoličevanja povprečnosti kot homo

sapiensa, v nasilju prepričevanja namesto vzorov, v dejstvu, da kljub fantastičnemu napredku nismo sposobni razveljaviti Thackeryjevega stavka iz Sejma ničevosti, ki pravi:

Vedno rini naprej, vedno imej prav in nikoli ne dvomi! Ali niso to tista velika načela, s katerimi Neumnost vodi svet?

UMETNOST ŽIVI S ČLOVEKOM DO KONCA

Sila umetniškega izraza se od njegovega začetka doslej menja, odvisna je od dobe in okolja vzcvetanja.

Že nekaj desetletij sèm je umetnost iščoča, polna analiz, odkritij, menjav. Je odsev miselnosti in zvena civilizacije. Bogata je v »iznajdbah« in osiromašena v izpovedni moči. Umetnost se v dolgotrajnem konkurenčnem boju s povodnijo tehniških iznajdb, s psevdomaterialistično usmerjenim človekom, v osami izpoveduje s teorijo absurda, z izrazito osebnimi občutji, ki se ne menijo za občutja drugih posameznikov; zato je ustvarjalcem nemalokrat malo mar, ali se soljudje pogloblje v njihove stvaritve ali ne. To so znamenja odtujenosti. Nenehno, nemirno iskanje nove vrste materialov za strukturalne površine slik, pretapljanje likovnih prvin v muzikalne in obratno, prelivanje izrazne zakonitosti ene umetniške zvrsti v drugo, afirmacija naturalističnih zvokov in tovarniških strojev v muziki, transplantacija odrskih del z živimi ljudmi v strojčke s ključkom za usmerjanje njihovega neosebne gibanja — take in podobne afirmacije kažejo iz dneva v dan, da doba Civilizacije in njene precioze, vpete v materialne dobrine, še noče ali ne more pogledati scela vase, ne govoriti o smiselnosti enkratnega človekovega bivanja, ki se sleherno začne z rojstvom in konča s smrtjo. Navidezno. Toda koliko časa še lahko pojimo globoke strasti po ugodju z mehкими stoli pod zadnjico, z željami po luksuzu in gumbih na sprožila, ki bodo delali namesto nas, ne da bi se človek znašel v Sahari udobja, ne da bi se vprašal, ali se je rodil enkrat samkrat le zavoljo materialnih dobrin, ki mu neprizadeto služijo?

Brez kruha se ne more živeti, toda — tudi SAMO od kruha se ne more živeti!

Ta skrajno individualistična umetnost (pravijo ji tudi abstraktna) je nemalokrat nedostopna, ker se izpoveduje z izrazili, ki jih mnogi ne znajo brati; še več, izgublja se v prazno glede na izkustva, da docela osebna gibala nikakor niso adekvatna z bistvenimi gibali, ki premikajo vzgibe človeštva in njegovo duhovno rast.

Toda tu ni pike. Umetnost živi s človekom do konca. Kolikor vrednejši bomo — toliko večja bo njena moč in izrazna sila.

Cita Potokar: Lacko, 1961, olje

Moja pot v partizane

DANILO TURK-JOCO

Rodil sem se v Trstu malo pred prvo svetovno vojno. Spominjam se, da sem kot otrok neznansko rad hodil v Slovenski narodni dom. Še danes mi je živo pred očmi nekaj gledaliških predstav, posebno pa sem si zapomnil uprizoritev Jurčičevega Desetega brata, saj je šaljivi Krjavelj na odru nastopal s pravo živo kozo.

Minila je prva svetovna vojna in kmalu za njo je prišel fašizem. Nad nami Slovenci, živečimi v Italiji, so se že začeli zgrinjati temni oblaki in prvi znak fašistične nestrpnosti proti slovenski manjšini je bil požig našega Narodnega doma leta 1922. Kot desetletni šolar sem tekkel na trg in od blizu gledal, kako so ognjeni zublji lizali poslopje, na katero me je vezalo in me še zdaj veže toliko lepih spominov.

Moja zgodnja mladost je potekala na videz verjetno natanko tako kot življenje toliko mojih sovrstnikov. V Trstu sem obiskoval osnovno, zatem pa srednjo šolo, opravil malo maturo na slovenski Ciril-Metodovi šoli, zatem pa odšel v Postojno in tam po tedaj veljavnih predpisih naredil še državni izpit. Fašistov nisem maral in verjetno je bil prav to poglavitni vzrok, da sem se že med svojim šolanjem povezal s takratnimi slovenskimi mladinski društvi. Stanoval sem v Rocolu in tako smo tudi v njem ustanovili mladinsko društvo z enakim imenom. V teh društvih sem z navdušenjem, ki mu je redko najti para, poslušal slovensko besedo, obiskoval razna kulturna predavanja, potlej pa še sam sodeloval na različnih mladinskih prireditvah. Dobro se še spominjam, da sem se bil tedaj spoprijateljil tudi z Marušičem, ki je kasneje padel kot žrtev fašizma na Bazovici. Leta 1927 pa so fašisti vsa slovenska društva razpustili in tako smo zavedni Slovenci, hočeš nočeš, morali stopiti v ilegalo, kot temu pogosto pravimo.

V tistih letih smo se dostikrat odpravljali na izlete in ilegalna zborovanja in še najbolj v spominu sta mi ostali tisti na Nanosu in na Vremščici. Bili smo med samimi slovenskimi ljudmi, prevzetimi od rodoljubja. Ko pa so aretirali štiri moje dobre prijatelje: Marušiča, Bidovca, Miloša in Valenčiča, mi ni preostalo drugega, kot da sem pobegnil iz Trsta. V tistih urah sem o tem udarcu za tržaško slovenstvo zapovrstjo obveščal vse naše somišljenike, potem pa v italijanski vojaški uniformi zapustil rodno mesto. Take uniforme smo odrasli slovenski mladinci uporabljali že poprej ter v njih kot italijanski vojaki prihajali v kraške vasi, zlasti v Senožeče ali Razdrto, zapeli potem kako italijansko pesem in začudo, karabinjerji se poslej niso niti zmenili za nas in za naše sestanke.

Dobro še vem, da sem se odpravil na pot prek Bazovice. Po dolgi in utrudljivi hoji sem potlej skrivoma prestopil mejo in se v uniformi italijanskega vojaka znašel na Cerkniškem jezeru. Bil sem velik in močan, čeprav sem bil tedaj dopolnil komaj 17. leto. Šel sem mimo Otoka in dobro se še spominjam, da sem videl jugoslovanske carinike, ki so navdušeno metali karte in živahno žlobudrali med seboj. Nedolgo zatem sem že prišel v vas Gorenje jezero z namenom, da bi se v tamkajšnji gostilni okrepčal od dolge in naporene poti. Ko je bilo to mimo, sem se zavlekel na senik in zaspal kakor ubit.

Gostilničarki se ni zdela moja navzočnost nič nenavadnega, saj so se prav v tem kraju zapovrstjo oglašali slovenski begunci z one strani in prav tako kot jaz so tudi oni oblečeni v uniforme italijanskih vojakov.

Ko sem zlezal s senika, sem začel povpraševati, kje je žandarmerija. Prav v tistem trenutku pa je stopil v krčmo mlad oficir jugoslovanskih graničarjev, me prevzel in odpeljal v Cerknico na žandarmerijo. Tudi tam nisem imel nobenih težav,

saj smo imeli v tistih časih na tej strani veliko dobrih prijateljev, ki so bili docela obveščeni o našem delu onstran meje. Prosil sem jih, če mi dovolijo oditi v Maribor. Tam sem namreč imel teto. To željo so mi seveda takoj spoznili.

Na Štajerskem sem sprva mislil le na to, kako in kje dobiti ustrezno delo. Prišel sem v stik s člani narodne odbrane, ki se je že tedaj angažirala za boj proti Nemcem, in eden od njih mi je priskrbel delo na železnici. Kot dnevničar sem dolgo opravljajl vrsto težaških del. Ker pa sem doma v Trstu kdaj pa kdaj pri mi-zarskih delih pomagal očetu, mi je priučena obrt tudi tukaj prišla še kako prav, razen tega sem hitro pokazal vsem prijateljem, da mi je še posebej pri srcu gleda-lišče. Tako sem leta 1930 v Mariboru že statiral v gledališkem delu Viktorija in njen huzar. Od tod datira moj prvi stik z mariborskim gledališčem. Minili pa so meseci in že sem postal reden član zbora. V njem sem nastopal kot basist, bil sem pomočnik maskerja, vrstile so se vloge v drami, vsemu pa se je pridružilo še delo stalnega inspicienta opere in operete ... Nenadoma se mi je zazdelo, da sem dosegel vse tisto, kar sem si tako zelo želel. Razen tega pa sem pridno delal še zmerom na železnici. Tako sem si precej izboljšal svoj gmotni položaj. Ker me je upravnik gledališča imel zelo rad, sva se nekega dne dogovorila o dokončni zaposlitvi v njem, pa sem tako dal železnici slovo!

Z avstrijske strani so prihajale dan za dnem vznemirljive novice. Hitlerjevci so že kazali svoj pravi obraz in ves napredni Maribor je strnil svoje vrste za boj proti njim. Tudi mnogi vojaki in oficirji kraljevske vojske so se pridružili naši protifašistični vneim in naša informativna služba zoper hitlerjanec je delovala brez-hibno. Sam sem imel v skupini blizu dvajset fantov — po večini so bili to Primorci — in vsi so neutrudno delovali kot obveščevalci in kurirji za severno fronto. Svoj štab — prepričan sem, da ga lahko tako imenujem — sem imel v Rogaški Slatini, nalog pa je bilo zmerom več.

Nekega dne je bilo treba nesti važno sporočilo vrhovni vojaški komandi v Zagreb. Odločil sem se, da bom sam stopil na pot. S prijateljem sva sedla na motor in se po dolgi vožnji pripeljala na zagrebško Illico. Kako sva bila presenečena in prestrašena obenem, ko sva nenadoma zagledala pred seboj nemške tanke. Sun-koma sva se obrnila in že zdrdrala prek savskega mostu, vozila z nezmanjšano hitrostjo proti Karlovcu in dalje do Slunja, tam pa padla v roke ustašem, ki so že prevzemali oblast. Lahko si mislite, da kaj slabšega zares nisem mogel priča-kovati.

V Slunju sem videl vrsto znanih obrazov, med njimi največ Primorcev, ki so bežali pred Nemci proti jugu in tako padli v ustaške zasede. Minili pa so komaj trije dnevi in že mi je uspelo z nekaterimi tovariši pobegniti iz zavora. Celo za-devo smo seveda opravili kar po teatrsko: v gostilno, v kateri smo bili zaprti, je hodil pit tudi nekakšen ustaški tajnik. Hitro smo se »pobratili« z njim. Nekoč pa sem mu, ne da bi on za to vedel, izmaknil značko z ustaško zastavo in ga korajžno nalival s pijačo. Ko pa se je izmenjala straža, sem jo v vlogi tega možaka — stisnil! To se mi je posrečilo pred samim prihodom Nemcev v Slunj. Za strah pred Nemci pa sem imel seveda tudi dovolj tehtne razloge. Danila Turka ali mojo malenkost so imeli v Mariboru na listi svojih sovražnikov označenega s številko ena. Nekoč smo v Mariboru igrali Hudičevega učenca, ki konča lepo kar na vislicah. Prav te vislice pa so Nemci ob svojem prihodu v Maribor postavili sredi gledališkega dvo-rišča, na vrh pa obesili moje ime iz garderobe. Bil sem jim torej trn v peti. »Če me odkrijejo,« sem si neprestano govoril, »bo hitro po meni. Življenje pa je tako zelo lepo!«

Iz Slunja sem odšel peš v Šibenik, tam pa si nekako izposloval propustnico za vožnjo »domov«. Hotel sem ostati popolnoma anonimn. Kmalu zatem sem se že

znašel v Zagrebu. Pomislil sem sprva na prijatelje iz gledališča. Poizkušal sem ostati pri tamkajšnjem teatru, saj sem z gostovanj v Mariboru dobro poznal celo vrsto gledaliških umetnikov, med njimi še najbolje Nučiča in Podgorsko. Ker pa je uprava gledališča že prvi dan zahtevala od mene potrebne dokumente, češ da jim je tako za vsakogar posebej naročila ustaška policija, sem jo hitro odkuril tudi iz Zagreba. Po čudnih peripetijah sem slednjič prišel v Karlovac, torej na mejo med Nemčijo in Italijo in se z vlakom odpeljal v Trst — po tolikih letih in s kaj tesnobnim občutkom!

V Trstu so me Italijani seveda takoj aretirali. Sedel sem v reških in tržaških zaporih, šel sem pred sodišče, ker sem bil nekoč zapustil Italijo pred odslužitvijo vojaškega roka in dobil dve leti zavora — pogojno! Ko pa so me izpustili, sem že mislil, da sem zares popolnoma svoboden. Moje navdušenje pa je bilo hitro pri kraju. Prišli so kvesturini in me odpeljali kot političnega osumljenca v Coroneio, me vrgli v samico, v kateri je bilo prostora za enega samega človeka, in mi skoraj obvezno dodajali še po dva zakrknjena ubijalca ali kriminalca najhujše vrste. V tistih časih sem imel tako vseskozi prekrasno družbo! V tistih zaporih pa sem videl tudi vrsto znanih obrazov, med njimi tudi Pinka Tomažiča, narodnega heroja, ki so ga fašisti ustrelili na Opčinah leta 1941. Kolikokrat smo se srečavali, pa se nismo hoteli poznati! Pogosto so nas soočili, toda mi smo odločno zatrjevali, da se vidimo prvič... Tako je potekalo moje življenje vse do decembra 1941, ko so prišli in mi rekli, naj se odpravim na pot »con tutta la robba«. Naložili so me na vlak v spremstvu karabinjerja in me odpeljali k vojakom v Foggio. V kasarni sem bil seveda neprestano pod stražo in prav zaradi tega se je bilo treba kaj hitro odločiti: ali postati najboljši vojak njegovega kraljevskega veličanstva ali pa se do nezvesti vlačiti po zaporih in gledati stražo za seboj. Rekel sem si: postal bom tak, da se bodo vsi zgledovali po meni. V osmih mesecih sem bil že najboljši italijanski vojak — sergente! Poslali so me kampirat z deset let mlajšimi vojaki in tedaj je neki tenente povpraševal, kdo med nami zna dobro brati in pisati. Brez pomislekov sem dvignil roko. Čeprav je bilo med nami nekaj kandidatov za pisarno, so se le odločili zame, saj sem bil za skoraj dve glavi višji od drugih, to pa tudi ni bilo tako od muh. Dan kasneje sem sedel v vojaški pisarni, kmalu zatem pa že pristal v regimentu kot šef njegove pisarne. Postal sem tako rekoč nekakšen neuradni komandant celega depozita. Na stražo sem, kot sem najbolje vedel in hotel, postavljaj vojake in oficirje, dosegel sem polnomočja menda še najbolj zato, ker me je imel polkovnik Del Greco — kako krasen človek je to bil — neznansko rad! Doma je bil nekje s Sardinije in bil povrh vsega še hud antifašist. Čeprav sem bil zaznamovan kot drugorodec in ubežnik, skratka vse slabo je bilo zapisano na moji karteli, mi je kljub vsemu nadomeščal pravega očeta. Vsi slovenski fantje — kakih sto ljudi je še živih, ki lahko to potrdijo — smo v Foggii živeli v prijateljski slogi. Od vojaških oblasti sem izposloval, naj za vse veljajo ne samo enake dolžnosti, temveč tudi enake pravice. Res je, da nas Slovencev na dopust niso pošiljali, pa tudi straziti nam ni bilo treba.

Naši fantje so tako opravljali manjša ročna dela okrog kasarniških objektov, po opravljenem poslu pa sem jim jaz podpisoval dovolilnice in tako smo pogosto odhajali v mesto, pozno v noč posedali v gostilnah, razdrli marsikatero domačo ter po dolgem in počez vsakikrat prečesali vojaško in politično situacijo na zavezniških frontah. Tudi o odporu proti okupatorju v domovini smo govorili z največjimi simpatijami.

V Foggii sem se povezal z domačimi antifašisti, razen tega pa neprestano poslušal radijska poročila. Na podlagi tega sem potem naenkrat »zbolel« za malarijo ter odpotoval v vojaško bolnišnico v Barletto pri Bariju. Tam mi je nekdo za spo-

Oktet igralske skupine IX. korpusa po prihodu v Ljubljano v maju 1945. Prvi z desne je vodja skupine Danilo Turk-Joco

znanje prenašal dokumente in že sem se znašel na rekonvalescentnem dopustu v Trstu. Takoj sem dobil zvezo s Krasom in po treh dneh sem se, soldat od glave do nog in s činom sergenta v škornjih pa s puško v roki odpravil v Sežano. Na tamkajšnji železniški postaji mi je fašistična straža poslednjikrat salutirala. Bilo je to v maju leta 1943 in od tistega dne bo kmalu poteklo že polnih 23 let! Uro pozneje sem bil v Tomaju na Krasu, v rodni vasi pesnika Kosovela, v nekem bunkerju. Na mojo vojaško kapo, zdaj že brez ščitnika in na kateri je bila še malo poprej značka Artigleria corpo d'Armata, mi je tovarišica Mara Pupisova prišla veliko rdečo zvezdo. Bil sem partizan in zato neznansko srečen.

Tri dni sem živel v tesnobi tomajskega bunkerja. Nad menoj so topotali konji italijanske armade, po vasi pa je kar mrgolelo vojakov. Samo kihnil bi bil in že bi bilo po meni! Skozi luknjo v hramu so me zalagali z dobro hrano in tudi kakim kozarčkom črnine, jaz pa sem kot ptič v kletki vendarle tako hrepenel po kraških planotah, po borovih gajih, po prostranih slovenskih gozdovih, v katerih se je že tretje leto širil upor proti okupatorju. Aktivist Miro Pupis me je potlej le nekako potegnil iz tistega bunkerja in na javki so me kmalu zatem že sprejeli partizani prve kraške čete. Poveljeval ji je narodni heroj Stjenka. S partizani smo se srečali med Avbarjem in Ponikvami. Bilo je ponoči in kmalu bi me bil neki partizan ustrelil. Prejšnji dan so Italijani izvedli proti partizanom pravo hajko, zdaj pa so naši, nič hudega sluteč, zagledali pred seboj vnovič oboroženega italijanskega vojaka. Da nisem imel tako znanega in zanesljivega spremstva, bi bilo po meni.

Glede na dogodke v prejšnjih dneh so bili v kraški četi seveda sila oprezni. Verjetno je bilo to zato, ker jih je izdal neki italijanski vojak, ki je malo prej tudi

»prestopil« v partizane. Razumel sem, da so bili zaradi tega tudi do mene precej nezaupljivi. Pojasnili so mi, da v njihovi četi skorajda ni pravega mesta zame, in sem moral zato po karavelski poti naprej v pivško četo — v Strane za Nanosom. Na neki javki sem srečal starega znanca iz Maribora — Dragota Flisa ali partizana Strelo. Ta me je, kot kaže, priporočil, da so me tamkajšnji partizani tovariško sprejeli medse. V enoti je tedaj Strela opravljal vlogo partizanskega doktorja. Zdravil je vse zapovrstjo: če te je bolela noga — aspirin, če te je bolela glava — aspirin! Naj te je bolelo karkoli — aspirin in samo aspirin, ker drugega ni bilo pri roki.

V pivški četi so mi dali kot prvo orožje bajonet in bombo ter mi naročili, naj se s tem junaško borim proti sovražniku. Dvignil sem pest in strumno pozdravil, kajti njihove besede sem vzel resno in nič sprenevedavo. V tistih časih smo prehodili bližnje in daljne gozdove po dolgem in počez, hajkali in napadali po Pivki in blizu Postojne, 24. julija pa pri Žagarju oziroma Sotlarju v dolini reke Reke napadli fašiste in tam sem si priboril — puško!

Da, puško sem si priboril, čeprav sem z njo že stopil v partizane. Marsikdaj slišim očitke, da se kulturniki nismo borili najbolje! Toda sleherni partizan se je moral nekoč izkazati.

Dan kasneje je padel fašizem. Zjutraj smo v vasi Potoče zagledali pred seboj vesele obraze ljudi. Začeli smo si dopovedovati, da bo vojne kmalu konec, saj je konec tudi tako osovraženega fašizma. Ljudje v Potočah pa v Dolenji vasi pri Senožčah in po vsej naši Primorski so se objemali in poljubljali od neizmerne veselja ob tej novici. Tisti dan ni bilo ničesar škoda in nobene reči ni manjkalo: pršut in dobri kraški kruh in vino — vse je prihajalo na mize, mi pa smo peli in plesali, kolikor so nam dale noge. Vse se je spremenilo v pravo ljudsko rajanje in slavlje, ki ga bom pomnil vse svoje življenje. Padel je fašizem!

Pivška četa je s kraško in brkinsko četo sestavljala bataljon Gregorčičeve brigade, glavšina te enote pa se je tisti čas mudila nekje v Benečiji.

Po njenem prihodu iz Benečije pa smo za Nanosom iz obeh brigad ustanovili močno Gradnikovo brigado, dodeljeno 14. diviziji na Dolenjsko. Ko je vodstvo brigade odbiralo borce za odhod proti Dolenjski, sem tudi jaz postal komandir prve čete 4. bataljona Gradnikove brigade in tako odšel na dolgo pot na čelu svojih fantov, v predhodnici, ponosen na svoje imenitne mitraljezce, na narodnega heroja Carja, na Miho in na Jako. Bila je to enota, ki ji nisi mogel priti blizu.

Zdaj je naše življenje potekalo za spoznanje drugače. Bili smo v prvi slovenski diviziji, nastali iz Tomšičeve, Serčerjeve, Gradnikove in Prešernove brigade. Čeprav sem bil komandir čete, sem kulturniško deloval v okviru cele brigade; in ko je bil tu še harmonikar, je bila zasedba že skoraj popolna. Že v pivški četi sem kot igralec učil fante slovenskega jezika. Za to je izvedela tudi sekretarka SKOJ 14. divizije Mira Bračičeva in me kot nekdanjega igralca pritegnila v štab Gradnikove brigade za šefa propagande. Dobro se še spominjam, da smo na Krvavi peči imeli miting kar na položaju in med bojem z Italijani je mimo pušk in strojnic pela tudi harmonika! Bilo je to nekaj dni pred kapitulacijo Italije. In vsi smo bili prepričani, da bomo po zlomu Italije hitro opravili tudi z Nemci.

Po tem dogodku smo zapustili Krvavo peč in se napotili proti Grčaricam, koder se je zasidrala močna plavogardistična postojanka. Bili smo v zasedi v Jelenovem žlebu, ko priteče kurir in sporoči radostno novico: Italija je razpadla! Ali veste, kaj je to pomenilo za vse naše borce in zame osebno? Iz gozdov smo se kakor plaz spustili proti Grčaricam in tam sta partizanska topničarja — sam sem ju bil poslal v partizane iz Fogge, ker sta bila določena za rusko fronto — streljala na postojanko iz edinega protitankovskega topa. Sovražnikove granate pa so padale

tako blizu, da sta se še ta fanta pred njimi nekam zavlekla, tedaj pa sva skočila k topu Jože Klanjšek-Vasja in jaz ter tolkla po plavogardističnem gnezdu. Po nekaj dobrih zadetkih me je Vasja hvaležno pogledal in rekel: »Joco, nisem vedel, da je kulturnik lahko tudi dober artiljerec!« Potlej sem moral proti Jelendolu, koder je bil štab 14. divizije z Bračičem na čelu. In ta mi je rekel: »Odslej boš šef propagande v diviziji!« Precej zatem pa: »Doli na cesti blizu Dolenje vasi imamo borbe z italijanskimi rdečimi kravatami. Eden se mora pogovoriti z njimi. Ali znaš italijansko?« me je vprašal. Njemu in doktorju Brileju sem odgovoril, da italijanščino docela obvladam, trenutek zatem pa sem že stopal z dvignjeno belo zastavo proti italijanskim položajem. Gledali smo si iz oči v oči. Naročal sem jim, da partizansko vodstvo zahteva vdajo, oni pa so vztrajali, da se bodo v Italijo vračali z orožjem! Vrnil sem se v štab divizije in poročal. Popoldne sem svojo misijo ponovil in colonelo, kateremu sem prenašal partizanske zahteve, je vnovič vztrajal pri svojem. V tretje smo jim zagrozili, da bodo imeli opravka z našimi enotami, če pri priči ne položijo orožja. Dobro se spominjam, da sem stresel iz sebe cel register partizanskih brigad in divizij, to pa je tudi zaleгло. Z nekim sunkom pa smo jim odrezali še del vojske, oborožene s puškami in topovi, ki pa so bili, na žalost, brez udarnih igel. Kot artiljerec sem hitro spoznal, da se s takimi topovi ne bo mogoče boriti. Italijanske vojake in kakih deset topničarskih oficirjev smo najprej pogostili, potlej pa brez ovinkarjenja prišli z besedo na dan: kje so udarne igle? Poskakali smo na konje in zdrveli ponje. Našli smo jih. Z dvema topovima smo bili kmalu zatem vnovič v Grčaricah in plavogardistična postojanka je padla, kot bi jo odpihnili.

V Ribnici nas je prebivalstvo sprejelo z nepopisnim navdušenjem. Staro in mlado je razoroževalo Italijane in odhajalo v našo vojsko. In razen tega je prišlo iz Ljubljane tudi nekaj igralcev, pa smo sklenili prirediti miting. Tu so bili že Jože Tiran in Vladoša Simčičeva, pesnik Kajuh, glasbenik Cveto Marolt-Špik pa Belač, Marta Pavlinova-Brina in vrsta drugih znanih kulturnikov, vezanih na ime 14. divizije. Bilo je to slavje zmage nad Italijani v nabito polni dvorani nekdanjega sokolskega doma. Govori, recitacije, skeči, pevski zbori — vsak je nastopil s tem, kar je pač najbolje znal, in Ribničani so nam bili za prvo partizansko kulturniško srečanje v letih vojne od srca hvaležni.

Zatem smo šli skozi Velike Lašče in Grosuplje, jo mahnili proti Škofljici in Lavrici in kdo ve kam še in povsod sta se slišali partizanska beseda in pesem. Vrstil se je miting za mitingom v tisti nori, svobodni in sončni partizanski jeseni po zlomu Italije. V Starem trgu pri Ložu pa sem dal štirinajsti slovo: zbral sem imetje njene kulturniške skupine: natanko 13 lir in 45 centezimov ter jih izročil njenemu novemu šefu — Karlu Destovniku-Kajuhu s pripombo: »Ta kapital za kulturno poslanstvo svoje divizije porabi zares najbolj preudarno.« Sam sem se moral namreč še z nekaterimi poklicnimi igralci nemudoma zglasiti pri glavnem štabu, ki se je že ukvarjal z ustanovitvijo Slovenskega narodnega gledališča na osvobojenem ozemlju. Za njegovega prvega komisarja je bil določen Janez Jerman, jaz pa sem postal — prvi komandant. Srečal sem Emo Starčevo, Smiljana Samca, Rada Simonittija z vrsto glasbenikov, slikarje in grafike, skratka, cel regiment partizanskih kulturnikov. Igralska skupina je kmalu zatem sedla na avtobus in se odpeljala v Kočevje nastopit pred Zbor odposlancev slovenskega naroda, ki je zasedal v Šeškovem domu v prvih oktobrskih dneh leta 1943. Ne bom pripovedoval, kako je z odra donela slovenska beseda in s kako očarljivim navdušenjem je tedaj človek gledal v napis nad odrom, v velike besede pisatelja Cankarja: **NAROD SI BO PISAL SODBO SAM...**

Velika novembrska ofenziva, ko so se Nemci zgrnili nad nas z vseh strani, mi ni vzela poguma, četudi sem v mrazu in prvem snegu ležal s hudo malarijo na

seniku sredi Suhe krajine. Nenadoma pade strel iz stražarjeve puške, povrh vsega pa še glas: »Nemci!« Tisti strel in tisti klic sta mi kakor strela prevrtala možgane. S senika sem skočil na tla in moje malarije je bilo — še danes mi tega medicinskega čuda ne zna nihče razložiti — za vselej konec!

Iz nemškega obroča smo se srečno izvlekli in Lidiya Šentjurčeva je menila, da bo najbolje, če se zbor vsakovrstnih kulturnikov porazdeli v posamezne enote. V Ljubljansko brigado nekje blizu Stične smo tako prišli Janez Jerman, Rado Simonitti, Smiljan Samec, jaz in še vrsta drugih tovarišev, doživeli smo boje z Nemci na Ilovi gori, iskali potem po Kureščku in Mokrcu naše bataljone, se na Golem vnovič usekali s sovražnikom, dokler mi v Šentvidu nad Cerknico v hudem mrazu niso zmrznile noge. Namestnika komisarja 18. divizije Naceta Majcna sem prosil, naj mi dovoli oditi na Primorsko, češ da tudi tam potrebujejo kulturnike. Pristal je. V Loški dolini sem se za silo pozdravil in odšel čez Vipavo v Tomaj in dalje v štab tretje operativne cone, ki sta jo vodila komandant Lado Ambrožič-Novljan in komisar Dušan Kveder-Tomaž.

Svojo kulturniško pot sem začel v 31. diviziji, ki ji je tedaj poveljeval Dušan Švara-Dule. Imel sem nalogo organizirati gledališko skupino, ki naj bi potovala od brigade do brigade, od čete do čete in od vasi do vasi.

Prvo večjo prireditev je skupina imela v Cerknem v kino dvorani nekdanje vojašnice. V zimskem januarskem popoldnevu se je bilo z vseh okoliških hribov napotilo semkaj ljudstvo, da bi prvič po tolikih letih videlo slovensko predstavo. Zastor se je odprl in ljudje so kar onemeli od presenečenja. Val navdušenja je sprožil šele monolog matere — partizanke, ki pošilja poslednjega sina v boj proti okupatorju za lepše in srečnejše dni vsega slovenskega naroda... Ko pa so se zvrstile še druge točke, med njimi groteska Hitler in Mussolini, si je naša gledališka publika brisala solze od smeha. In če se danes, po tolikih letih, vnovič prikažem v Cerknem, v pogovorih s tamkajšnjimi ljudmi, neprestano oživljamo spomine na tiste velike dni, na dni, ko smo bili vsi ena sama utelešena ideja in ko smo vsi otroško verovali v zmago in pravičnejši jutrišnji dan.

In tako smo odhajali s partizansko besedo in pesmijo na vse strani neba: šli smo v zahodno Primorsko, tja do Režije in Furlanije, prehodili smo Benečijo, Brda, Kras in Vipavsko, potem pa z odlokom štaba 9. korpusa — poveljeval mu je narodni heroj Jože Borštnar — ustanovili igralsko skupino 9. korpusa. Štela je 23 članov. Takoj smo začeli smotno študirati vloge in pesmi, vadili jazz trio in vokalni oktet, naštudirali smo Finžgarjevo Razvalino življenja, Paustovskega Dekle s severa, Borovo Težko uro, Čehova Medveda in Snubača in kaj vem kaj še in se pripravljali na prvi veliki dan v svobodi.

Preveč, vse preveč je spominov na tiste čase, ko so o tem gledališkem monstrumu govorili celo sovražniki daleč od nas. Preveč besed bi bilo treba, če bi človek hotel popisati vso našo delovno vnemo pri gradnji gledališke dvorane in vso našo partizansko dramaturgijo. Živo pa se še spominjam 30. aprila 1945. Bil je debel sneg in člani igralske skupine 9. korpusa smo sedeli v zakurjeni sobi v Gornji Tribuši. Naenkrat pa se odpro vrata in v izbo vstopi kurir: »Pohod korpusa v smeri Trsta!«

Z radostnim občutjem smo planili pokonci in že šli skozi temno sneženo noč. Še nikoli, verujte, nisem hodil tako lahko kot tedaj, pa četudi je bilo več kot meter snega. Trst, Gorica, Ljubljana, ustvarjalno delo v svobodi — vse, prav vse sem videl pred seboj! In danes, po 21 letih in ob 25-letnici vstaje slovenskega naroda, kaj naj še povem, kaj naj zapišem? Več borbenega partizanskega duha v našo kulturo! Kar pa zadeva odnose med ljudmi — več posluha za človeka, za vse njegove še tako majhne in vsakdanje reči.

Dva kilograma sladkorja

V prvi številki časopisa upokojencev smo lahko prebrali med drugim tudi tole novico:

Na svoji seji 13. decembra t. l. je upravni odbor podružnice DU Dravograd sklenil pogostiti 24 članov podružnice, ki so dočakali 80 in več let. Ker pa se je izkazalo, da mnogi od navedenih zaradi bolezni in oddaljenosti ne bi mogli priti na sestanek, se je odločil podariti vsakemu v okviru razpoložljivih sredstev po 2 kg sladkorja v kockah. Ob tej priliki jim je bila tudi izrečena čestitka z željo, da bi dočakali še mnogo srečnih dni.

Obdarjeni so se tudi tega skromnega darila razveselili ter se vodstvu podružnice iskreno zahvaljujejo za izkazano pozornost in čestitke.*

Kratka in na videz malo pomembna novica. Tudi ni osamljena. In vendar se zdi po svoji vsebini bogata, ker je v njej sestavina tistega, čemur pravimo človeški odnos in česar, žal, tu in tam v naši družbi večkrat pogrešamo. Ni namen tega razmišljanja ocenjevati vse zapletene pojave, probleme in težave, ki jih poraja življenje pri ljudeh, katerih delo je na delovnem mestu prenehalo. Opozoriti želi na pojav, ki v življenje marsikaterega upokojenca — še posebej borca, vnaša nemir, trpko grenkobo in nepotrebno nezadovoljstvo. Namesto nadaljnega razmišljanja naj spregovorita le dva primera.

Mož je imel pomembno, vodilno delo v našem mestu. Iz dneva v dan, od jutra do večera in mnogokrat kasno v noč, je bilo okrog njega polno ljudi. Na stotine problemov, velikih, manjših in tistih drobnih je bilo treba reševati in urejati. Imel je bogate življenjske izkušnje, napredne misli in dejavno voljo. Zato je bil povsod, kjer je življenje zastavljalo vprašanja: »Kaj storiti?« vedno zaželen, skorajda nepogrešljiv sodelavec. Tako polno življenje mu je krepilo delovno vitalnost, čeravno so hkrati počasi, a zanesljivo usihali življenjski sokovi. Prišla sta bolezen in zdravljenje. Zdravniki so imeli več dela z nadležnostjo ljudi kot z bolnikom. Neprestana telefonska vprašanja, pozdravi, dobre želje, cvetje in obiski so kazali na resno skrb ljudi za njegovo zdravje. Po krajšem zdravljenju se je vrnil na delovno mesto. Doma, na cesti, v pisarni, povsod, kjer se je pojavil, so mu ljudje hiteli stiskati roko, izražajoč veselje, da je spet med njimi. Toda čas je hitel, telesne moči so bile vedno šibkejše in odločiti se je bilo treba za počitek. Formalna in stvarna odvezanost od delovnih nalog sta mu zasluženi počitek povsem omogočila. Notranja sla po delu in gibanju pa sta uravnavala njegovo pot še vedno k takemu ali drugačnemu lažjemu opraviilu. Čas je hitel, zdravje se je poslabšalo in moral se je vrniti v bolnišnico. To pot je bilo ozračje, kar zadeva nadležnih obiskov, povsem drugačno. Prišel je kot upokojenec. Imel je popoln mir. Razen cvetja in obiskov domačih ni bilo nikogar. Zdravniki so vključili v terapijo zdravljenja tudi imena različnih občanov, ki da se zanimajo za njegovo zdravje in počutje in da mu »osebno ali telefonično« pošiljajo pozdrave z najboljšimi željami.

Vsebinsa drugega primera, ki bi kot prvi lahko prerastel v samostojno zgodbo, je tale kratek povzetek iz pogovora z upokojenim borcem, ki mu še pol ducata let manjka do srečanja z Abrahamom.

»Kako, da se imam, vprašuješ? Moram ti potožiti, da sem včasih zelo nesrečen. Pridejo dnevi, ko mi je tako težko in tesno pri srcu, da mi ni do življenja,« je pričel svojo pripoved.

»Tako hudo pa menda spet ni,« sem ga zavrnil. Beseda je dala besedo, obujala sva spomine na otroška leta, na vojni čas, povojna dogajanja in se pomenkovala o današnjih dneh. Dolgo sva govorila o vseh mogočih rečeh in stvareh, vendar mi na začetku pogovora izrečeni stavki niso dali miru. Hotel sem zvedeti, kje je nje-

* Upokojenec št. 1, 1966.

gova bolečina. Zato sem vztrajal pri trditvi, da so njegove temne misli popoln nesmisel. Take misli — pri človeku, ki je vedre narave; pri človeku, ki je enako vesel prve spomladanske trobentice kot brstenja bukke ali čivkanja vrabcev na jablani pred hišo; pri človeku, ki je strastno ljubil življenje; — so mi bile resnično povsem tuje. Zato sem ga spomnil na prijeten dom, ženo, otroka, skratka, na njegovo življenje. Morda je v tem delu pogovora čutil rahel očitek, da nima razloga za občasno zagrenjenost in obtoževanje nečesa, ker natanko ne ve, kje je in kaj je to, a mu vendarle greni življenje. Odtod njegova preprosta in iskrena izpoved. »Nimam težav materialne narave, ker so mi to ob upokojitvi dobro uredili. Tudi nimam nobenih takih želja ali zahtev, ki bi lahko ogrozile mene ali družino glede materialne preskrbljenosti. Ne! Za to sploh ne gre. Drugo je, kar me jezi in pekli. Od dneva upokojitve čutim, da sem ostal sam. Življenje mi postaja prazno. S tem ko sem prenehal delati na delovnem mestu, sem dobil občutek, da so moje ime zradirali iz vseh spisov in seznamov. Če sem se moral poprej marsikdaj opravičevati, ker fizično nisem zmogel, da bi bil prisoten na vseh sestankih, konferencah, razgovorih, sejah in kar je še podobnih imen, me danes ne pozna nihče več. Najbolj me boli, da ne dobim vabila za sestanke naše, to je organizacije borcev. Premišljujem zakaj tako, kje so vzroki? Misel kljuje, čeravno ne želim misliti o tem.«

Kje naj iščemo vzroke takim pojavom? Težko bi jim našli skupni imenovalec. Različni ljudje in samosvoje življenjske zgodbe, porojene vsaka v drugačnem okolju, ne bi dopuščale površnega posploševanja. In vendar se nam del odgovora vsiljuje sam, četudi ne bi razpolagali z nikakršnimi analizami, ki bi strokovno podprle tako ali drugačno trditev. V vsakodnevnem vrvežu, pehanju in hitenju, da bi se kar najboljše zadostili osebnim in družbenim zahtevam in potrebam, nam lahko tudi nehote zmanjka časa, da bi se ozrli na okolico, sredi katere živimo. To je lahko razlog, ne pa tudi opravičilo, da tu in tam izpričujemo pomanjkanje take vrednote, kot je iskren, topel odnos do sočloveka, ki je bila tako značilna v času revolucije.

Zato tudi dva kilograma sladkorja s čestitko lahko vnese v življenje upokojenca delček sreče in radosti.

D. S.

Slovenci na delu v tujini

JOŽE PLEVNİK IN KAREL FRANZ

Zaposlovanje delavcev v tujini je pojav, ki ga povzročajo ekonomske razlike naše dežele in dežel, kamor odhajajo naši delavci na delo. Ob odprtih mejah Jugoslavije in našega vključevanja v mednarodne procese integracije in delitev dela ter migracije delovne sile se vedno pojavlja pri določenem številu delavcev težnja, da bi se začasno zaposlili v tujini. To so vsekakor pričakovana gibanja, vendar jih je treba vedno bolj spremljati, usmerjati in nadzorovati.

Zaradi izredne aktualnosti tega vprašanja smo se odločili, da priobčimo razgovor s sekretarjem komisije za mednarodne stike pri republiškem svetu sindikatov Slovenije *Jožetom Plevnikom*.

Vprašanje: Zaposlovanje naših delavcev v tujini postaja v zadnjem času vse bolj pereč problem tako z gospodarskega kot tudi družbeno-političnega vidika. Po približnih ocenah je zdaj v tujini okrog 12.000 slovenskih delavcev. Prav zato nas zanima, kako ocenjujete odhajanje naših delavcev v tujino.

Odgovor: Zaposlovanje naših delavcev v tujini ocenjujemo kot konstanten pojav, s katerim moramo računati, tako v sedanjih družbenih in gospodarskih razmerah kot v prihodnjem razvoju naše družbe. Migracijska gibanja delavcev v svetu niso nov pojav. Ze pred prvo svetovno vojno se je izselilo iz prenaseljenih delov Evrope v Južno in Severno Ameriko ter pozneje v Avstralijo okrog 50 milijonov ljudi. Po prvi svetovni vojni se sicer zmanjšuje emigracija iz Evrope na druge kontinente, kontinentalna migracija pa se je številčno celo povečala. Druga svetovna vojna je imela velik vpliv na migracijo, zlasti politično. V Evropi je

prek 18 milijonov beguncev zapustilo svoja nekdanja bivališča, močan razvoj pa je dobila tudi ekonomska migracija.

Seveda se naša dežela tem migracijskim gibanjem ni mogla izogniti. Njen zgodovinski razvoj in gospodarska zaostalost sta svoječasno celo narekovala nujnost, da so se naši ljudje bolj izseljevali na tuje. Po nekaterih ocenah je zdaj na tujem 450 tisoč slovenskih izseljencev skupaj z njihovimi potomci tretje in že četrte generacije. Torej okrog četrтина vsega slovenskega naroda.

Vzroke sedanjega zaposlovanja naših ljudi na tujem moramo ocenjevati in obravnavati zelo kompleksno. Naj navedem samo nekatere. Naša gospodarska politika gre v zadnjem času vse bolj dosledno po poti, da intenzivira proizvodnjo z vsemi spremljajočimi ukrepi, ki sproščajo odvečno delovno silo. Razlike v gospodarski razvitosti in potencialu naše dežele in dežel, kjer se naši delavci zaposlujejo, povzročajo pri določenem številu delavcev želje in težnje po hitrem naraščanju standarda. Meje so čedalje bolj odprte in s tem so odprti tudi procesi, da odhaja delovna sila. Naša socialna struktura se izredno hitro menjava, to pa povzroča velik pritisk ljudi s podeželja, zlasti iz kmetijske proizvodnje v industrijska področja, tako da v sedanjem času ne morejo absorbirati vse razpoložljive delovne sile. Neurejena kadrovska politika v delovnih organizacijah, zlasti pa neurejen sistem delitve osebnih dohodkov po delu, kjer naše strokovnjake pogosto zapostavljajo, povzroča, da odhaja dragocena strokovna delovna sila v tujino. Današnja emigracija je predvsem odsev ekonomske angažiranosti in želje po hitrem porastu življenjske ravni; to nam pove tale podatek: od oseb, ki so se zaposlile lani v tujini iz Prekmurja, je bilo le 36 % slabo situiranih, to je socialno ogroženih. Ta odstotek pa je glede na boljši ekonomski položaj v drugih predelih Slovenije še precej manjši.

Vprašanje: Kako je torej z odhajanjem delavcev, kmetov, strokovnjakov in obrtnikov v tujino in kaj kažejo podatki o odhajanju s posameznih področij.

Odgovor: Zaposlovanje v tujini je dobilo pri nas širši obseg po letu 1961 in je zajelo predvsem občane iz manj razvitih tradicionalno-emigracijskih področij Prekmurja, Dolenjske in Notranjske. Po nekaterih podatkih je na delu v Avstriji in Zvezni republiki Nemčiji okrog 12.000 delavcev s slovenskega ozemlja. V tej približni oceni so vštet delavci z napotili zavodov za zaposlovanje in tudi tisti, ki so odšli v tujino z veljavnimi potnimi listi in so navedli druge vzroke potovanja, pa se niso vrnili.

V obdobju od prvega januarja do 31. decembra 1965 je bilo vloženih v SRS skupno 8571 prošenj za izdajo napotila za odhod v tujino zaradi začasne zaposlitve. Zavodi za zaposlovanje pa so izdali skupno 7805 napotil, med prejemniki teh napotil je bilo 113 strokovnjakov, 4325 delavcev, od tega 2736 nekvalificiranih, 3357 kmetov in 10 obrtnikov. Med ugodno rešenimi napotili za zaposlitev v tujini so izdali za Avstrijo 5725, za Zvezno republiko Nemčijo 1906, za Švico 73, za Italijo 47, za Anglijo 13, za Francijo 14, za Švedsko 11, za druge države pa 16 napotil. Ti podatki nam kažejo torej, da se večina naših delavcev zaposluje v Avstriji in Zvezni republiki Nemčiji, to je 98 % vseh delavcev, ki so se zaposlili v tujini.

Vprašanje: Omenili ste že približni kvalifikacijski sestav tistih, ki odhajajo v tujino. Ali bi lahko nekaj več povedali o odhajanju strokovnih kadrov in tudi primerjalno prikazali kvalifikacijsko strukturo emigriranih delavcev v letu 1964 in 1965? Kakšno je zanimanje med tujimi delodajalci za naše delavce?

Odgovor: Najbolj pogosti primeri zaposlovanja strokovnih delavcev v tujini so med kovinarji, lesnimi strokovnjaki, tekstilci, trgovci, gostinci in prometnimi delavci. Le-ti so usmerjeni večinoma v Zvezno republiko Nemčijo, tekstilni delavci pa tudi v Avstrijo. Glede odhajanja kovinskih delavcev prednjačita Maribor in Ljubljana, glede lesnih strokovnih delavcev Ljubljana, Novo mesto, glede tekstilcev pa Maribor in Celje. Zanimiv je naslednji primerjalni prikaz kvalifikacijske strukture emigriranih delavcev v letu 1964 in 1965.

	1964		1965	
visokokvalificirani	0,5	18,7	0,9	55,5
kvalificirani	2,0		11,6	
polkvalificirani	1,2		3,3	
nekvalificirani	15,0		39,7	
visokostrokovni kadri	0,3	0,9	0,4	1,5
srednje strokovni kadri	0,5		1,0	
obrniki	0,1		0,7	
kmetijski delavci	80,4	80,4	43,0	43,0

Če hkrati upoštevamo, da se je povečalo število oseb, ki so se lani zaposlile v tujini, nam ta prikaz nazorno kaže dve dejstvi:

velik premik v kvalifikacijski strukturi v korist strokovnejših kadrov, zelo močan premik v socialni strukturi v korist nekmečkih delavcev, saj se je delež teh kljub skoro nezmanjšanemu številu zaposlenih kmetijskih delavcev povečal od 18,5 na 55,5.

Zanimiva je tudi naslednja tabela, ki bo prikazala, s katerih slovenskih področij so strokovni kadri odhajali v tujino in kam.

Območja	Zah. Nemčija		Avstrija		Ostale		Skupno	
Celje	11,3	68,2	16,1	29,9	4,0	1,9	11,9	100
Nova Gorica	1,1	58,3	—	—	10,0	41,7	1,3	100
Koper	6,5	71,2	2,0	6,8	26,3	22,0	6,6	100
Kranj	11,2	78,3	7,0	15,2	12,0	6,5	10,3	100
Ljubljana	27,2	89,3	3,0	3,1	30,0	7,6	29,9	100
Maribor	23,8	61,7	43,0	35,1	16,0	3,2	27,8	100
Murska Sobota	4,3	34,1	25,6	64,6	2,0	1,3	9,2	100
Novo mesto	14,6	96,9	1,5	3,1	—	—	10,9	100
Skupno SRS	100	72,1	100	22,3	100	5,6	100	—

Zanimiv pa je tudi naslednji primerjalni strukturni pregled emigracije za vso državo v letu 1965.

Države	Zahodna Nemčija			Avstrija			Ostale			Skupno		
	ost.	strok.	indiv.	ost.	strok.	indiv.	ost.	strok.	indiv.	ost.	strok.	indiv.
			km. p.			km. p.			km. p.			km. p.
BiH	80,2	0,7	19,1	88,2	4,5	7,3	98,6	0,2	1,2	81,4	5,5	13,1
Črna gora	100,0	—	—	100,0	—	—	100,0	—	—	100,0	—	—
Hrvatska	76,4	11,1	12,5	82,8	7,1	10,1	66,1	23,0	10,9	76,6	11,7	11,7
Makedonija	75,6	24,4	—	100,0	—	—	91,7	0,1	8,2	87,3	8,2	4,5
Srbija	50,1	49,6	0,3	71,6	17,7	10,7	45,3	31,2	23,5	50,2	38,6	11,2
Slovenija	52,7	36,6	10,7	34,8	3,8	61,4	49,2	46,6	4,2	37,7	10,6	51,7
SFRJ	71,9	14,5	13,6	66,5	4,9	28,6	66,5	20,00	13,5	68,9	11,00	20,1

Če zdaj primerjamo napotila občinskih zavodov za zaposlovanje za obe prevladujoči državi, Avstrijo in Zvezo republiko Nemčijo, v obdobju od januarja do junija in od julija do oktobra 1964 in 1965, potem opazimo, da so se odhodi zlasti povečali v obdobju od 1. julija do 31. oktobra lani. Ne glede na absolutno povečanje interesentov za zaposlitev v tujini nas ta korak še posebej zanima, ker se v teh podatkih po vsej verjetnosti že kažejo posledice gospodarske reforme. Zaradi razmeroma kratke dobe, ko se uveljavlja reforma, in zaradi splošne težnje, da narašča število interesentov za zaposlitev v tujini, je težko že sedaj z zanesljivostjo trditi, da izključno gospodarska reforma povzroča povečanje zaposlovanja v tujini od julija lanskega leta. Čeprav beležimo v lanskem letu, če ga primerjamo z letom 1964, povečanje povprečne brezposelnosti v naši republiki za približno tisoč in ugotavljamo, da je bilo v oktobru 11 023 brezposelnih, ne moremo iz tega še zaključiti, da odhajajo v tujino le tisti, ki so brez posla. V zadnjih mesecih opazimo namreč močno povečanje števila zaposlenih oseb, ki vlagajo prošnje in prejemajo napotila za začasno zaposlitev zlasti v Zvezni republiki Nemčiji. Med temi se spreminja razmerje med nekvalificiranimi in kvalificiranimi ter visokokvalificiranimi oziroma strokovnjaki v korist slednjih treh kategorij. Po izjavah interesentov se odločajo za zaposlitev v tujini, ker jim je tam omogočen večji in hitrejši zaslužek, nabava zelenih in potrebnih predmetov oziroma nabava deviznih sredstev. Vsekakor pa prevladujejo med prejemniki napotil še vedno kmetje in bajtarji iz severovzhodnih delov Slovenije, ki se zaposlujejo le sezonsko v Avstriji. V ostalem letnem času pa delajo doma na svojih kmetijskih posestvih oziroma malih obdelovalnih zemljiščih in se niti ne poskušajo zaposliti v slovenskih gospodarskih organizacijah.

Pri porastu števila interesentov za odhod v tujino zaradi zaposlitve seveda tudi ne smemo prezreti, da narašča zanimanje tujih delodajalcev, saj se je njih

število lani zelo povečalo. Tako so delodajalci vložili v letu 1964 le 54 prošenj za skupno 1200 delavcev, lani pa so vložili že 172 za skupno približno 4100 delavcev.

Vprašanje: Kako pa je s socialnim zavarovanjem med njihovo začasno zaposlitvijo v tujini?

Odgovor: Socialno zavarovanje naših državljanov v tujini je bilo po naši zakonodaji od leta 1950 naprej uvedeno kot obvezno in kot prostovoljno zavarovanje. Od leta 1950 dalje ima naša država sklenjene konvencije o socialnem zavarovanju z 11 evropskimi državami, in sicer: Veliko Britanijo, Belgijo, Holandsko, Luksemburgom, Francijo, Italijo, Švico, Poljsko, Češkoslovaško, Madžarsko in Bolgarijo, v zadnjem času pa je bila sklenjena tudi konvencija z Avstrijo.

Bistvene koristi naših državljanov, ki so zaposleni v državah, s katerimi imamo konvencijo o socialnem zavarovanju, so naslednje:

Glede pravic socialnega zavarovanja so izenačeni z zavarovanci države, v kateri delajo;

obdobja zavarovanja se seštevajo tudi z zavarovanjem v naši državi in so popolnoma enakovredna;

imajo pravico do starostne, invalidske in družinske pokojnine po predpisih vsake države pogodbenice;

vsaka država pogodbenica izplačuje v breme svojega socialnega zavarovanja del pokojnine v sorazmerju med obdobji, dopolnjenimi v tej državi;

pokojnine in invalidnine se brez omejitve izplačujejo v drugo državo, v kateri uživalec prebiva;

in končno, listin za uveljavitev pravic iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja ni treba posebej omenjati.

Na osnovi teh bistvenih določil konvencije se delovna doba naših delavcev, ki so bili na delu v kateri koli od teh držav, šteje v njihovo delovno dobo. S tem je problem socialnega zavarovanja naših delavcev v glavnem rešen. Žal pa nimamo takih konvencij z Zvezno republiko Nemčijo, kamor naši delavci vedno pogosteje odhajajo, in Švedsko, za katero je vse več zanimanja naših delavcev. Pa tudi z Avstrijo se je precej časa zavlačevala ratifikacija konvencije, saj je bil prvi koncept parafiran menda že v letu 1952.

Z novim letom 1965 je odpadel problem dvojnega zavarovanja za delavce v evropskih državah, kjer je uvedeno obvezno zavarovanje in kjer jih je največ. Medtem ko so v Avstriji zaposleni v glavnem kmetje, so v Zahodni Nemčiji zaposleni bolj poklicni delavci, ki so zainteresirani, da si uredijo zavarovanje tudi v Jugoslaviji, ker konvencije še ni in ker gre za bolj kratko dobo zaposlovanja. Ti delavci lahko za zavarovalno dobo do petih let v Nemčiji dvignejo plačane prispevke, če dve leti ne nadaljujejo zavarovanja. Ti pa imajo zato zdaj pri nas pravico do podaljšanega prostovoljnega zavarovanja. Večji problem pa je nastal glede možnosti, kako urediti zavarovalno dobo za nazaj za čas pred izdanim napotilom. Posebne skupine so seznanile delavce s to rešitvijo.

Vprašanje: Kot sva že ugotovila, je zdaj v tujini veliko delavcev. Slovenski sindikati so zato že začeli številne akcije, da bi zagotovili primeren odnos tudi do naših delavcev v tujini. Zanima nas, kako je s tem vprašanjem in kakšne so neposredne pobude sindikatov pri nas in v tujini za reševanje skupnih vprašanj?

Odgovor: Doslej smo prepuščali naše državljane v glavnem njihovi iznajdljivosti in s tem dopuščali, da so pogosto zapadali vplivom sovražne propagande protisocialistično usmerjenih emigrantov, to pa zlasti v Zvezni republici Nemčiji ni redek pojav. Možnosti, da bi se naši delavci v tujini zatekali po nasvete in pomoč k našim diplomatsko-konzularnim predstavništvom, so bile glede na vezanost delavcev na kraj zaposlitve zelo majhne. Ugotavljali smo, da odhajajo naši državljani v tujino pogosto brez potrebnih listin, s katerimi bi mogli uveljaviti določene pravice iz delovnega razmerja. Tu gre za izpiske iz matičnih knjig in za razna potrdila, na osnovi katerih bi jim bilo omogočeno uveljavljati izplačevanje otroškega dodatka, oprostitev plačevanja samskega davka in podobno. Vsa ta potrdila si skušajo naši delavci pridobiti v tujini naknadno. Ne morejo pa jih dobiti, ker naši matični uradi razen redkih izjem na območju Murske Sobote izdajo teh potrdil odklanjajo, češ da gre za nedovoljeno uporabo teh dokumentov v tujini. V taki situaciji se naši delavci zatekajo k našim diplomatsko-konzularnim predstavništvom, ti pa jim kljub dobri volji zaradi dolgega in zapletenega postopka ustreznih dokumentov ne morejo preskrbeti. Postopek prek naših uradov traja namreč več mesecev.

Razen redkih izjem se tudi ne moremo pohvaliti z zadovoljivo organiziranim kulturnim življenjem naših delavcev v tujini. Res je, da je bilo doslej za razkropljene slovenske delavce težko organizirati primerne kulturne krožke. To velja še danes, toda za delavce, ki so zaposleni v Avstriji, bi bili lahko kaj ukrenili glede ustanavljanja krožkov in aktiviranja kulturnega življenja. Tudi večina avstrijskih delodajalcev se temu ne upira in v nekaterih primerih celo pomagajo pri nakupu radia, televizijskih aparatov in ureditvi prostorov.

V zadnjem času kažejo tudi avstrijski sindikati, predvsem na območju Štajerske in Koroške, precej zanimanja pri urejanju problemov naših delavcev, zaposlenih na njihovem področju. To so že sadovi dobrega sodelovanja med sindikati naših obmejnih občin in tujih sindikalnih organizacij. Najdlje sta šla občinski sindikalni svet Murska Sobota in Jesenice, ko sta skupno s sindikati v Gradcu oziroma Beljaku reševala delovne spore, ki so nastali zaradi neizvrševanja pogodb, slabih delovnih in življenjskih razmer naših delavcev in tudi zaradi neobveščenosti naših delavcev o njihovih pravicah in dolžnostih, ki jih predpisujeta avstrijska zakonodaja in sklenjene pogodbe. Tako so dali avstrijski sindikati tudi pobudo za skupen pogovor naših in njihovih sindikatov. Avstrijski sindikalni delavci so obrazložili svoja stališča do zaposlovanja tuje delovne sile pri njih. Predvsem so poudarili:

- kot avstrijski sindikati ne morejo trpeti, da bi delodajalci izkoriščali neurejenost mednarodnega pravnega statusa naših delavcev v Avstriji in bi ti nastopali kot konkurenca domačim delavcem;

- avstrijski sindikati so sklenili kolektivne pogodbe z delodajalci, tako za domače kot za tuje delavce;

- v njih so zahtevali izenačenost pravic iz delovnega razmerja domačih in tujih delavcev, zato naj bi se tudi ti vključili v njihov sindikat. Ta je namreč edini sposoben nadzorovati izvajanje teh pogodb in zaščititi delavce, kadar te pogodbe ali druge zakonske predpise kršijo;

- tudi so poudarili, da bo potrebno več sodelovanja med našimi in njihovimi sindikati na propagandno-kulturnem področju. Večina naših delavcev namreč ne pozna jezika, zato so slabo obveščeni o delovnih pogojih in pravicah, ki jih tam imajo. Zato so predlagali, da bi izdali ustrezen informativen priročnik, oni pa bi izdali poziv našim delavcem za včlanjenje v ÖGB in tu bi jim pojasnili vse prednosti tistih delavcev, ki so člani sindikata. Poleg tega pa so predlagali, naj bi tudi mi pošiljali v določena središča, kjer je zaposlenih več naših delavcev, kulturniške skupine in prirejali zanje razne prireditve, za prostore in udeležbo pa bi poskrbeli avstrijski sindikati. Letos smo se še enkrat sešli z njimi in se dogovorili, da bi republiški Svet zveze sindikatov Slovenije imenoval sindikalnega funkcionarja, ki bi po potrebi obiskoval skupno s predstavnikom avstrijskih sindikatov naše delavce in jim pomagal pri urejanju njihovih delovnih razmerij skladno z zakonskimi predpisi in kolektivnimi pogodbami. Stroške za tako sodelovanje in pomoč prevzamejo avstrijski sindikati.

Avstrijski sindikati tudi žele sodelovati z našimi zavodi za zaposlovanje. Radi bi se namreč z njimi dogovorili, da ti ne bi pošiljali delavcev v tista podjetja, ki nimajo urejenih delovnih pogojev tako, da bi ustrezali predpisom in kolektivnim pogodbam. Značilno je, da pogosto ravno taka podjetja žele tujo delovno silo in da prav tam nastajajo največje zaostritve med delavci in delodajalci.

Vprašanje: No, in zdaj za zaključek še vprašanje o tem, kako naj bi naši delavci odhajali v tujino bolj pripravljeni in obveščeni o svojih pravicah in dolžnostih. V prejšnjih odgovorih ste namreč omenili, da delavci čisto niso obveščeni o posameznih vprašanjih in bi jih morali že pri nas bolj pripraviti na njihovo novo zaposlitev v tujini.

Odgovor: Tudi na tem področju smo že naredili prve korake. Marsikatera naša glasila so že uvedla stalne rubrike, namenjene delavcem, ki so že zaposleni ali pa se šele nameravajo zaposliti v tujini. Poleg tega je podružnica Slovenske izseljenjske matice v Murski Soboti izdala žepni koledarček z mnogimi koristnimi navodili za naše delavce, ki odhajajo na delo v tujino. Krajevni politični činitelji pa so pričeli zlasti na murskosoboškem, mariborskem in belokranjskem območju v zimskem času pripravljati številne sestanke s sezonskimi delavci. Na sestankih se pogovarjajo o problemih, ki jih imajo tuji delavci doma ali na tujem.

Kako mladi dojemajo tematiko narodnoosvobodilnega boja

JURIJ HOLY

Letos mineva petindvajseto leto od pričetka oborožene vstaje jugoslovanskih narodov, od pričetka najveličastnejšega dela naše revolucije, hkrati pa smo v pričetku leta, ki bo poteklo v znamenju zveznega in republiških kongresov SZDL. Oboje je bilo povod zveznemu posvetu novinarjev in urednikov tridesetih uredništev tiska, radia in televizije iz vse države. Posvet, ki je bil v Beogradu 22. januarja, je na pobudo zveznega odbora Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Jugoslavije in Centralnega komiteja Zveze mladine Jugoslavije sklical Komisija za politično in idejno-vzgojno delo Izvršnega odbora zveznega odbora SZDL Jugoslavije.

Novinarji so razpravljali o vlogi omenjenih medijev — tiska, radia in televizije pri obveščanju javnosti o življenju in delu mladih ljudi ter o vlogi in pomenu seznanjanja javnosti o dogajanjih v narodnoosvobodilnem boju s posebnim poudarkom na tem, kako to tematiko dojemajo mladi ljudje. Osnova za razpravo drugega dela posveta — ki pa se toliko prepleta s prvim, da bi obe točki dnevnega reda lahko združeno imenovali »tisk, radio, televizija in mladina« — sta bili dve anketi in ena analiza. Anketi sta zajeli aktivne udeležence narodnoosvobodilnega boja na eni ter mladince na drugi strani, sprožila pa sta ju po sklepu kongresa Zveze združenj borcev njen zvezni odbor in Centralni komitej Zveze mladine Jugoslavije. Anketi sta bili teritorialno izvedeni v tridesetih občinah vse Jugoslavije v letu 1964, časovno pa sta zajeli obdobje za leta 1961 do 1964. Avtorji anket so z njima želeli ugotoviti, kolikšen je bil prispevek naših časopisov za razvijanje tradicij revolucionarno-osvobodilne borbe v omenjenem obdobju ter s kolikšnim zanimanjem mladi spremljajo tovrstno tematiko v tisku. Analizo, ki zajema isto razdobje, pa je izdelala na pobudo Sveta za razvijanje tradicij NOB skupina novinarjev. Novinarji so skušali s njo ugotoviti — podobno kot avtorji anket — kaj, koliko in kako so posamezni listi pisali o naši narodnoosvobodilni borbi.

In rezultati vseh treh akcij? Aktivni udeleženci narodnoosvobodilnega boja menijo, da so v preteklem obdobju predstavniki tiska premalo posegali po bogatem gradivu narodnoosvobodilne borbe, kolikor pa so, so bili pri tem delu kampanjski — zanemarjali so torej veliko vzgojno moč tega gradiva. Podatki analize sicer ne govore v prid tej trditvi, saj je bilo v štirih letih v desetih časopisih (med njimi ni omenjen noben slovenski list, če izvzamemo slovensko izdajo Komunista, tako da na žalost ne vemo, kako je bilo s tem v naši republiki) objavljeno kar 3956 prispevkov »s temo iz narodnoosvobodilne borbe in revolucije«, kot je navedeno v gradivu o analizi, čeprav menim, da ločevanje narodnoosvobodilne borbe in revolucije ni na mestu, ker gre v bistvu za enoten proces.

Zanimiva je ugotovitev večine anketirancev — nekdanjih borcev, da pri opisanju nekdanjih junakov borbe pišemo vedno o istih ljudeh, pri tem pa zanemarjamo opisovanje likov navadnih borcev. Ta ugotovitev se ujema z navedbami mladih anketirancev, ki dodajajo, da prikazujemo dejanja borcev lepša, kot so bila v resnici. Starejši anketiranci tudi očitajo prispevkom s to tematiko netočnost, neobjektivnost, neskrupuloznost. Menijo, da liki narodnoosvobodilne borbe za mlade ljudi niso nedosegljivi, njihova današnja dejanja torej lahko dosežejo vrednost dejanj junakov borbe.

To prav gotovo drži in najbrž dandanes vse premalo mislimo na takšne primerjave, ki pa so mladim ljudem blizu, saj se želijo tudi oni v svojem prispevanju k razvoju naše revolucije uveljaviti. Tako je tudi pravi, saj le taka težnja zagotavlja, da se uresničijo ideje ljudi, ki so izpeljali prvo fazo revolucije. Na posvetu so novinarji precej razpravljali o teh stvareh. Menili so, da že dosesdanji prispevki mladih generacij revoluciji po končani narodnoosvobodilni borbi niso majhni, saj smo v zadnjih dvajsetih letih doživljali izredna revolucionarna dogajanja, a jih količinsko še zdaleč nismo toliko prikazovali javnosti kot dogodke iz štiriletnega boja. Hkrati pa je kakovost posredovanj o dogajanjih v NOB javnosti marsikdaj dvomljiva — to velja tudi za šolsko obravnavanje te snovi z učbeniki vred — tako da se ni čuditi, če mladi ljudje niso vedno brez pomislekov pripravljeni posegati po tovrstni tematiki.

Poleg tega doslej še nismo mislili na mlade ljudi kot ustvarjalce, kot pisce sestavkov o NOB in njenih likih, saj vendar ni nujno, da o dogajanjih pišejo le njihovi neposredni očividci. Poznamo mnoge mojstrske stvaritve pri opisovanju dogodkov in tudi posameznih obdobij, ki so jih izdelali njihovi avtorji le na osnovi dokumentacij, toda z veliko stopnjo osebne zavzetosti in seveda z bogatimi sposobnostmi. Zakaj naj bi bila narodnoosvobodilna borba izjema? Res je sicer, da so mnogi novinarji, ki dogodkov niso doživeli, o njih pisali, toda večinoma po pogovorih z očitvidci in aktivnimi udeleženci dogodkov, veliko manj pa z raziskovanji dokumentiranega gradiva, čeprav — tako so navajali na posvetu — niso le sami krivi za to, saj jim ni vedno omogočen dostop v arhive, ki imajo tako gradivo. Zanimivo je v zvezi s tem mnenje starejših anketirancev — skoraj vsi raje berejo prispevke o narodnoosvobodilni borbi, ki so jih napisali očitvidci dogodkov.

Željo mladih po uveljavljanju v našem revolucionarnem razvoju lepo pona-zarjajo njihove izjave, ki jih povzemam po gradivu, pripravljenem za posvet: »Menda ni potrebno, da bi tudi današnja mlada generacija z udeležbo v vojni dokazovala svojo moralno-politično zavest. Uveljavljanje današnje mladine se kaže pri šolskem delu, pri delu v mladinskih delovnih akcijah, v njenem odnosu do družbene skupnosti in življenja nasploh, v pravilnem ocenjevanju dogajanj v svetu in tako dalje. Seveda so med nami tudi taki mladinci, ki nam jemljejo ugled — toda ali so tudi starejši ljudje brez napak?« Priznajmo, da imajo prav, in dovo-ljujem si dodati še svoje mnenje: vsako njihovo dejanje in delo, prav vsako, ki je družbeno zaželeno, je prispevek k uspešnemu razvoju naše revolucije. V anketi so mlade ljudi tudi vprašali, kaj menijo o podobnostih in razlikah med njimi in nekdanjimi borci in revolucionarji. Odgovorili so, da razlik ni, saj bi se tudi oni bili za svobodo, živijo le v drugem času, zato tega ne morejo dokazati.

V razpravi o pisanju o narodnoosvobodilni borbi za mlade ljudi so novinarji izrekli misel, da sicer o njej vendarle mnogo pišemo, ne pa tudi o borbah, ki jih bijejo posamezni narodi danes v podobnih okoliščinah prav tako za nacionalno osvoboditev in v katere so spet mladi ljudje najbolj aktivno vključeni; premalo pišemo o mladih borbah za demokracijo, za mir, ki delujejo vsepovsod po svetu. Končno ne pišemo dovolj niti o življenju naših vojakov — kot da bi ne bili mladi in bi ne dajali svojega deleža za uspešen razvoj naše revolucije. In njihova vloga — vloga stažarjev miru ni le pomembna za nas, za našo deželo in družbo v njej, pomen te vloge daleč presega okvire naših meja.

Prav tako — to ugotavljajo novinarji v analizi — premalo pišemo o borbah evropskih narodov za zmago nad fašizmom, zato naši ljudje niso dovolj obveščeni o odporniških gibanjih med 2. svetovno vojno v Evropi, niti ne vedo dosti o sode-lovanju Jugoslovancev v teh gibanjih, a tudi ne o sodelovanju pripadnikov drugih narodnosti v naši narodnoosvobodilni borbi. Vse to kaže, da pozabljamo na vzgojo internacionalizma, tega pa si v naši mednarodno priznani deželi kot borki za mir res ne bi smeli privoščiti.

Ob železniški progi

DRAGO SUHI

Bilo je 18. aprila leta 1942. Z letočim vodom 3. čete dolenjskega odreda sem ob mraku prišel na Staro goro pri Debencu. Utaboril sem se v bližnjem gozdu. Čeprav smo bili utrujeni od dolge poti, to noč nismo počivali. Razdelili smo se v dve skupini in odšli v dolino v vasi Jezero in Poljane z namenom, da bi poizvedeli o razmerah, med našimi zaupniki organizirali obveščevalno in kurirsko mrežo ter dobili za nekaj dni hrane. V taborišču sta ostala le tovariš Lado Babič, ker so ga že preveč bolele noge, in tovariš Franc Trlep, ki se nam je pridružil na Trebelnem.

V obeh vaseh smo morali biti zelo previdni, kajti takrat tu še nismo imeli dosti takih ljudi, ki bi jim lahko zaupali. Toda vseeno smo dosegli, kar smo hoteli. Ko smo se že po polnoči vračali proti Stari gori, smo se domenili, da bomo naslednji dan tudi tu malo ogreli fašiste, ki so od Ponikev pa do predora pod sv. Ano nadzorovali železniško progo.

Prebudili smo se zgodaj zjutraj. Tovariš Trlep in Bosanac sta odšla na javko proti Mirni. Tovariš Franček, ki se nam je kot novinec pridružil v Cikavi pod Trebelnim, je ostal v taborišču in nam varoval »premoženje«. Tovariši Prlek, Lado, Riko, Djordje in jaz ter potem Jože Tomič, ki se nam je kot novinec pridružil na Trebelnem, pa smo odšli k Ponikvam in ob železniški progi postavili zasedo.

Obetal se nam je lep, sončen dan. Temu primerno je bila tudi naše razporenje, ko smo se med še golimi vino-

gradi spuščali v dolino. Tovariš Riko nas je vodil po skrivnih stezah in po gozdu. Izogibali smo se tudi vasem in za seboj nismo puščali nobenih sledov.

V bližini železniške proge smo se razvrstili v strelsko vrsto in se previdno bližali progi, mimogrede pregledali teren in še nekajkrat menjali položaje. Končno smo takoj nad progo zasedli majhen hribček, poraščen z gostim grmičevjem. Od tu je bil odličen razgled na obe strani proge. Ne bi nas mogli presenetiti.

Riko in Lado sta tičala v smeri proti Ponikvam, Prlek, Djordje, Tomič in jaz pa smo bili na levi strani, obrnjeni proti predoru pod Sv. Ano.

Tako smo čakali vse dopoldne, a fašistov ni bilo od nikoder. Delavci v kamnolomu pri predoru so že nehali in so se vračali proti domu. Utihnile so detonacije v kamnolomu, ropotanje drobilcev kamenja in govorjenje delavcev. Vse je utihnilo, še celo gozd, ki nas je obdajal, se nam je zdel nenavadno tih.

Okrog ene popoldne smo opazili na progi iz smeri Ponikev skupino moških. Ko so prišli bliže, smo jih spoznali. Bili so delavci iz bližnjih vasi, ki so prihajali v kamnolom na popoldansko izmeno. Pritajili smo se k zemlji, da nas ja ne bi kdo opazil. Minilo je tudi to in kamnolom je spet oživel.

Ure so se vlekle v neskončnost, toda fašistov ni bilo na vidiku.

»Kaj hudiča pa delajo danes, da jih ni na spregled?« se je jezil Prlek.

»Morda nas slutijo v svoji bližini, pa so raje v varnem brlogu,« se je pošalil Djordje.

»Malo še počakajmo, če jih ne bo, potem pa bomo šli,« je predlagal Riko.

»Kaj neki vas prijemlje? Na položaju bomo ostali do mraka. Saj se nam vendar nikamor ne mudi,« sem jih zadrževal in gledal proti Ponikvam.

»Vseeno je, če se kar takoj vrnemo na Staro goro. Danes jih res ne bo iz brloga,« je bil vse bolj nejevoljen Prlek.

»Potrpimo še malo! Prišli bodo, boste videli, da bodo prišli! Bomo pa potem bolj veselo udarili po njih,« sem miril nestrpne borce.

Ko se je ura pomaknila že na četrto popoldne, nas je opozoril Lado:

»Gredo! Zdaj prihajajo. Eden, dva, trije — trije so! ... Samo trije so!«

Zlezli smo nekoliko naprej, da bi bolje videli. Na vseh obrazih je bilo opaziti napetost.

»Polovimo kar žive in jih odpeljimo s seboj!« je veselo predlagal Prlek, ki je bil poprej najbolj nestrpen.

Toda to navdušenje ga je brž minilo, kajti Lado se je spet oglasil.

»Uh! Niso samo trije,« Malo kasneje je dodal: »To je samo izvidnica. Še deset jih je, ... ne, petnajst. Poglejte, cela kolona jih je za njimi!«

Srca so nam pričela utripati močneje. Nemirno smo se premikali v zaklonih, ogledovali puške in naboje, če so v redu, in čakali. Tu pa tam so se obrazi borcev obračali proti meni. Čakali so na odločitev!

Razumel sem njihove poglede. Z bežnim pogledom sem tehtal teren in pogledoval proti prihajajočim fašistom. Bilo jih je najmanj petdeset. Naglo in napeto sem razmišljal. Prav gotovo bi nas bilo sram, če bi se bili umaknili prej, preden bi na fašiste vsak vrgel vsaj po eno bombo in proti njim izstrelil nekaj nabojev. Zato sem se odločil:

»Ne bomo se umaknili takoj ... Pričakali jih bomo, vrgli vsak po eno bombo ..., izstrelili po nekaj nabojev, če bo čas, potem pa se umaknili, kajti lahko

bi nas obkolili! Dovolj jih je za kaj takega!«

»Tako je prav!« je veselo šepnil Lado, za njim pa tudi drugi.

Pripravili smo si bombe, odvili zaščitne kapice in potrpežljivo čakali.

Srca so nam utripala vse močneje, celo sapa nam je zastajala ob tem čakanju. Listje po vejevju je nemirno vztrepetavalo v rahlem pomladanskem vetriču. Iz smeri Ponikev pa so vse glasneje odmevali koraki vojakov!

»Vsak čas bodo tu!« je z desnega kri-la zasede šepetaje poročal Lado.

Čakali smo in čakali. Napienjali ušesa in oči, da bi jih čimbolj slišali, kako so kričali in peli, ter si s tem krajšali čas, morda pa tudi preganjali strah.

»Še kakih trideset korakov in tu bodo!« je spet šepnil Lado, nato pa se stisnil kakor mačka, preden skoči na plen.

Ko so vojaki prišli do Lada in Rika, ta dva nista užgala. Pustila sta jih naprej, kot je bilo dogovorjeno. Bilo jih je okrog dvajset v gruči, drugi pa so jim sledili v razdalji do kakih petdeset metrov. Ko so prišli do Prleka, ki je bil na levem krilu zasede, smo se dvignili vsi naenkrat, le šest nas, dvignili desnice ... in odvrgli bombe. Tako kot smo se hitro dvignili, smo spet naglo poleyli v zaklone. Hip nato so okolico pretresle močne detonacije. Naše bombe so eksplodirale. Hitro smo izstrelili še vsak po nekaj nabojev, potem pa smo se čisto urejeno, a naglo umaknili v goščo. Vojaki ob progi pa so že kričali, kot bi jih drl iz kože. Nekaj je bilo ranjenih, nekaj pa tudi mrtvih. Pošteno smo jih presenetili.

Tisti, ki so bili še za njimi, so takoj pričeli obkoljevati kraj naše zasede, toda tam nas ni bilo več. Medtem ko smo se prebijali skozi goščo, so fašisti po gozdu na gosto streljali in metali bombe. Čeprav ciljev niso videli, je bilo poglavitno to, da je pokalo. Mi smo potem kmalu prišli na Staro goro in zadovoljno gledali v dolino proti železniški progi.

Drugi vpad Nemcev v Cerknico

FRANC CURK-NACE

Gradnikova brigada se je po očiščenju belogardističnih postojank od Grčaric prek Ribnice, Blok, Nove vasi, Begunj utaborila v Cerknici. Le tretji bataljon, ki je sodeloval pri likvidaciji Turjaka, se še ni vrnil, a pričakovali smo ga v najkrajšem času.

Kot intendant sem bil nadvse zadovoljen. Prvič, odkar je obstajala brigada, so za vse moštvo pekli kruh v pravi pekarni, in to za vsakega borca okrogel, skoro kilo težak, lepo zapečen hlebec. Kuhinje so bile brez mene več kot dovolj založene z vsemi potrebščinami. Okupator ob begu ni imel časa, da bi bil svoje zaloge uničil. Prvič, odkar sem se začel ukvarjati z intendantskimi posli v brigadi, mi je zmanjkovalo pravega dela. Do tedaj sem moral neprestano naprezati svoje možgane, kje in kako bi prišel do potrebne hrane za prazne želodce borcev naše brigade.

Cerknica ni bila gospodarsko prizadeta, le nekaj hiš je bilo požganih, pred nekaj dnevi pa je doživela prvi vpad Nemcev. Obrtne delavnice vseh vrst so normalno obratovala, prav tako trgovine. Te so bile za ta čas izredno bogato založene, zlasti s tekstilnim blagom in drugimi potrebščinami, razen prehrane. Tudi trafike niso bile prazne.

S kolesom sem se prevažal od kuhinje do kuhinje, pa pekarne in pregledoval zaloge hrane ter materiala. Kamor sem prišel, povsod je delo gladko teklo in skoraj se mi je zazdelo, da sem odveč.

Pred izložbo tekstilne trgovine na trgu pred cerkvijo sem srečal Miro in Mladenko. Prva je bila v brigadi administratorka, druga pa bolničarka. Videl sem ju, kako poželjivo ogledujeta razstavljeno žensko perilo. Radi bi si bili kaj kupili, pa nista imeli denarja. V brigadi si že leto dni nista upali zahtevati takšnega razkošja. Povabil sem ju v trgovino, da si izbereta, kar jima je po-

trebno. Trgovine naslednji dan ni bilo več...

Ko se je tretji bataljon vrnil, je brigada dobila ukaz iz Glavnega štaba, naj takoj krene proti Gorici, saj so tja Nemci iz dneva v dan huje pritiskali.

Drugi bataljon je še istega dne takoj po prihodu tretjega bataljona odšel kot predhodnica prek stare jugoslovansko-italijanske meje na Javornik.

Naše položaje so zamenjavale enote Tomšičeve brigade, s tem je prehajala naša brigada v rezervo ter se pripravljala za odhod na svoje staro področje.

Večina starejših gradnikovcev je nestrpo pričakovala uro odhoda.

Pesem za pesmijo ob spremljavi harmonik in brez njih so donele po Cerknici in okolici, to je povsod, kjer so bile enote brigade.

Šele proti nedeljskemu jutru osemnajstega septembra se je ozračje umirilo v sladkem snu.

Jože, kuhar štaba in prištabnih služb si je zamislil, da bi za slovo z Notranjskega pripravil nekaj boljšega za pod zob. Jože je bil odličen kuhar! Česar se je lotil, pa naj je imel mast, olje, meso ali ne, vse je bilo strokovno pripravljeno in okusno, čeprav ni bil izučen v kuharski stroki. Bil je edini sin na malem kosu kraške zemlje.

V dolini pri Trstu je pustil mater in odšel v partizane.

Pri posvetu, kaj in koliko se bo kuhalo, je povedal, da bi za tako pomemben dan potreboval nekaj jajc in surovega masla, vse drugo je imel v zalogi. V Cerknici spričo tolikšnega števila vojaštva ni bilo mogoče zadovoljiti kuharjevi želji, zato sem se spravil na kolo in odpeljal proti bližnji Dolenji vasi.

Tam nekje med Cerknico in Dolenjo vasjo sem srečal skupino žensk, očitno namenjenih k maši v Cerknico. Pot je bila ozka pa sem stopil s kolesa, da bi se izognil ženskam in nadaljeval pot;

tedaj me je ena izmed njih vprašala: »Kaj niso Nemci v Cerknici?« »Kako naj bi bili Nemci v Cerknici, ko smo pa mi tam,« sem odgovoril in se odpeljal dalje.

Med postajo do Dolenje vasi sem srečal še nekaj skupin žensk, namenjenih k maši v Cerknico, a vse so me gledale kot prikazen.

Tik pred vasjo sem srečal znanega terenca-aktivista in ga povprašal, kaj je na tem, kar so mi o Nemcih govorile ženske. »Res je, tudi moja žena je videla nemško kolono, ko je šla tik za našim vrtom proti Cerknici, jaz sam jih sicer nisem videl, pa če hočeš, se lahko z njo pomeniš, saj je tu takoj za vogalom.«

Aktivistova žena mi je povedala, da je šlo pred dobrimi petnajstimi minutami kakih dvesto Nemcev za vrtovi, prekoračilo potok in krenilo za potokom proti Cerknici...

Brez surovega masla in jajc sem s šklepetajočim kolesom dirkal po poti ob potoku proti Cerknici. Nemcev na nasprotni strani potoka nisem videl, ker so bili za grmovjem in v jutranji megli. Nemci so mene videli, kako sem se peljal v Dolenjo vas in nazaj, vendar se niso hoteli izdati.

Po mojem obvestilu je štab brigade naglo ukrepal, hitreje kot sem si mogel misliti, saj se v tem trenutku nisem zavedal silne nevarnosti in sem hotel komaj organizirano intendantsko dejavnost obdržati.

Še preden se je ples začel, so se naša pota delila vsaka v svojo smer.

Štab brigade je takoj izdal ukaz za umik brigade proti Begunjam, hkrati pa pustil za zaščito tank, avtoblindo in nekaj moštva.

Meni je sicer uspelo, da sem še precej blaga iz skladišča vsilil odhajajočim, nekaj na kamione, voze, nekaj pa posameznim borcem, vendar mi je ostal v pekarni ves ravnokar pečen kruh in okoli petsto kilogramov sladkorja.

S kuharjem Jožetom sva v nekem kozolcu staknila dva lojtrna voza, še preden pa sva ju utegnila zapreči, je prva

tankovska granata načela kupolo zvonika, medtem ko so naslednje udarjale vse križem po bližnjih hišah. O prevozu kruha in sladkorja ni bilo več misliti, zato sva stekla v kuhinjo in vzela precejšen lonec masti, ki je še ostal, in polno šotorsko krilo cigaret in tobaka ter se hotela umakniti za ostalimi proti Begunjam.

Še preden sva pritekla od hotela, kjer je bila kuhinja, do trga pred cerkvijo, je zdivila bitka z jezerske strani in se je usula toča iz avtomatskega orožja za nama.

Z vseh strani je grmel, bobnelo in žvižgalo. Iz prvih gorečih hiš se je valil gost dim, smrdeč po katranu.

Z Jožetom sva se zatekla v neko vežo, od tam pa v klet, kjer sva naletela na še nekaj zaostalih partizanov. Tam sva sprevidela, da ne moreva rešiti svojih zalog, saj je nama preostalo le še to, da se čimprej izmotava iz zagate. Kar tam v kleti sva pustila vse, kar sva imela, razen orožja in se s tovariši odločila za umik iz že goreče Cerknice.

Medtem je zaščitnica pri mostu Begunjščice naletela na težke nemške tanke. Nemci niso imeli posebnih težav z zaščitnico, mimogrede so obvladali položaj in udarili v sredino same Cerknice.

Že po nekaj deset metrih umika proti Begunjam je naša skupinica ugotovila, da je tudi ta stran pod nemško kontrolo.

Preostal je edino še umik v smeri Slivnice ali morda naravnost proti Rakeku med Dolenjo vasjo in cesto proti Rakeku.

Naša skupinica se je na vzhodni strani trga zatekla v neko kmečko hišo, nato prek dvorišča, skozi skedenj in še niže v hlev ob spodnji cesti. Tam smo nalezli še na tri, prav tako zaostale tovariše. Sedmorica se je zedinila za umik proti Slivnici.

Kar mimogrede sem presodil, da med skupino ni omahljivca in so vsi za to, pa naj bo karkoli, da si izbojujejo prostoto pot iz nemških klešč.

Cita Potokar: Obiranje uši na oblekah, 1952, tuš

Skozi zaprašeno in s pajčevino zamreženo hlevsko okence smo ogledovali po-bočje Slivnice, obsijano od jutranjega sonca. Tam na vrhu in za vrhom Slivnice je rešitev. Ogledovali smo si po-bočje in presojali, kje bi bilo najbolj primerno in varno zlesti iz pasti. Še preden smo se odločili za smer umika, so zaropotale tankovske gosenice po spodnji cesti.

Cesta je bila precej ozka in zunaj središča Cerknice; zazdelo se mi je, da bi bil morda prihajajoči tank iz umika-joče se zaščitnice, zato sem nekoliko odmaknil vrata, le za dober prst ali dva, da bi ugotovil, čigav je tank. Takoj sem ugotovil, da je tank težke kategorije, takšen, kakršnih partizani niso imeli. Pred hlevskim oknom se je ustavil. Na tanku sem videl vojaka, ki je v italijan-

ščini pozival na predajo. Zaprl sem vrata, pogledal po tovariših in v njihovih očeh sem videl, da od mene pričakujejo pomoči. Umik proti Slivnici je bil v tem trenutku zapečaten. Za predajo ni bil nihče.

Naša sedmorica je srečno ušla iz za-gate in prišla na trg pred cerkvijo, kjer še ni bilo Nemcev, tekla mimo cerkve proti pokopališču in za pokopališkim zi-dom izbirala novo smer umika. Prav v trenutku, ko smo nameravali preskočiti pokopališčni zid, sem opazil spodaj v dolinici pod pokopališčem, da se sredi koruzne njive nekaj premika. Ugotovili smo, da je v sredo koruzne njive pravkar zapeljal nemški tank. S tem je tudi v to smer postal umik nemogoč.

Vrnili smo se po isti poti v hlev. Nemškega tanka ni bilo več. Skočil sem

čez cesto in se zapodil proti hiši na nasprotni strani. Vrata se niso odprla, ker so bila zaklenjena! Vtem ko sem prečkal cesto, sem videl na desni strani nekoliko oddaljen drugi tank, in sicer prav v trenutku, ko je spuščal cev in iz nje brizgnil gorečo snov v hišo ob cesti. To je v hipu zajel plamen.

Ko je skupina, ki mi je sledila, videla, da sem naletel na oviro, je ubrala novo smer nekoliko v levo proti žagi in po potoku. Vrata se mi niso udala, zato sem skočil za tovariši, brodil po potoku in jih dohitel prav ob žični pregraji, ki je po italijanski strategiji prav tako kot Ljubljano oklepala Cerknico za varstvo oboroženih sil.

V žični pregradi prek Begunjščice je bila vrzel in skozenjo se je vsa naša sedmorica skobacala na zunanjo stran omrežene Cerknice.

Nekaj metrov od žične pregraje je bila na zunanji strani prav ozka, a dolga koruzna njiva. Raztezala se je čez vso ravnico od potoka pa prav do vznožja Slivnice. Ob koncu koruzne njive je bil na notranji strani žične pregrade visok stolpni bunker.

Ko smo prišli po sredini koruzne njive do konca ravnice, smo zagledali odvržene nahrbtnike in še marsikaj drugega materiala. Očitno je šlo pred nami že precej partizanov. Pred nami je bila v soncu bleščeča se goljava. Kakih petnajst metrov od roba koruzne njive smo na golem pobočju zagledali tri mrtve partizane. Golo pobočje je bilo pod nemškim ognjem. Izbire ni bilo, bunker poleg nas je bil sicer še prazen, toda kaj bo, če ga zasedejo Nemci. Na mestu bi nas potolkli.

Razlezli smo se čimbolj narazen in se po trebuih plazili, decimeter za decimetrom, navkreber. V zvoniku v Cerknici je odbilo osmo uro.

Po kaki dobri uri plazenja sem se privlekel do kupa kamenja, obraščenega z robido. Za tem prvim, kolikor toliko varnim kritjem, sem naletel na dva tomšičevca. Eden je bil zadet v oko, drugi pa mu je z robcem zaustavljajl kri. Ob-

vez nista imela. S povojem sem pomagal ranjenega tovariša obvezati, nato pa sem se spet plazil po strmeh in golem pobočju naprej, medtem ko so okrog mene neprestano sikale svinčenke.

Jože se je, medtem, ko sem pomagal obvezovati ranjenega partizana, že kar precej daleč priplazil. Bil je že kakih trideset do petdeset metrov pred menoj. Čez kake pol ure pa je nenadoma začel plezati kar po vseh štirih. Morda si je mislil, da je že dovolj daleč ali pa se mu je to počasno plezanje med stalnim sikanjem sovražnih svinčenk uprlo. Že po nekaj minutah naglega napredovanja ga je pribila k tlom topovska salva.

Ko sem po daljšem mirovanju priplezal do tistega mesta, sem videl, da Jožeta ni več.

Šele po štirih polnih urah plezanja sem prišel do porušenega starega jugoslovanskega bunkerja, od tu dalje pa sem bil v mrtvem kotu. Bil sem ves strgan in sem krvavel iz kolen, saj so bila obdrgnjena do živenga.

Kakih sto metrov od porušenega bunkerja sem v grmičevju naletel na nekaj partizanov, ki so imeli opravka s tovarišem, ranjenim v nogo. S skupnimi močmi smo odnesli hudo ranjenega borca do čete Tomšičeve brigade, ki je pravkar prehajala v protinapad.

S težkim srcem sem se poslovil od borcev Tomšičeve brigade, še s težjim pa od Slivnice, saj je na njenem pobočju ostal Jože s še triindvajsetimi neznanimi borci. Odšel sem, da poiščem svojo brigado.

Medtem je bataljon Tomšičeve brigade prešel v napad na Rakek in prisilil Nemce, da so se umaknili.

Očitno je bilo, da je bil drugi vpad Nemcev v Cerknico plod izdajalcev. Nemci so bili obveščeni o zamenjavi brigad in so hoteli izkoristiti redko prilžnost, ki se jim je ponudila za uspešno akcijo proti dvema najbolj aktivnima brigadama narodnoosvobodilne vojske v Sloveniji. Izdajo potrjuje tudi to, da so šle ženske iz Dolenje vasi z molitveniki v rokah korajžno v Cerknico, ker so bile

prepričane, da je tam s partizani že vse končano, pozneje pa so to ugotovile po končanem nemškem divjanju. Nemci prav tedaj niso bili v taki bojni moči, da bi se bili smeli spustiti v tako drzno pustolovščino. Že po prvih strelah napadajočega Tomšičevega bataljona na Rakke so se z vso naglico umaknili iz Cerknice.

Naslednjega jutra sem se vračal iz Selščka prek Begunj v Cerknico. Z menoj je bil kurir Gradnikove brigade Mirko. Ta je bil doma iz Cerknice in kako mu je moralo biti bridko pri srcu, ko je zagledal tako opustošenje rojstnega kraja. Kaki dve tretjini hiš sta bili požgani, nekatere so še gorele, prav tako pekarna, v kateri smo pustili kruh in sladkor.

Šla sva dalje. V grlih naju je peklo, da nisva mogla spraviti niti besedice.

Tam pri mostu je sameval v razvalinah tank Gradnikove brigade. Nekaj desetih metrov dalje na cesti proti Grahovemu so bili ostanki avtoblinde in še nekoliko dalje nekaj kamionov v nič boljšem stanju.

Z Mirkom sva nadaljevala svojo pot proti Grahovemu, kjer je bil tedaj sedež brigade. Pozneje sem zvedel od tankistov, kaj se je zgodilo v trenutku srečanja z Nemci. Takrat sta si nekaj trenutkov stala iz oči v oči, kakor mačka

in miš. Gradnikova tankista sta se zavedala svoje nemoči pred nemškim kolosom in sta odgovorila z »rokami v vis«. Sovražni tankist je prenehal streljati, misleč, da sta se že predala. Brž ko pa sta zlezla iz tanka, sta jo vsak po svoje ucvrla iz območja strelnega dosega nemškega tanka in se živa ter zdrava spet znašla naslednje jutro pri kupu zmečkanega železja, ki je bilo še prejšnji dan njun ponos. Tudi avtoblinda je skoro hkrati in podobno končala svojo kariero.

Gradnikova brigada je imela pri tem drugem nemškem vpadu v Cerknico pet mrtvih in nekaj ranjenih, medtem ko je bila materialno mnogo huje prizadeta. Skupne izgube tega drugega nemškega vpada so zahtevale devetindvajset smrtnih žrtev in prav toliko ranjencev ter velikansko materialno škodo.

Ko sem se s kurirjem Mirkom vrnil v štab brigade v Grahovo, so vsi od kraja buljili vame. Na vseh obrazih je bilo videti strah in presenečenje. Tega nisem mogel vzdržati pa sem vprašal: »Kaj tako buljite vame?« »Kaj ne bi, ko so te videli mrtvega v Cerknici. Zdaj pa si tu pred nami živ in cel...« Tudi meni ni bilo vseeno, ko sem zagledal v kuhinji lepotico, ki je zamenjala Jožeta, toda to je novo poglavje v zgodovini Gradnikove brigade.

Zatišje po burji

FRANJO KREIS-KARO

Bil sem mitraljezec 2. čete kočevskega bataljona, ko je prišlo v enoto obvestilo, da zbirajo prostovoljce za udarni bataljon Toneta Tomšiča.

Takoj sem se prijavil, se poslovil od tovarišev, zamenjal zbrojevko za mauzerico in odšel na zbirno mesto, ki je bilo v vlažni Medvedji jami; ta je lahko sprejela vase okrog 60 ljudi. Ta jama,

pozneje smo ji pravili Črna jama, je nad vasjo Žurge in Belco, komaj nekaj kilometrov od Čabra, kjer je bila močna italijanska posadka. Na zbirališče sem prišel naslednji dan dopoldan. Tu je bilo že 18 ljudi, 16 partizanov in 2 partizanki. Veselo so me sprejeli. Bili smo iz vseh enot, ki so se zadrževale na področju med Ljubljano, Novim mestom,

Metliko, Črnomljem, Kočevjem in dalje do Notranjske.

Kdor je hotel priti do votline, je moral iti po edini in ozki stezici, in še to zelo previdno, da ni zdrknil v več sto metrov globok prepad. Pred vhodom v votlino je bil velik bunker, v njem pa mitraljezec z mitraljezom, s težkim »švarclozom« na vodno hlajenje. Visoko nad votlino je vihrala rdeča proletarska zastava!

Medtem ko smo čakali na navodila, smo hodili v patrulje. Tako smo v vasi Kočevarje nabrali tudi precej dvokilogramskih avionskih bomb, ki so jih Italijani zmetali na vas pa na srečo niso vse eksplodirale. Te bombe smo si natožili v nahrbtnike ter se s težkim in nevarnim tovorom vračali v zbirališče.

Peti ali šesti dan po prihodu tja smo šli v vas Belco, kjer so nam terenski delavci pripravili precej hrane. Dali so jo kmetje iz okoliških vasi. Dobili smo vrečo polente, nekaj makaronov in kan-to medu. Pripravili so nam tudi dober in obilen zajtrk ter ga zalili z žganjem, kamor smo si nasipali medu.

Tako otovorjeni smo okoli desetih dopoldan pričeli lesti navkreber. Nenadoma smo na drugi strani Čabranke na cesti zagledali dolgo kolono Italijanov. Od nas so bili v zračni črti oddaljeni komaj dva kilometra. Seveda so nas zagledali tudi Italijani, vendar niso streljali, temveč so pričeli vpiti nekaj nerazumljivega. Tudi mi jim nismo ostali dolžni in smo prav tako namesto strellov proti njim kričali, tako da je prav lepo odmevalo po Kočevskem gorovju. Italijani so nas potem opazovali, kako lezemo v hrib in si grizemo kolena. Prav lepo so tudi videli našo zastavo, ki je vihrala nad votlino. Ker je njihova kolona, ki je šela 2000 mož, krenila potem dalje proti Prezidu, smo tudi mi, nič hudega sluteč, rinili naprej proti jami. Naslednjega dne okoli petih jutraj, ko so razen stražarjev in mene še vsi spali, je na vrhu hriba, kjer je stal stražar, počil strel! Takoj sem zgrabil puško in po strmi stezi pohitel proti vrhu. Komaj

deset metrov stran sem za debelo smreko opazil italijanskega vojaka, ki se je vgnezdil tam s težko bredo. Verjetno je hotel zapreti naš umik čez vrh.

Takoj sem hotel ustreliti, da bi s tem opozoril tovariše v jami, a me je v hrbet zadel rafal iz brzostrelke, ki je nisem videl. Vtem pa je zapel »švarcloze«, ki ga je naš stražar obrnil proti nenadnim napadalcem. Med točo mešanih krogel sem se priplazil v votlino, kjer so bili že budni. Tovarišica Ivanka me je takoj obvezala in mi napravila ležišče. Zelo sem krvavel, zato sta še dva tovariša slekla srajci, da so napravili obveze in mi ustavljali kri.

Medtem so se ostali že zbrali in pričel se je čuden spopad na življenje in smrt. 2000 italijanskih alpincev, ki jih je ponoči pripeljal sem domačin-izdajalec, se je lotilo nas, devetnajst slabo oboroženih partizanov! Poleg tega smo bili mi v jami ujeti kakor v mišnici.

Le zakaj smo prejšnji dan podcenjevali Italijane in ni nikomur prišlo na misel, da bi bil potreben umik! Pa še zastavo smo imeli tam gori!

Toda zdaj je bilo tako razmišljanje brezplodno. Ležal sem v mlakuži krvi, ko so poleg mene kmalu položili še enega ranjenca. To je bil mitraljezec iz bunkerja in je takoj zatem izdihnil. Tovariši so se tolkli vse do desetih dopoldne, ko je težka italijanska mina čisto uničila bunker. V njem je bilo pet mrtvih, trije pa ranjeni. Tudi mitraljez je bil uničen. Vse je kazalo, da bo z nami kmalu konec, vendar je bil boj kljub neizmerni italijanski premoči vedno bolj zagrizen. Na obeh straneh so vpili: »Na juriš!« in: »Hura!«, ne da bi bili mogli kakorkoli iz jame, oni pa vanjo. Tako so tudi Italijani zastonj vpili svoj: »Avanti, ragazzi, hurrà!« in podobno. Vse sem slišal, ker nisem zgubil zavesti, pomagati pa nisem mogel nič.

Sredi dopoldneva so nas Italijani in z njimi izdajalec začeli pozivati, naj se predamo, sicer bodo v Kočevje poslali po tanke, po metalce plamenov in po topove ter nas popolnoma uničili.

Alenka Gerlovič: Kurirja, 1944, linorez

Iz jame pa je prišel ognjen odgovor, pomešan s klici, da se partizani ne predajajo. Začeli smo prepevati naše pesmi, vmes pa klicati:

»Živela svoboda! Živeli proletarci!« in podobno, da smo ranjenci takrat pozabili celo na bolečine.

Medtem je na vsaki strani votline po en tovariš s puško varoval dohod k votlini, kajti več jih ni moglo biti na tem ozkem prostoru. Ostali smo medtem pripravljali tiste italijanske bombice, ki smo jih nedavno nabrali v Kočevarjih. Bolj ko se je vleklo vse skupaj, bolj smo bili napeti.

Kmalu po tem pozivu in po takem našem odgovoru so resnično prileteli italijanski bombniki in skušali uničiti naše oporišče. Vendar je bilo tudi to brezuspešno: nobena bomba ni padla blizu votline, kaj šele vanjo! Če se ne bi bili zadosti umaknili njihovi vojaki, bi bili lahko zadeli celo kakšnega lastnega vojaka!

Ko so letala odmetala svoj tovor in zginila za obzorjem, so nas začeli obstreljevati s topovi, ki so jih postavili ob Čabranci pod Žurgo. Tudi s tem orožjem niso imeli kaj več sreče, čeprav Italijani slovijo kot dobri topničarji. Res nas je skrbelo, toda votlina je bila še vedno naša in neprizadeta. Za topove ni bil ugoden položaj. Niso se še poleggle detonacije prvih granat, ko smo skozi trušč zaslišali tudi bobneče premikanje tankov. Prihajali so po trdi cesti iz Kočevja, ki je vodila komaj dobrih dvesto metrov pod votlino!

Kmalu smo razločili hrušč podrtnih in padajočih dreves, ki so jih rušili težki tanki, ki so se nam približevali na slabih 500 metrov in s premikajočimi se topovi začeli streljati proti votlini. Vendar tudi njim teren ni dopuščal pravega delovanja. Medtem so se njihovi pehotni oddelki približevali votlini, tako da smo se včasih s posamezniki spopadali z razdalje le nekaj metrov.

Okoli treh popoldne smo imeli že 11 mrtvih, štirje pa smo bili ranjeni. Zdaj

smo se tudi mi, obvezani ranjenci, menjavali pri obrambi na robu votline.

Fašisti so spet začeli vpiti, da naj se predamo, ker se nobenemu ne bo zgodilo nič hudega. Potem je nenadoma vse utihnilo. Tudi vse strojnice. Nastala je tišina, ki je obetala nov vihar! Slišali smo samo stokanje hudo ranjenega Aleksa, ki je bil doma v Celju in je dobil že čez dvajset ran. Iz vsega smo zdaj posneli, da napadalci pripravljajo še en hud naskok, mi pa smo vedeli, da bo to zadnji. Najmlajši med nami, ki je bil star šele dobrih 15 let, je previdno zlezl na rob votline, da bi morda ugotovil, kaj pripravljajo fašisti, ko se je že umaknil nazaj in zavpil:

»Pod nami so že!«

Na moč previdno smo pogledali in ugotovili, da se je po skalovju, morda le še dvajset metrov od nas, povzpela močna skupina Italijanov. Naenkrat so proti luknji iz metalcev plamena začeli bruhati ogenj. Zdaj so se nekateri med nami vneli kakor bakle. To je bilo do slej najstrašnejše. Proti ognju smo bili brez moči.

Vendar nas je še nekaj ostalo živih. Kdor je mogel, je poprijel avionsko bombo, jo vžgal in spustil po skalovju. Med njihovim pokanjem smo zaslišali vpitje Italijanov; tako smo jih spet potisnili nazaj v dno, toda od tam so spet pričeli plezati. Nekaj med njimi jih je bilo mrtvih, nekaj ranjenih. Tiste, ki jih sami niso odpeljali v Kočevje, so pozneje našli in pokopali domačini, da ne bi izbruhnili kakšna epidemija.

Zatem je spet nastopilo zatišje.

Vendar pa smo vedeli, da to ne more trajati dolgo, da gre vse skupaj h koncu. Italijani so nas kmalu začeli še bolj zagrizeno napadati, mi pa smo se premišljeno branili. Okoli šestih zvečer nam je pošla skoraj vsa municija in tudi granata je bila le še redka. Bili smo izmučeni, ranjeni in žejni, da o lakoti niti ne govorim. Hrano smo sicer imeli, toda samo za kuhanje. Za kaj takega pa ni bilo časa. Izmed devetnajstih smo ostali samo še trije ranjenci in dve, sicer še

neranjeni, toda do skrajnosti izmučeni tovarišici! Štirinajst fantov je bilo tedaj že mrtvih.

V tem zatišju, ki je bil nekak pre-mor pred zadnjim dejanjem, smo spo-znali, da še enega napada ne bi nihče več preživel. Upirati se nismo več mogli, zato smo se odločili, da si bo vsak po-iskal kak manjši rokav v votlini in se v njem nekako zakopal ali pokril vsaj toliko, da ga ne bodo videli. Vse orožje in preostalo municijo, ki je je bilo bore malo, smo zložili na rob votline, čez to nametali še drugo opremo in nekaj lese-nih pogradov ter vse skupaj zažgali. Za primer, če bi nas odkrili, je vsak vzel po eno bombo, da bi se z njo pokončal. Potem smo si med prasketanjem ognja poiskali luknje ter se zakopali, kakor se je kdo mogel. Zaradi večine mrtvih to-varišev smo vsaj malo računali, da jih bomo preslepili.

Komaj smo si poiskali hladna in vlažna skrivališča ter se nekako zako-

pali, je spet začelo proti votlini neznan-sko ropotati. Nekaj časa so napadalce zadrževale bombe in naboji, ki so se raz-letavali v ognju in tako so prvi fašisti vdrli v votlino šele nekaj po sedmi uri zvečer. Ko so zagledali kopico naših mrtvih tovarišev, so zadovoljno začeli vpiti: »Tutti comunisti morti!«

Potem so jih še prebadali z noži in nad njimi preizkušali svoje brzostrelke. Grozno nam je zvenelo v ušesih, čeprav smo glave tiščali v zemljo.

Vseskozi smo mrzlično čakali, kdaj se bo kdo spomnil, da bodo bolje preiskali votlino. Toda to se ni zgodilo, ker so mi-slili, da pred njimi ležijo vsi, ki so bili v jami. Okoli osmih so se »zmagoslav-no« odpravili nazaj v svoja gnezda.

Mi smo se šele naslednje jutro ob podpori tovarišč splazili ven in počasi prišli v notranjski odred. Od tam so nas prenesli v bolnišnico na Smuko, kjer nas je spet zajela nova ofenziva. Tokrat znana »roška«.

Tvegana zimska pot na Pokljuko

TINKA TRAMSEK

Moja mama in trinajstletna teta Ma-rica sta začeli s partizani sodelovati že avgusta 1941, ko je bil še živ tovariš Prešeren. Nemci so ju aretirali in zaprli v Begunje, potem pa poslali v nemško taborišče. Teta Marica je tam umrla, mama pa se je vrnila domov.

Mama veliko ve povedati o partiza-nih in trpljenju v pregnanstvu. Med dru-gim se spominja, kako je tri politične kaznjence, ki so ušli iz Begunj, ponoči peljala na Pokljuko.

Bilo je decembra leta 1942. Ti kaz-njenci so bili v delavski skupini in so pod nemško stražo delali na Bledu. Do-bili so priložnost za beg in zbežali. Akti-vistka Majda z Bleda jih je pripeljala k mami okrog petih popoldne. Bili so zelo

slabo oblečeni in obuti. Majda je prosila mamo, naj jih skrije do desete ure, ko bo prišel ponje neki partizan. Mami jim je dala odejo in jih peljala počivat na seno. Stara mama jim je medtem sku-hala žgance in mleko, da so se pošteno okrepčali, teta Marica pa je iskala bolj-šo, toplejšo obleko. Toda razen toplega površnika, ki ga je dala najstarejšemu, ni našla nič primernege. Vsi so se zelo bali preiskave, ker so Nemci že vedeli, da so jim z Bleda pobegnili trije kaz-njenci. Ti so že težko čakali, kdaj bo ponje prišel partizan. Ura je bila že enajsta, a so še vedno čakali. Potem je mama zvedela, da so bili partizani o tem napačno obveščeni. Mama in Marica sta se tedaj odločili, da jih bosta kar sami

odvedli na Pokljuko. Ker pa je grozila nevarnost, da Nemci še tisto noč pridejo preiskovat in stikat za njimi, babica ni pustila, da bi šla z mamo tudi Marica.

Pripravili so še nekaj hrane, da so jo vzeli ubežniki s seboj. Okoli polnoči so krenili na pot. Bila je svetla noč, zato si jih mama ni upala odvesti po glavni poti. Raje so kljub snegu krenili po stranskih poteh in skozi gozd; to je bilo sicer bolj varno, toda hudo naporno. Na Staro Pokljuko so prišli v bližini samotne Figovčeve hiše. Ker mama ni vedela, kje se shajajo partizani, je šla kar k Figovcu, saj so tu tudi delali za partizane. Mamo so poznali, zato pri Figovcu niso mislili na prevaro ali kaj hujšega. Vprašala jih je, v katero smer naj se napotijo, da bodo prišli do partizanov. Figovčev Matevž je zdaj takoj vstal in rekel, da gre z njimi do Mitrija. Mitrij je sam živel v neki bajti in vseskozi sodeloval s partizani. Do njegove kočice so hodili še pol ure. Potrkali so na vrata, toda Mitrij je pokukal samo skozi malo linico v njih in vprašal, kdo je. Mama pravi, da je bil mož videti ravno tak kot dedek Mraz z lepo sivo brado. Ko je možak spoznal Matevža in mamo, je odprl, nezaupljivo pa je ogledoval druge

tri. Neznancem ni zaupal. Mama mu je povedala, da so to ubežniki iz Begunj in bi radi šli k partizanom. Toda Mitrij je bil previden in ni hotel ničesar vedeti o partizanih. Zakuril je na kamnitem ognjišču in skuhal čaj.

Nenadoma pa je nekdo potrkal. Mama pravi, da so tedaj vsi okamneli od strahu, misleč, da so prišli za njimi Nemci. Zaradi sledov v snegu to ni bilo nemogoče. In morda tudi zaradi česa drugega. Medtem so se vrata odprla in vstopili so trije partizani z naperjenimi puškami. Med njimi je bil tudi narodni heroj Andrej Žvan-Boris. Vsi skupaj pa so se zdaj veselo oddahnili in spoznali, da stari Mitrij misli prav na vse.

Ko je Boris spoznal Matevža in mamo, je spremljevalcema ukazal, naj povesita puške. Mama je zdaj Borisu povedala, da bi ti tovariši radi šli k njim. Boris je najprej vse tri zaslišal o najpotrebnejšem, potem pa tovarišema velel, naj ubežnike odpeljeta k partizanom. Potem je Boris mamo resno posvaril, naj ne zaupa vsakomur, ker bi se lahko zgodilo, da bi Nemci podtaknili tudi kakega vohuna. Mama se je nato vrnila na Matevžev dom in tu prespala. Drugi dan se je srečno vrnila domov.

Le korak pred svobodo

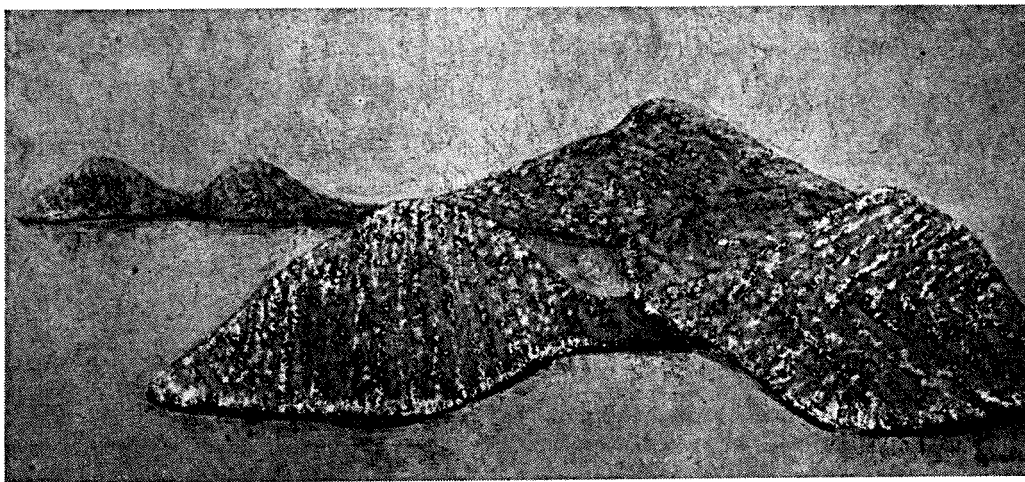
MARIJA AVBELJ-NADJA

(Spomin na okupatorjev napad na bunkerje tehnike Grafika 7A in na vas Rudnik pri Radomljah.)

Bilo je januarja 1945. leta v najhujšem mrazu in zimi, ki je pritiskala zlasti na nas partizane. Takrat so se že poraženi okupatorji umikali iz naših južnih krajev in so svoje zadnje moči znašali nad slovenskimi kraji in partizani, da bi si tako zagotovili umik v Nemčijo.

Takratni sekretar okrožnega komiteja Kamnik tov. Tinko nam je sporočil, naj se zaradi nadaljnjih navodil zberemo v

Rudniku pod Kolovcem. Zvečer pred 6. januarjem smo iz Moravske doline, kjer smo delale na terenu, prišle v Rudnik Zdenka, Lija, Danica, Rezka in jaz ter se ustavile pri našem aktivistu Krtu. Tja so prišli še drugi, ki bi se naslednji dan udeležili sestanka. Naš na vse pripravljeni aktivist Krt je prav te dni prišel iz zapora. Bil je vesel in navdušen, da je bil spet doma in bo vojne kmalu

Alenka Gerlovič: Otok Katina, 1964, olje

konec, zato nas je pogostil z vsem, kar je imel, in govoril:

»Tako, kmalu bo svoboda, zato se dobro varujte še teh nekaj dni!«

Ponoči od 5. na 6. januar je začelo snežiti, zato nas je Krt odvedel v skrite bunkerje. Kar je bilo deklet, smo odšle v skladišče bivše »tehnike«. Preden je Krt odšel, nam je naročil, naj bomo popolnoma mirne, ker je tu varno, zjutraj pa nam bo prinesel hrane.

»V primeru nevarnosti vas bom osebno obvestil!« je rekel nazadnje.

V bunkerju, ki je bil videti prijazen in je dajal občutek varnosti, smo se celo soglele in legle...

Okoli sedmih zjutraj nas je prebudila hoja po cesti, ki je vodila blizu bunkerja. Lija je bila prepričana, da ni nič posebnega in je svetovala:

»Kar mirne bodite! Tod mimo Nemci večkrat hodijo na vaje!«

Toda hoje ni bilo konec. Nasprotno, koraki so bili vse gostejši in približevali so se nam vedno bolj!

Ta nemir je trajal poldrugo uro in medtem smo se tudi že oblekle. Nato smo korake začutile tik ob bunkerju. Zašepetale smo si:

»To je gotovo Krt z zajtrkom!«

Nenadoma je nekdo sunkovito dvignil pokrov, malce odskočil in zavpil:

»Heraus! Kdor je notri, naj pride ven! Takoj!«

Dasi je to povedal v slovenščini, smo takoj spoznale, da je to izgovoril nemški vojak, in sicer Korošec.

Šele zdaj smo se zavedele, kaj se je zgodilo in kaj nas čaka! Dekleta so se žalostno ozirale vame, ki sem bila najstarejša partizanka med njimi. Verjetno so upale, da se bom že kako znašla in bom vsem skupaj nekako pomagala. Naglo sem ugibala, kaj bi, a nobenega izhoda nisem našla. Po kratkem premolku so začele prigovarjati, naj bi se same ustrelile, samo da nas ne bi zgrabili surovi okupatorji. Toda s tem se nisem strinjala. To me je podžgalo, da sem rekla:

»Počakajte, nekako bomo že ušle! Če nam pa to ne bo uspelo, nam bodo to uslugo napravili Nemci!«

To mučno zatišje sem napolnjevala še z odločnim odbijanjem, da bi si takoj, brez vsakega poskusa za rešitev, same vzele življenja!

Nemci pa so zunaj začeli vse huje kričati in priganjati, naj se vendar že zvrstimo ven. Streljal pa še ni nihče.

Tiha Zdenka je molče premišljevala in verjetno spoznala, da za nas ni nobene rešitve več. Ne da bi bila komu kaj črhnila, je počasi proti sebi namerila pištolo. Počilo je, njena glava je omahnila na prsi, orožje pa je zdrsnilo iz mrtve desnice.

Streslo nas je in takoj po strelu so začeli groziti z bombami.

»Če takoj ne pridete ven, vam namerčemo bomb, da bo razneslo vse skupaj!«

Grozljivo! Kaj storiti, da bo čim manj žrtev?

Rezka in Danica sta bili še mladi partizanki in delali sta le v kuhinji. Pomislila sem, da njima morda ne bodo storili nič, kajti če so nas dobili, gre verjetno za kakšno izdajstvo; gotovo bo tu blizu tudi kak tak, ki nas morda pozna. Zato sem jima začela prigovarjati:

»Pojdita ven. Morda se vama ne bo nič zgodilo. Poskusiti je treba!«

Ko je to slišala Lija, je takoj uganila moj nagib in pritegnila mojemu prigovarjanju. Dekleti pa se v strahu nista upali premakniti, zato sva od njiju nazadnje zahtevali, naj vendar gresta ven!

Končno sta se odločili, kajti iz oči vseh je bilo brati silno željo po življenju. Zdaj so morda odločale malenkosti za tako veliko in pomembno reč, kakor je življenje. Dekleti sta se odločili, bleדי, toda vendar pripravljeni. Prva se je dvignila Rezka!

Toda komaj se je pokazala zunaj, so zadrdrali rafali. Dekle je mrtvo obležalo na tleh.

Kljub temu se je vzdignila še Danica. Trepetaje smo čakale, kaj bo z njo? Bodo pokosili tudi to? Še vedno ni zaropotalo. Niso je ustrelili, pač pa zgrabili. Videle in slišale smo, kako so jo spraševali, kdo in koliko nas je še v bunkerju. Pri izhodu je bil še vedno tisti, ki nas je pozval najprej. Govoril je slovensko. Danica verjetno še vedela ni, ko je vsa prestrašena odgovarjala:

»Tri, tri, tri...«

To je bilo točno: mrtva Zdenka in midve z Lijo. Zdaj me je Lija začela ro-

titi, da ni nobene rešitve več in je najina dolžnost, da se ustreliva. Živi naju nikakor ne smejo dobiti Nemci!

Jaz pa sem še vedno vztrajala pri prvem, zato sem ji šepetala:

»Poskusiva uiti!« Kako, niti sama nisem vedela.

Toda Lija je žalostno rekla:

»Nadja, vedno sva bili skupaj, pa pojdiva še skupaj v smrt!«

Brezupnost in napetost sta zlomili še mene. Bila sem pripravljena umreti. Izvlekli sva pištoli, sedli v kot tesno skupaj, namerili cevi in sprožili. Kako je počilo, ne morem povedati, vem le to, da mi je orožje odpovedalo, kajti še vedno sem živela. Ozrla sem se na slonečo Lijo: še vedno je sedela kot prej, tesno ob meni, le po licu ji je tekel tanek curek krvi in roke so ji nemočno slonele v naročju, kjer je ostala tudi pištola. Bila je mrtva!

Nemci so zunaj kričali vedno huje, naj se že predamo. Čisto podzavestno sem odgovarjala, da že prihajam, hkrati pa sem se budila iz otopenosti, kajti porajala se mi je neka misel. Zakaj se ne bi maščevala tako, da bi pred svojo smrtjo pokončala vsaj enega izmed njih!? Še enkrat sem z dolgim pogledom objela mrtvi tovarišici, ki sta imeli dobro orožje. Naglo sem odvrгла svojo nezanesljivo pištolo in iz Zdenkinih mrtvih rok vzela njeno.

»Ubila ga bom!« sem rekla na glas, kot bi me dekleti slišali, kajti vojak zunaj je še vedno predirljivo kričal, naj se že vdamo!

Za tem se je vojak sklonil nad odprtino, ki je vodila iz bunkerja, in grozeče zapovedal:

»Štel bom do deset! Če dotlej ne pridete ven, bom vrget bombo!«

Zdaj sem se odločila, kajti dolgo ne bi mogla vzdržati tako, saj je vse skupaj trajalo že celo večnost. Resnično je bilo že čez poldan. Splazila sem se čisto k odprtini, preden pa je vojak izgovoril »sedem«, sem pomerila vanj in naglo sprožila tri strele. Vojak je utihnil in omahnil. Pognala sem se prek njega in

mrtve Rezke, ki je ležala takoj ob njem, ter bosa in samo v jopici ter krilu skočila v jarek pod bunkerjem. Šele zdaj so za menoj začeli streljati. Iz jarka sem stekla v nasprotni breg. Pokalo je z vseh strani. Podrli me pa niso. Če bi me, bo še vedno priložnost, da se dokončam sama!

Hitela sem proti vrhu hriba. V takih primerih obide človeka nepopisno čudna moč. Tam pa sem spet trčila na nemško kolono. Preskočila sem pot in se spustila nizdol. Zdaj nihče ni streljal za menoj. Morda so menili, da nisem partizanka. Vendar pa sem se bala, da gredo za menoj in da me bodo živo ujeli. Zato sem se spustila v Kolovški potok in skrita v njem stala do mraka. Bila sem vsa trda in napol zmrznjena od vsega, saj je bil vendar januar.

Ko se je stemnilo, sem vsa premražena odšla proti Kolovški graščini. Tam sem naletela na nekega moža, ki mi je povedal za pot proti Rudniku. Ta okolica mi ni bila znana. Morala sem nazaj, da bi videla, kaj je z drugimi tovariši. Tako sem se končno znašla pri bunkerju, v katerem so bili Tinko, Ludvik, Drago in še nekaj drugih. Tu sem našla strašno razdejanje. Vse je bilo v ognju in dimu, okoli bunkerja pa so ležala trupla tovarišev. A nič nisem mogla storiti drugega, kot da sem še vedno bosa in napol oblečena pohitela v Rudnik in

se namenila h Krtu, da bi mi pomagal. Tu pa sem zvedela novo strahoto. Krtova žena mi je vsa prepadena povedala, da so ji moža ubili na poti k nam, ko nam je hotel sporočiti, da se bliža nevarnost.

Zdaj mi je njegova mala hčerka pokazala pot, ki me bo pripeljala do partizanov. Prišla sem v precej oddaljeno hišo h Gerdavovim, ki je bila znana partizanska zveza. Lepo in z razumevanjem so me sprejeli, me nahranili in oblekli, dasi tudi njim ni bilo lahko. Vsak hip bi se bile tolpe mogle pojaviti tudi tu, kajti vse naokoli je tisti dan gorelo. To je bil za Rudnik z okolico verjetno najstrašnejši dan v vojni.

Medtem so prišli tja še tovariši Lipko, Saki, Rigo, Ivo in še nekaj drugih iz tehnike, ki jim je uspelo pobegniti iz bunkerjev. Potem sem z njimi odšla na blagoviško stran.

Do smrti ne bom mogla pozabiti teh dogodkov in še zdaj ne morem razumeti, kako se mi je posrečil ta preboj! Sicer pa so bili v vojnah vedno izjemni dogodki, in ta je gotovo eden izmed njih. Ni treba posebej poudarjati, kako hudo mi je za tovarišicami, ki so padle ob meni, še posebej pa za Lijo, v kateri je bilo veliko hrabrosti in življenja, pa je umrla tako mlada!

In Gerdavovi? Naj jim bodo te vrstice v zahvalo za vse dobre!

Zločini v dolini Radovne

JOŽE KOŽELJ-GASPER

Tako kot druge vasi v okolici Gorij, je bila tudi Srednja Radovna ena tistih, ki je nudila partizanom vso pomoč zaradi svojih posebnosti še bolj kot ostali kraji. Na pobočjih okrog vasice so sčasoma nastali bunkerji, v katerih so delovali okrožni komite, gospodarska komisija, VDV, SKOJ in okrožna tehnika.

V začetku septembra 1944 so prišli Nemci s konji po drva v Srednjo Radovno. Ko so se vračali z naloženimi vozmi, so jih v zasedi pričakali partizani in ubili dva konja, vojaka pa sta zbežala in se nista vrnila v svojo enoto. Naslednji dan so Nemci ponovno prišli v to vas in vaščanom zagrozili, da jih bodo

popbili, če se njihova vojaka ne vrneta v osmih dneh. Tej grožnji pa prebivalci Radovne niso verjeli, čeprav so Nemci še isti dan minirali Pangerčevo hišo.

Pobeg dveh svojih vojakov so Nemci uporabili kot povod za zločin, ki so ga potem zagrešili nad nedolžnimi prebivalci Srednje Radovne. Dejansko so s tem hoteli zatreti ali vsaj zavreti tako delovanje domačinov kot tudi vsega drugega, ki je služilo osvobodilnemu gibanju. Zaradi aktivnosti, ki jo je vodstvo gibanja na široko razvijalo prav v tej dolini, Nemcem gotovo ni ušlo, da je Radovna »država v državi«, ki veliko pomeni za osvobodilni boj.

Dne 20. septembra 1944 je že ob 3. uri zjutraj Srednjo Radovno obkolilo okrog štiristo Nemcev. Vse presenečene prebivalce so izgnali iz stanovanj. V minirano Pangerčevo hišo so pripeljali Volkovo z Lazov, ki je služila pri Klemenu, ter njeno petnajstletno nečakinjo, Pangerčevega pastirja Rada Štajerja in Jožeta Vončina, ki je bil pastir pri Klemenu, ter jih sežgali.

Brata Jerneja in Simona Marolta-Klemenjaka so ustrelili v domači šupi, nato pa zažgali še njuno domačijo. Majda Šanca in Rozka Seljak sta na pol oblečeni zadnji hip pobegnili in stekli k vodi. Nemški vojak ju je že hotel ustreliti, pa mu je zatajila brzostrelka. Tam blizu je stal nemški oficir. Na moč upehani dekleti sta se ga trdo oklenili in tako ostali živi; kdove zakaj ju ta oficir ni pustil ustreliti. Odvedli so ju na Bled v Park hotel, potlej pa izpustili. Očeta Klemenčka so našli v kmečki peči njegove domačije. Verjetno se je tja skril pred podivjanimi Nemci, medtem ko je hči Marica zgorela v postelji.

Družino Janka Šetine, njegovo ženo, hčerko Pepco in sina Janka so privedli v hišo Antona Rekarja, hišo pa z obema družinama minirali in zažgali. Tudi Jaka Smolej in njegova žena Jožefa sta zgorela v svoji hiši — po domače pri Lojzu. Franc Kunšič iz Srednje Radovne, sedaj v Lescah, pripoveduje o teh dogodkih takole:

»Imel sem stalno prepustnico kot partizan in aktivist. Zadnjo noč pred usodnim dnevem sem nameraval prenočiti pri Šetinovih. Pogovor se nam je zavlekel pozno v noč, tako da smo šli spat šele po polnoči. Ob treh zjutraj so Nemci že začeli streljati v okna in metati bombe. Hoteli smo uiti iz hiše, vendar je to uspelo le meni, druge so Nemci zajeli. Ko sem bežal mimo čebelnjaka, sem se seveda zaletel v nemškega vojaka, ga zbil po tleh in mu tako preprečil, da ni mogel streljati za menoj. Skril sem se med najbližje skale in v grmovje le dobrih štirideset metrov od Rekarjeve, ali kot smo rekli, od Tonkove hiše. Razločno sem slišal nemško govorico in vse, kar so se pogovarjali. Hišo Antona Rekarja so minirali. Pri eksploziji je odneslo streho, del stropov in tramov. Tedaj sem videl mrtva trupla Rekarjeve in Šetineve družine. Videl sem Pepco, hčer Janka Šetine, kako se je iz ruševin na pol gola še dvignila in prosila Nemce, naj jo ustrelijo. Nemci so tedaj stali le tri ali štiri metre vstran, vendar tega nihče ni storil. Potem je tja prišel neki belogardist in spustil vanjo rafal iz brzostrelke. Dekle se je naslonilo na mater in omahnilo v smrt. Belogardist je nato v trupla izstrelil še nekaj nabojev.

Takrat sem bil kurir na Pokljuki. Vzdrževal sem zvezo med Bohinjem in Mežakljo. Prejšnji dan sem z Jožetom Lipovcem s Poljšice prispel do kurirske karavle, ki je bila na Gradišču nad Debelim kamnom. Na povabilo tamkajšnjih kurirjev sva noč prebila pri njih.

Ko smo poleyli, mi neka čudna napeta in temna slutnja nista dali, da bi bil brez skrbi zaspal. Utrujenost pa me je premagala, da sem končno vendarle zaspal. Sredi noči sem se prebudil in zazdelo se mi je, da slišim brnenje motorjev. Jasno je bilo, da se partizani ne vozijo z motornimi vozili in da ne more biti nihče drug kot Nemci. Na to sem opozoril tovariše, vendar so prepričljivo ugovarjali, da se tam spodaj vozi kdo izmed naših. Slutnja pa me še vedno ni

Alenka Gerlovič: Kolona z ranjenci, 1945, linorez

zapustila; vstal sem in šel ven oprezat. V smeri Polic sem se povzpел kakih 50 metrov nad karavlo. Presenečen sem opazil, da na Pernikih že gori seniki. To je bilo znamenje, da je sovražnik že začel svojo grozotno akcijo. Požar je v zgodnjem jutranjem mraku razsvetljeval Pernike. Nobenega dvoma več ni bilo, da se začenja večja hajka! Zato sem naglo stekel na karavlo, zbudil še druge kurirje in jih priganjal k odhodu. Treba se je bilo podvzitati, saj so se nemški vojaki prikazovali že čisto blizu. Povsem razločno je bilo slišati nemško govorico.

Nato sem vso skupino, razvrščeno v strelsko vrsto, srečno pripeljal na vrh Polic. Kar moč pozorno sem pregledal okolico in ugotovil, da je zrak še čist. Ko smo se ustavili, se nam je odprl pogled na Srednjo Radovno. Ta je tedaj

že postajala torišče uničevanja. Nacisti so uresničevali grožnje, izgovorjene pred tednom dni.

V nemočni grozi smo bili priča divjanju pobesnelega okupatorja, ki se je znašal nad golorokimi in nasilno prebujenimi prebivalci Radovne. Prizanašali niso niti starim niti dojenčkom. Med žrtvami so bili otroci, stari le po nekaj mesecev. Vsi klici na pomoč so brezuspešno izzveneli po dolini.

Še danes v meni dostikrat odmevajo obupni klici teh radovniških ljudi, ki so vpili na pomoč! Še vedno slišim tudi surovo vpitje podivjanih Nemcev in njihovih hlapcev — belogardistov, ki so se pri uničevanju krepili in vzpodbujali s podivjanimi glasovi. Požgana Radovna nas bo vedno spominjala na nacistično okrutnost.«

Trikrat v enem dnevu

JOŽE PETERNELJ-MAVSAR

Naša kurirska karavla se je imenovala G-13. Vzdrževali smo zvezo Ziri—Selška dolina in obratno. Žirovski in selški kurirji smo pošto vsak dan izmenjavali na Mali Jelovici ali pa pri Izgorcu pod Blegašem. To pot smo prehodili vsak dan ne glede na dež ali sneg in vzdrževali zvezo s terenci in vojsko, čeprav smo bili tako rekoč še otroci. Jaz sem bil najstarejši. Ko sem prvič prehodil to osem ur dolgo pot, mi je bilo komaj sedemnajst let. Na tej dolgi poti smo skoraj vsak dan doživljali kakšno presenečenje.

Vsak dan okrog dvanajstih je komandir karavle pripravil pošto in določil dva izmed nas, ki naj bi šla na pot. Bila sva še tako majhna, da pri Nemcih, ki so naju prej imeli za pastirja kakor za vojaka, od daleč nisva vzbujala nikakega suma, čeprav sta nama cevi »tadovgih« italijanskih pušk segali čez glavo za celo ped.

Ta dan je bilo lepo vreme in naglo sva koračila proti vrhu Koprivnika. Med potjo sva se večkrat ustavila v kakšni hiši pri ljudeh, ki so nam bili naklonjeni. Pri prehodu čez cesto sva morala biti skrajno previdna. Komaj dva kilometra od tam je bila močno utrjena belogardiistična postojanka.

Počakala sva nekaj časa v grmovju ob potoku, pregledala teren levo in desno, potem pa previdno odšla proti Topličarju, kjer smo kurirji vedno poižvedeli, kaj vse je tisti dan že šlo po tej cesti. Topličarjeva mama je vsakemu dala rezino kruha, midva pa sva ga pojedla z največjo slastjo. Kadar nama je ta žena dajala kruh, je vedno vmes govorčila:

»Na, pa pojejta, da ne bosta lačna hodila tod okrog,« potem pa še pristavila: »Vsak dan druga vojska hodi tod okrog in vsi se hvalite, da boste zmagali. Pa ne vem, kako bo? Eni ste bolj lačni kakor drugi.«

Po krajšem postanku v Toplicah sva jo z Janezom spet odrinila. Na javki pri Izgorcu smo si izmenjali pošto, se pogovorili o novicah in spet odšli vsak na svojo stran.

Že pozno zvečer sva se z Janezom vrnila v karavlo. Oddala sva pošto in komandirja obvestila o raznih novicah. Še posebej sva ga opozorila, da so nama poljanski kurirji povedali, kako se po dolini premikajo večje skupine Nemcev. Vendar pa to najino opozorilo ni nikogar preveč presenetilo. Taki premiki so bili dokaj pogosti.

Komandir je pregledal pošto, jo pripravil za Žiri ter jo izročil meni, da bi jo še ta večer ali pa takoj zjutraj raznosil po Žireh. Pisem je bilo le nekaj, drugače pa so bila radijska poročila in razne brošure.

Vse skupaj sem stlačil v kurirsko torbo in se takoj odpravil naprej. Že sem se spustil navzdol proti Selu, pa se še nisem čisto odločil, ali naj bi pošto raznesel še ta večer ali šele zjutraj. Od dolge in naporne hoje sem bil tako utrujen, da sem začel premišljevati, ali naj bi pot nadaljeval ali pa bi nekje blizu legel, prespal noč in se odpočil. Tudi novica o premiku Nemcev me je toliko oplašila, da sem se raje odločil za počitek.

Ker izbira prenočišča ni bila velika, sem zlezel na majhen kozolec, ki je stal ob vznožju hriba tik pod gozdom in nedaleč od ceste, ki pelje iz Žirov v Poljansko dolino.

Pripravil sem si ležišče, dal kurirsko torbo pod glavo in legel kar oblečen in obut.

Vse naokrog je bilo popolnoma mirno. Tudi na cesti ni bilo slišati nikogar, le Sora je rahlo šumela in se odtekala iz osvobojenih Žirov proti sovražnikovim utrdbam. V tem miru sem od utrujenosti naglo zaspal.

Ko sem se zjutraj zbudil, je bil že dan. Skozi ozko špranjo sem poškilil proti cesti. Na njej ni bilo nikogar, vendar sem imel občutek, kakor da okrog mene nekaj šumi! Tudi spal sem dokaj nemirno. Nisem vedel natanko, ali se mi

je sanjalo ali pa sem med spanjem slišal nekakšno priganjanje živine, ropotanje vojaške opreme in nazadnje še rahlo streljanje.

Previdno sem zlezel s kozolca in napeto prisluškoval. Nikjer ni bilo nikogar! Vse je bilo mirno, le jutranja megla se je leno vlačila nad Soro. Potem mi je udaril v nos duh po dimu in tudi žareče nebo nad Koprivnikom je kazalo, da niso bile le sanje. Kaj neki se je zgodilo?

Toda za premišljevanje ni bilo časa! Previdno sem nadaljeval pot in nemirno opazoval, odkod se bodo pokazali Nemci. Na Selu je bilo vse tiho; nikjer nikogar, kakor da bi vse pobrala kuga. Prišel sem do ceste. Vse je bilo mirno in tiho, zato sem jo kar po cesti urezal proti Žirem. Na nevarnost sem domala pozabil.

Komaj sem prehodil dvesto metrov, sem za seboj zaslišal brnenje motorja. Samo deset korakov bi mi bilo treba storiti, pa bi se izognil morebitni nevarnosti. Toda tega nisem storil. Kurirji bi prepočasi opravljali svoje dolžnosti, če bi zbežali s poti zaradi vsakega šuma. »Kdo bi neki bil?« sem menil. Še danes ne morem razumeti, kako da sem najprej pomislil na partizane, ki so včasih s kakšno staro škatlo priropotali iz Cerkna v Žiri. Bil sem že pri mostu, ko me je obšlo, da so to lahko tudi Nemci.

Vendar se niti tedaj nisem skril. Ko sem pri Kendovcu stopil na most, je bilo pa že prepozno! Na ovinku pod Cenetom so se na motorju s prikolicó prikazale tri sive čelade in črna cev nemškega šarca, ki je grozljivo zazijala proti meni!

Kaj sedaj? Obstal sem in gledal kot uročen! Potem pa me je zbodla tista obluba, ki sem si jo zadal ob pristopu k partizanom: da me namreč živega nikoli ne bodo dobili!

Končno sem se le toliko zbral, da sem vzel puško v roko in se z vso silo s ceste pognal proti Starmanu. Na moje veliko presenečenje Nemci niso streljali, marveč so zavili s ceste in se na motorju zapodili za meno. Neenako dodajanje

plina v motorju in tisti strupeni nemški »Halt! Halt!« sta me tako podžgala, da sem z lahkoto premagoval vse ovire!

Nemci so me podili naprej proti Cankarju in od tam še naprej proti gozdu, kjer je stala stara, zapuščena žaga. Ko sem pritekel do nje, sem bil nekaj deset metrov pred zasledovalci. Gosto grmovje okrog poti pa mi je že nudilo prvo kritje. Zadnji čas, kajti bil sem že tako izmučen, da nisem mogel več naprej. Z vso težo telesa sem se zagnal pod pot in se še z zadnjimi močmi zaril pod robidovje. Nisem bil še dobro skrit, ko so Nemci že švignili mimo. Peljali so se še kakih 100 metrov naprej in se ustavili. Očitno so spoznali, da so izgubili sled. Poskakali so z motorja in iz jeze spustili v gozd nekaj rafalov. Ta trenutek sem izkoristil, se med grmovjem zmuznil iz robidovja in hitro zbežal v gozd. Nemci so se zatem odpeljali nazaj na cesto.

Mnogim sem že pripovedoval to zgodbo in marsikateremu zastavil vprašanje: »Kaj bi bil ti storil v takem primeru?« Vsak mi je odgovoril:

»Bolj preudarno in bolj po vojaško!« — Toda če bi bil takrat ravnal bolj preudarno in bolj po vojaško, ne bi danes in nikoli ne pripovedoval te zgodbe.

Nadaljeval sem pot proti Žirovskemu vrhu. Drobni sončni žarki so nežno silili skozi smrekove veje, nad žirovsko kotlino pa je kakor belo jezero stala gosta megla. Kam sedaj? Sedel sem v mokro travo in se malo oddahnil, potem pa nadaljeval pot po gozdu navkreber. Stopal sem po rosnih praproti in plašil drobne gozdne prebivalce. Naenkrat se mi je zadelo, da slišim iz daljave streljanje. Prisluhnil sem. Res, bolj od daleč je bilo slišati posamezne strele. Z zameglene žirovske ceste pa je bilo slišati brnenje motornih vozil! Še vedno sem razmišljal, kako sem se srečno izmazal, toda poka-nje, ki je prihajalo vedno bliže, me je začelo vznemirjati!

Kaj če bodo Nemci spet obkolili Žirovski vrh, kakor so ga pred dobrim letom, ko so skoraj razbili komaj usta-

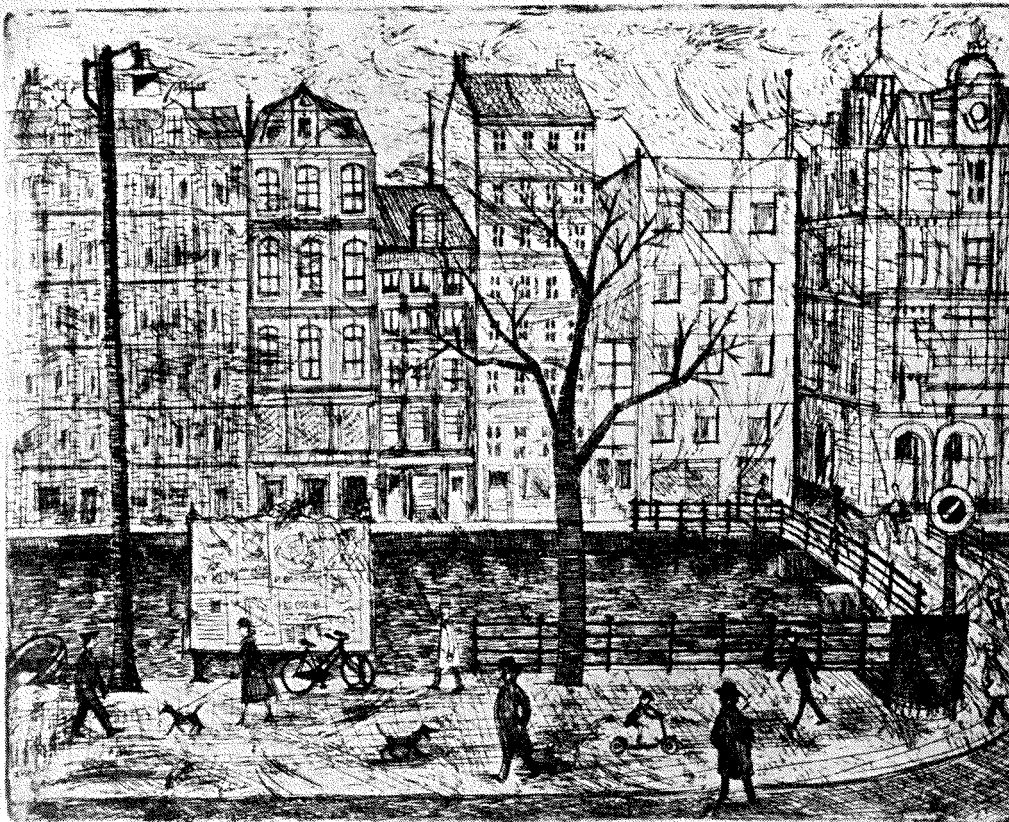
novljeno Prešernovo brigado, pobili 48, ujeli pa 92 borcev!

Resnično! To se je zgodilo ponovno! Šele tedaj sem spoznal, kako usoden je bil tisti trenutek na cesti. Na desno — iz obroča, na levo — v obroč! Toda šel sem na levo. Spet je bilo treba hitro misliti in ukrepati. Naj bi splezal na kakšno gosto smreko ali pa se zaril pod kakšno grivo?

Nikjer v bližini ni bilo nobene goste smreke in tudi zemeljske razpoke v tem bregu so bile premajhne! Le svojo kurirsko torbo in tistih nekaj zavitkov sem lahko stisnil med korenine in vse skupaj pokril z listjem.

Streljanje je prihajalo vedno bliže, jaz pa še vedno nisem imel zaklonišča. Vsenaokrog je bila sama praproť, nizko grmovje in redke smreke. Prevzemal me je vse hujši nemir! — Na cesti so bili Nemci, poka-nje pa čisto blizu! Za prvo kritje sem izbral nekoliko večji grm, ki je rastel kakih dvajset metrov od gozdne poti. Stisnil sem se pod drobne vejice in prisluškoval. Naenkrat me je pri srcu strašno stisnilo! Po gozdu navzdol so z orožjem v roki naravnost proti mojemu skrivališču v strelski vrsti lomastile zelene postave! Zdaj je bil umik popolnoma nemogoč! Zaril sem se še globlje pod gosto in bodečo robido, Nemci pa so prihajali vedno bliže. Skupina na moji levi strani je že prišla po poti in srednji, ki so se pomikali proti meni, so bili komaj še deset metrov stran! Proti mojemu skrivališču je nameril svoj korak mlad vojak! Črno žrelo njegovega šarča je zijalo naravnost proti meni. Tudi vojak je bil obrnjen proti meni. Buljil je naravnost v grm, kakor da me vidi! Ko je stopil še korak naprej, je obstal. Zgrabil je mitraljez z obema rokama in ga dvignil. — Pritisnil sem se tesno k zemlji, kakor bi jo hotel še zadnjič poljubiti. Srce se mi je skoraj ustavilo in dih mi je obstal v grlu. Le čakal sem, da me Nemec pokonča.

Toda nič! Težki koraki so se potem mimo mene počasi oddaljevali in nazadnje zdrsnili na gozdno pot!

Melita Vovk: Amsterdam, 1953, jedkanica

Komaj dvajset metrov od mene so Nemci imeli zbor. Oficir je pogledal na uro — bilo je okrog devetih dopoldne — in po krajšem posvetovanju se je glavna skupina napotila navzdol proti Dobračevi. Le manjša skupina, kakih 15, jih je ostala tam v zasedi. Kakih trideset metrov od mojega skrivališča so postavili mitralješko gnezdo.

Jaz pa sem ležal nepremično in tuhtal, kako bi se izmuznil. Pot proti Žirovskemu vrhu je bila tedaj prosta, toda kritja za beg ni bilo kaj prida. Ležal sem že več ur, ne da bi se bil količkaj premaknil! Listje se je že posušilo in pri najmanjšem šumu so Nemci dvigali glave.

Iz zvonika cerkve na Ledinci je zazvonilo poldne. Nemci so iz svojih nahrbtnikov začeli vleči konzerve in kruh. Prigriznili so in se veselo pogovarjali. Zdaj sem se lahko vsaj malo premaknil!

Preteklo je še nekaj mirnih ur. Nemci so polegli po gosti praproti in ob toplem jesenskem soncu brezskrbno dremali. Tudi jaz sem se ob njihovem dremanju počutil bolj varnega. Naenkrat pa je Nemce dvignilo rahlo šumenje, ki se je bližalo po gozdu navzdol natanko proti meni. Vojaki so zgrabili za orožje in ga naperili proti šumeči nevarnosti. Pa tudi meni je postalo vroče! Mislil sem, da se približuje nepreviden partizan in istih misli so bili tudi Nemci,

kajti stiskali so se v gosto praprot in napeto merili v smer, iz katere je bilo slišati šumenje. Bilo je čuti rahlo škr-tanje, ko so napenjali zapiracle na orožju.

Oblival me je mrzel pot in zazdelo se mi je, da je smrt že dvignila svojo koso. Na hitro sem v mislih preletel današnji dan in si dejal: »Dvakrat si jo danes že srečno odnesel, kaj bo pa tretjič?« Toda bolj ko se je bližalo tisto šumenje, bolj se mi je zdelo, da tega šumenja ne povzroča človeška noga, temveč brezskrbno skakanje kakšne gozdne živali. Tudi na Nemcih je bilo opaziti, da je napetost malo popustila.

Tedaj je navzdol priskakljala drobna ververica. Opazila me je komaj na dva metra, še nekajkrat skočila, zavreščala in se zapodila v najbližjo smreko.

Nemci so se na ves glas zasmejali, ko so videli, kako jo je že skoraj njihov »bandit« ucvrl na smreko. Tudi jaz sem se oddahnil, toda ne za dolgo. Nekaj mladih vojakov se je dvignilo in se z orožjem bližalo smreki, na kateri je bila ververica. Dvignili so mitraljez in spustili nekaj strellov. Spet me je zazebllo po kosteh. Kaj če bo uboga živalca zadeta in bo padla v mojo bližino? Toda Nemci so bili slabi strelci. Prestrašena, toda spretna živalca, se je sunkoma pog-nala na drugo smreko in se izgubila v goščavi. Med njenim begom je sicer še malo zaropotalo, toda na tla je padlo le nekaj smrekovih vejic in storžev.

Dan se je že pričel nagibati proti večeru, Nemci pa so še vedno brezskrbno sedeli v polkrogu in se glasno pogovarjali. Čeprav nisem bil več njihovega jezika, sem vendar razumel nekaj besedi, ki so bile najbolj pogoste: partizani, domotožje, konec vojne.

Jaz pa sem še vedno ležal skoraj nepremično in težko čakal noči, ki bi me edina lahko rešila. Obenem sem se pa tolažil s tem, da bodo Nemci z nočjo odšli.

Ko pa se je začelo temniti, so se Nemci začeli zavijati v šatorska krila in se pripravljati na nočno zasedo. In tudi večerjali so.

Meni je že močno krulilo po praznem žlodcu. Imel sem občutek, da bi tudi ob navzočnosti Nemcev že lahko jedel, saj so se mi zdeli že kar znani in domači, ko sem jih tako gledal ves dan. Videti je bilo, da niti niso tako sovražni, kajti lepo so jedli, se med sabo pogovarjali in se smejali. Kar dvignil bi se, jih malo boječe pozdravil in prisedel.

Po večerji so spet poprijeli za orožje in pripravljali strelske jarke. Spet sem razmišljal, koga se pravzaprav bojim: ali vajakov ali njihovega orožja? Saj imajo podobne puške, kot je moja, in tudi vojaki so bili nekam domači. Ko pa sem pogledal njihove škornje in sive čelade, me je zazebllo po kosteh.

Končno se je le stemnilo in mrzli jenski mrak je legel nad porumenelo gozdno drevje. Po gozdu je nastala tišina, le kakšna polglasna nemška beseda je motila mir.

Ura na ledinškem zvoniku je le redko tolkla. Začela je biti. Mislim sem, da bo že polnoč, toda naštel sem le deset udarcev! Noč je bila hladna, da me je zeblo. Nemci pa niso spali. Kadili so in se potihoma pogovarjali. Noči ni hotelo biti konec in vso noč sem premišljeval, kako naj se izmuznem iz tega čedalje bolj nevzdržnega položaja. Pripravljaj sem načrt za beg in si govoril: »Lepo počasi se dvignem in prav previdno stopam po rosnem listju, da me Nemci ne bodo opazili ali slišali.« Pa sem ta načrt opustil. Bilo je temno kakor v rogu! Samo nepreviden korak in bilo bi po meni. In spet sem se tolažil z mislijo, da bodo Nemci zjutraj le odšli. Temni obrisi smrekovih vrhov so bili vedno bolj vidni. Tudi gozdni prebivalci so se začeli počasi prebujati in vreščati.

Ko se je popolnoma zdanilo, sem imel že nekaj več upanja, da bodo Nemci le odšli. Zlezli so iz svojih ležišč, se nerodno pretegovali in menciali z nogami.

Ura na ledinškem zvoniku je odbila že osem, toda Nemci se niso premaknili še nikamor. Spet se je pričelo tako kot prejšnji dan: vajakovi so jedli, hodili, se pogovarjali in dokaj brezskrbno posto-

pali po gozdu. V Žireh in na cesti je bilo vse mirno. Ura se je le počasi pomikala proti deveti in jutranja megla se je dvignila iz doline in se počasi sušila.

Na ledinškem zvoniku je odbilo devet, v Žireh pa je počil strel.

Nemci so dvignili glave, se veselo zbirali in začeli pripravljati svoje stvari za odhod. Tedaj sem spoznal, da je bil ta strel bela raketa, ki je pomenila za Nemce znak za zbor.

Moji sosedje so se končno spustili proti Selu. Tudi jaz sem se tedaj počasi dvignil. Toda hudi krči v obeh nogah so me potisnili nazaj. Le stežka sem zlezal pokonci in se dvignil na noge. In kam sedaj? Naj nadaljujem pot ali naj se vrnem nazaj v karavlo? V Žireh je vse razhajkano, tam nekje, kjer je bila naša karavla, pa so Nemci požigali. — Po krajšem razmišljanju sem se obrnil nazaj. Šel sem komaj nekaj sto metrov za Nemci. Pri prvi hiši sem malo počakal, da bi se Nemci bolj oddaljili. Domači so skozi okno opazovali, kako se Nemci zbirajo na cesti, in ko so mene opazili za hišo, so pričeli vpiti, naj bežim in me opozarjali pred vsem tistim, kar sem sam dobro vedel in videl. Tako sem jih celo tolažil, naj se nič ne boje.

Na cesti so se Nemci potem priključili dolgi koloni, ki se je počasi pomikala iz Žirov proti Fužinam.

Komaj se je potegnil rep dolge kolone okrog ovinka, sem bil že tudi jaz na cesti. Pohitel sem v našo karavlo.

Ob vrnitvi so me kurirji veselo pozdravili in vsi naenkrat hoteli vedeti, kako da sem ostal živ.

Moje prvo vprašanje pa je bilo, kje je gorelo in kaj se je zgodilo. Komandir je povedal, da se je zgodilo nekaj strašnega, bilo pa bi lahko še stokrat huje. Na Žirovskem vrhu je bila Vojkova brigada. To so Nemci dobro vedeli. Hoteli so jo obkoliti kakor preteklo leto Prešernovo. Ena kolona se je pomikala iz Gorenje vasi proti Lučnam, druga pa čez Fužine v Žiri. Toda Vojkova brigada je imela več sreče. Na Fužinah so prekopali cesto in ta ovira je Nemce zadržala čez

noč. Za vsak primer pa so Nemci poslali na Koprivnik močno zasedo, da bi udarila po Vojkovi brigadi, če bi se ta umaknila v to smer. V popolnem mraku se je skupina kakih štirideset Nemcev približala glavnemu prelazu in v popolni tišini postavila zasedo v bližini Pertovške domačije.

Toda Vojkova brigada je bila o premiku Nemcev pravočasno obveščena. Cele tri ure so borci prehajali iz Žirovskega vrha prek Sela v Koprivnik proti Pertovču, Nemci pa so čakali na obilen plen in napenjali peteline... Ko je prva skupina vojakovcev prispela do Pertovča, se je ustavila, da bi se nekoliko odpočila in počakala na ostalo kolono, ki se je počasi pomikala navkreber. Nemci pa so še vedno čakali, da bi prišla vsa brigada skupaj. Toda posamezne skupine so prihajale še celo uro. Komandant je vsem dal nekaj odmora. Borci so posedli po dvorišču, pod kozolcem ali na hlevu, nekateri pa so odšli v hišo. — Ker je bilo že hladno, so nekateri pod kozolcem in na hlevu plegli v seno in zadremali... Nemci pa so bili zdaj negotovi, kajti v temni noči niso mogli ugotoviti, koliko je partizanov.

Ko so se po krajšem počitku vojakovci spet zvrstili v dolgo kolono, je ta v največji tišini krenila proti Sovodnju.

Nemci pa so se potuhnili in čakali, da se je nekoliko zdanilo. Šele potem so se ojunačili. Obkolili so domačijo in vdrli v hišo. Družino so vrgli z ležišč, jo nagnali ven in jo postavili pred cevi šarcev. V hišo so nanosili drv, dračja in slame, potem pa vse skupaj zakurili. Ognjeni jeziki so kmalu obliznili stari kozolec in suho seno, družina pa je v strahu gledala, kako plameni uničujejo njihovo imetje. Med jokom otrok in med kričanjem Nemcev je gospodar stal tam ves zgaran, suh in siv in že tretjič v življenju gledal svoj goreči hlev. Tudi Nemci so zijali v ogenj in med dimom opazili v kozolcu nekaj človeških postav... Niso se dosti brigali, kdo je to, marveč so pričeli tja streljati. Ljudje so se zrušili v ogenj. To je bila skupina mladih,

neizkušenih in od dolgih maršev utrujenih borcev. Počiva je so zaspali in zgo-reli.

Ko so Nemci odšli, smo le po številu orožja in ogorelih kosteh lahko ugotovi-li, koliko borcev je tam zgubilo svoja mlada življenja.

Po končani vojni so domačijo na Pertovču hitro obnovili, toda dve vojni in trije požari so starega Pertovčana

tako zvili in zlomili, da je tudi duševno popolnoma opešal in umrl, kakor bi dejal: »Ne morem več!«

Na obnovljeni hiši pa danes na skromni spominski plošči lahko beremo:

TUKAJ JE 15. 9. 1944 DALO ŽIVLJENJE
ZA SVOBODO SEDEM BORCEV, MED
NJIMI RUDOLF BOGATAJ, ROJEN
14. 4. 1907 NA LEDINCI.

Igra

MARTA GROM

Megla. Jutro brez sonca. Mrzlo jutro v letu tisoč devetsto dvainštiridesetem.

Nikjer razposajenega smeha! Nikjer prešernega klepeta!

Ljubljanske ulice so bile mračne in zadušljive. Ljudje mrki in nemi. V lju-deh, v zraku, z vseh zidov, izza vsakega vogala je dihala ena sama grozljiva misel:

»Racije!«

Okrepljena policija, karabinjerji, sku-pine pešakov, fašisti s črnimi kapami, vojaki bele garde...

Povsod vojska, grožnje in strah!

Z Mirkom sva ravno prečkala Franči-škansko ulico in zavila proti glavni pošti. Vso pot sva hodila tesno drug ob dru-gem. Držala sva se za roke in se spogle-dovala. Celo nasmihala sva se drug dru-gemu, kot prava zaljubljenca.

Priletna ženska, ki je šla mimo in naju videla, je z gnevom siknila:

»Fej! V tem času...«

Bolj uganila, kot slišala sva njeno opazko. Je mar mislila na naju? Vse-kakor. Kakorkoli. Zanimivi ljudje. Šla sva naprej. Še vedno z roko v roki in z zaljubljenim nasmehom na obrazih ter s šepetajočimi ustnicami.

»Avanti... avanti...«

Zdrznila sem se. Mirko je še krepkeje stisnil mojo dlan, potem pa mi je šepnil:

»Ne glej tja!«

Ne glej tja... ne glej tja... ne glej tja... toda...

Nehote sem se ozrla v smer, od koder so prihajali osorni, zadirčni glasovi:

»Avanti, ribelli, avanti... avanti...«

Prek Kongresnega trga so gnali tri vklenjene moške! Prvi je bil zelo mlad, slok plavalasec; drugi droben sivolas starček; tretji... Nisem uspela ugotovi-ti.

V hrbtišče moje roke so se zarili Mir-kovi nohti. Odmaknila sem pogled od presunljivega prizora in se ozrla v nje-gov obraz. Kakšen čudovit mir! Kakšno čudovito samopremagovanje! Mirko se je še vedno smehljal; smehljal, ko bi najraje krel in jokal. Smehljal se je tudi potem, ko se je, ob skrajnem robu ce-stišča, tik ob nama, ustavil policijski voz...

Proti večeru se je iz temnih oblakov usul dež. Ob kamniti tlak so udarjale de-bele deževne kaplje. Nekje v dalji je gr-melo. Zadaž, za ljubljanskim gradom, je bilo slišati oddaljeno drdranje strojnic. Vsak hip je močan blisk osvetlil ulice.

Zdaj sem sama hodila po pločniku pred glavnim kolodvorom. Mirko je šel po svoje. Sama, premočena in prezebla, sem se zavijala v dežni plašč. Lasje so se mi lepili na čelo, ustnice so mi drge-

tale, v rokah sem stiskala skoraj prazno Mirkovo aktovko.

Negotovo sem obstala pred vrati, na katerih je bil pritrjen napis:

»Cenzura.«

Cenzura! Besedo sem prebrala gotovo že stokrat in še sem se prestopala, še sem hodila po pločniku in se ozirala okrog sebe, kot bi nekoga pričakovala.

»O! Ti si! In tako mokra!« me je ogovoril naenkrat nekdo.

Bil je moj nekdanji sošolec — belogardist. Siloma sem se nasmehnila.

»Kaj hočemo! Dež! Nepričakovan dež...«

Ponudil mi je dežnik.

»Hvala!« sem rekla in se hitro popravila: »Zelo si ljubezniv, toda...«

»Nočeš?«

Morda sem se zasmejala preveč hrupno, ko sem rekla.

»Prišel si prepozno. Zdaj sem že tako mokra, kot vidiš...«

Nisem vedela, ali je užaljen ali ne. Odšel je pa le in globoko sem se od-dahnila.

Iz zamaknjenosti me je vzdramil br-lizg vlaka. Nervozno sem dvignila glavo. Morala bi domov. Vsaj zdaj, s prvim ve-černim vlakom.

Spet sem se zagledala v napis na vra-tih, hotela že vstopiti, pa sem se pre-mislila v zadnjem hipu. Spet in spet sem strmela po ulici; spet in spet sem s ko-raki merila pločnik...

Tedaj so mi oči obvisle na prodajalcu časopisov. Mrk je zrl predse in le včasih, kot da bi ga nekdo dregnil, je z zdolgočasnim glasom zaklical:

»Jutro... Slovenec... Popollo...«

V zadregi sem obstala pred starcem.

»Kaj boš, dekletce? Časopis...«

Samo prikimala sem.

»Narod? Jutro...«

Zdaj sem roko odkimala. Stegnila sem roko in pokazala na vrsto italijan-skih časnikov, ki so stali nekje na strani mizice, popolnoma ločeni od slovenskih.

»To...« sem z muko stisnila iz sebe.

»Vse to bi rada. Revije, dnevnike, ted-nike... Seveda, po en izvod...«

Nisem prezrla; zbrzdani, še pravkar dobrodušni starčev obraz, se je zresnil, in nehotе sem pogledala v tla. Začutila sem vročico, ki mi je udarila v lica.

»Kako...« je zagodel starec.

»To... da... kot sem rekla... Vse te italijanske časopise mi dajte! Vse te...«

Spet sem se imela v oblasti. Odprla sem aktovko in iz nje vzela denarnico. Skrivaj sem se ozrla v starčeve oči. Bile so bolj žalostne kot sovražne.

Hotela bi mu reči besedo, toda... Za-kaj... Bilo bi nespametno. Človek ni-kdar ne ve... V vojni zaupanje čes-tokrat rodi zlo. Sicer pa sem bila od tre-nutka do trenutka nestrpnjša. Vsak hip sem pogledovala na uro. Starec je z iz-zivajočo počasnostjo pripravljaj časopise. Štel je in računal kot prvošolček in me pri tem neprestano pogledoval s svojimi prodirnimi očmi. Očitno bi mi rad nekaj rekel. Morda bi me hotel opomniti, da sem Slovenka in da... Ne! Tega si ni upal! Tudi on je vedel, da ne sme tvegati... Nazadnje je le s prezirom krepko izpljunil in pokazal vrsto črnih škrbin.

Časopise sem potegnila iz starčevih tresočih se rok, na mizico vrgla stotak in bežala. Niti toliko nisem počakala, da bi mi starec vrnil drobiž. Ko sem se ozrla nazaj, sem videla, da gleda za menoj...

Izginila sem na vogalu ulice, se skrila med hišami in končno obstala pred vrati cenzure. Sedaj sem mirno, domala iz-zivalno prestopila težki prag.

Ženska, ki je bila tam, da je pregle-dovala potnike in njihovo opremo, mi je z roko pokazala na vrata celice. V ozkem, majhnem prostoru sva ostali sami. Trde poteze na obrazu starikeve ženščine so se zdaj še bolj poosttrile.

Na njen ukaz sem dvignila roke in hip nato že začutila suhe koščene prste, ki so se tipaje zrivali pod mojo obleko; zlezli so mi pod životnik, ga odpeli in se dotaknili celo golih prsi...

S težavo sem premagala gnus in od-por.

Starkini ledeni prsti pa so rili naprej. Lezli so od glave do peta, da sem po vsem životu čutila mrščalico. Potem so se zarili v mokre lase, da so se ti v neredu usuli po ramah in po starkinih suhih, koščenih dlaneh.

Oddahnila sem se. Telesne preiskave je bilo konec. Videla sem samo še dolg prst, ki je zahteval, naj odprem aktovko.

Tokrat je moj obraz rahlo trznil. A samo za hip. Spomnila sem se Mirka in že sem se nasmehnila. S pojočim, skoraj ošabnim glasom sem pihnila proti ženski:

»Prego, signora!«

Odprla sem aktovko, Mirkovo aktovko in iz nje potegnila šop italijanskih časopisov. Pomolila sem jih starki pod nos.

Iz suhega obraza so izstopile začudene oči. Ženska se je najprej zastrmela v časopise in potem v moje smejoče, prezirljivo stisnjene ustnice. Trenutek napetosti je trde poteze na Italijankinem obrazu razpotegnil v zoprno vljuden nasmeh. Njene roke so zdaj stisnile razprte časnike in jih domala s suženjsko vdanostjo položile nazaj v mojo aktovko.

»Grazie, signorina!«

Njen poklon je bil vljuden, vendar me je navdal z občutkom, da se za tisto vljudnostjo skriva prezir.

S priprtimi očmi sem zrla v žensko, ki je očitno brez potrebe šarila po mizi. Hotela sem nekaj reči, pa sem se premislila. Aktovko sem stisnila pod pazduho in se šele med vrati vzvišeno priklonila.

Čez peron sem skoraj tekla. Ob misli na mrzle ledene prste me je še vedno spreletaval srh. Šele potem, ko sem sedla v vagon, sem se počasi umirila.

Vlak je enakomerno sopihal in moje srce je bilo lahko, srečno. Pozabila sem na stud, na prezir, na ponižanje in strah. Vse v meni je pelo in dež, ki je v debelih curkih polzel po steklu oken, me ni motil. Naslonila sem se na steno kupeja, zaprla oči in šele tedaj začutila, da sem hudo utrujena. Živci so se sprostiti. Izpod vek so mi prilezle solze. Še sreča, da

sem bila v kupeju sama. Pravzaprav: z menoj je bilo še pet ali šest deklic, šolark, starih morda enajst, dvanajst let — toda te niso bile nevarne.

»Šmarje-Sap...« sem zaslišala rezek sprevodnikov glas.

Odprla sem oči.

Deklice so nepremično gledale vame.

»Sem dolgo spala?«

Deklice niso takoj odgovorile. So mar podvomile o mojem spancu? Zazdehala sem in se delala, kot da ne opazim njihovih strmečih oči.

»Niste dolgo spali,« je končno rekla deklica v črnem. »Kar spite! Brez skrbi! Hudo ste utrujeni, pa zaspani, kajne... V žalni grem dol, pa vas bom poklicala...«

Zlata punčka! Spet sem se lahko naslonila na steno in nemoteno poslušala sopihanje, ukanje in puhanje lokomotive.

Morda sem res zaspala. Nisem slišala, kdaj so deklice izstopile: ko sem odprla oči, sva bili z dijakinjo iz Žalne sami.

»Kar spite! Kar... Smo šele na Mlačevem...« Objela bi deklico in jo stisnila k sebi. Tako resna, preveč resna je bila v tisti svoji črnini.

»Ti je kdo umrl?« sem nehote vprašala.

Deklica je povescila oči, potem je tiho rekla:

»Ata so umrli. V internaciji...«

Ne vem, zakaj sem prišla njeno roko. Morda zato, ker je stisk najinih rok povedal več, kot bi moglo povedati sto izgovorjenih besed.

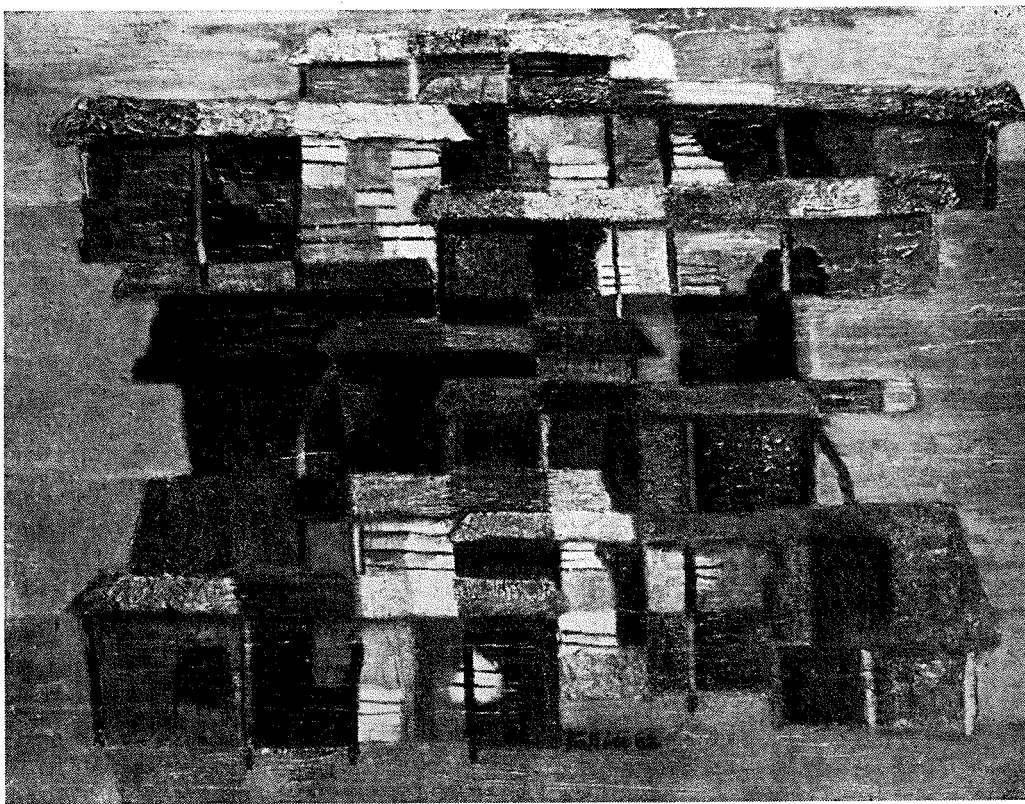
Končno sem izstopila tudi jaz.

Hitela sem po klancu, po bližnjici, kar čez sejmišče in prek travnika. Zemlja je bila razmočena in v čevlje sem zajemala blato.

Zasopla sem prestopila domači prag. Ozrla sem se po temni predsobi in skoraj nisem mogla verjeti, da sem spet doma. Doma...

Prisluhnila sem...

V kuhinji je bilo vse tiho. Previdno sem sezula čevlje in se po prstih spla-

Vida Fakin: Kozolci v soncu, 1962, olje

zila do sobe podnajemnika učitelja Mirka. Čisto tiho sem odprla vrata.

V sobi je bilo temno. Mirko je bil že doma. Stal je ob oknu in gledal v noč. Z levico je dvigal zatemnitveno zaveso. Ni me slišal. Preveč je bil zaverovan v svojo skrb.

Natanko sem vedela, da misli name; in še bolj, da misli na tisto šifrirano pismo, ki sem ga morala prenesti skozi italijansko cenzuro.

»Ti boš laže. Ženska si,« mi je šepnil z narejeno zaljubljenostjo, preden sva se v Ljubljani ločila. »Razmisli, kako bi mogla... Če se bojiš...«

»Ne, ne... Ne bojim se...«

Sklonil se je čisto k meni in kot da bi me poljubljal, je tiho govoril:

»Na vsak način moraš biti previdna! Zelo previdna! V pismu so važne stvari! In pridi s popoldanskim vlakom, jaz bom odšel že zdaj z opoldanskim...«

Ubogi Mirko! Koliko strahu in groze je moral prestat!

Zganila sem se, zakašljala in prižgala luč. Spustil je zatemnitveno zaveso in bil v hipu pri meni.

»Kako? Kako vendar... Kje si hodila, nesrečnica...«

V odgovor so se mi po licih ulile solze. Kdo ve zakaj. Mirko je v mojih solzah zasumil najhujše.

»Kaj je? Povej že! Povej! Kje imaš poročilo?...«

Segla sem po aktovki, jo odprla in obrnila, da so se iz nje usuli italijanski

časopisi. Nagajivo sem nagnila glavo in rekla: »Prego, signor!«

Tako je razumel vse.

Drug drugemu sva se nasmehnila, tokrat iskreno in iz srca. Potem sva si nehoteno planila v objem. Nisva bila zaljubljenca, toda med nama je bilo mnogo več. Vezala naju je skupna skrb, skupna bolečina, komaj premagana. Z igrala sva težavno igro in zdaj sva bila srečna.

Ne vem, zakaj sem se prav tedaj spomnila deklice iz vlaka in še ženske, ki je rekla: »Fej! V tem času...«

V zadregi sem se izvila iz njegovega objema in kot da bi se hotela opravičiti, sem iz srede italijanskih časopisov potegnila neki fašistični tednik. Razgrnila sem ga na strani, kjer je bila natisnjena velika Mussolinijeva podoba in prav na njegovi podobi je ležalo drobno šifrirano pismo z važnimi podatki za partizane...

Ukradena pomlad

MILKA KOVIČ

Jetnice smo bile v karlovških zaporih stlačene v podolgovato celico, podobno globokemu, poveznjenemu zaboju. Celica je imela vdelana podolgovata, majhna okna čisto pod strop, da so bila podobna reži, ki bi nehote zazijala med osušenimi deskami v zaboju. Skozi te špranje smo videle, kar se je iz celice dalo videti: ozek pas neba, na katerem so se menjale barve od drameče se jutranje sive do dimasto črne večerne, od nasičeno deževne do umito sinje s hitečimi oblaki... Včasih smo bile sicer vse skupaj, a vendar vsaka s seboj, kot je človek z edino njemu lastno skrbjo v gneči med mnogimi ljudmi, in takrat smo zrle v ozek trak nad seboj in težko prenašale vklenjenost tega zabojnatega prostora.

Tudi gradnja zaporniških stavb je bila nekako vklenjena, zaključena sama v sebi: stavbe so bile razpostavljene v vezan četverkotnik, visoke starinske strehe so bile strnjeno sklenjene med seboj in tlakovano dvorišče med zgradbami, brez trave in dreves, je bilo podobno dnu tega drugega večjega zaboja. Vse je bilo zaključeno, ujetu vase, brez izhoda na videz, kot popolni obup. Čeprav so bile te stavbe sredi mesta, jih zunanje življenje niti opljusnilo ni; tu so bile skrbi, želje in način življenja docela drugačen kot tam zunaj... Le na

strmi strehi je nad temno rdečo, ostarelo, sem pa tja že okrušeno opeko stegovala kratek vrat nekakšna votla vetrnica, ki je v svojo izvotljenost sprejemala veter z razsežnih polj, svežih travnikov, oddaljene svobode in ustvarjala čudne, zategle, preproste melodije, ki so se v moji domišljiji razvijale in podaljševale v cele speve, zdaj tesnobne, zdaj polne upanja in spet neutolažljive želje po odhodu iz tega potopljenega, tesnega prostora.

Mislim, da so tudi sojetnice preživljale podobne trenutke, zlasti kadar se nismo pogovarjale ali se šle kake igre in smo molčale. Iz teh trenutkov mi je ostala najbolj v spominu Anka, kriminalna jetnica, ženska zajetne, ogromne postave, ki bi nekoč zlahka zmogla v pretepu vsakega moškega, v zaporu pa je vsa uplahneta in se zrušila. Videti je bilo, ko da ne ve, kam bi z velikimi rokami, ki so bile vajene dela, v zaporu pa so obsojene, da brezkoristno plahne in propadajo. Bila je podobna veliki, pohabljeni, strti ptici, ki bo zdaj zdaj padla po podu in se ne bo nikdar več pobrala.

Včasih je sedla na rob pograda in čustveno, s slabim posluhom zapela:

»Tri godine i to puno nije,
pa će doći majka sa robije...«

Anki se je zunanji svet vedno bolj dimikal, nikdar ni dobila ne pošte ne paketa in tudi z nami se ni rada pogovarjala, z nobeno ni navezala prijateljskih stikov. Kljub temu smo vedele, da ima zunaj majhno hčer in za njo je Anka žalovala kot velika živalska samica. Bila je obsojena na tri leta, ker je ustašem pokradla še mokro perilo z vrvi, ko je bilo med vojno pomanjkanje in stiska za vsak kos obleke (tistih, ki so oropali cele vasi, seveda niso zaprli).

Kriminalke so bile med nami v manjšini, kar nas ni niti motilo, saj smo me, politične, dajale ton življenju v celici. Med nami, političnimi jetnicami, pa je bila najpomembnejša Majka. Bila je za jetniško kuharico. Kakšno je bilo njeno pravo ime, nisem nikdar zvedela, ker smo ji vedno rekli le Majka. Bila je od nas starejša, umirjena, čista in vdana v tegobe mnogo bolj kot me, enako kot vol v jarmu. Zaprli so jo, ker je imela sinove v partizanih. Pri delu je bila poštena in si ni nikdar prisvajala iz kuhinje grizljaja zase. Kuhala je kavo brez sladkorja, juho iz otrobov in mesila kruh iz fižolove moke, kar je bilo naša hrana.

Tisto, kar je Majki dajalo tolikšno pomembnost med nami, je bilo to, da je vsak dan napravila nekaj korakov zunaj, čeprav s stražarjem za hrbtom. Vsakič, ko se je zvečer vrnila iz kuhinje, smo se zgrnile okrog nje in morala nam je do podrobnosti opisati, kaj je videla zunaj, ali ljudje še nosijo zimske plašče, ali so že spomladansko oblečeni, ali trava že zeleni, ali so ceste blatne ali osušene.

Nekega mokrega večera pa nam je Majka pod predpasnikom nekaj pretihotapila. Stražar, ki jo je spremljal po poti, je odprl vrata, jo spustil v celico, se obrnil in zaklenil. Majka je obstala na podbojih in se nam vzradoščeno nasmehnila.

»Deklice, danes pa imam nekaj za vas!«

»Kaj si prinesla Majka?« smo zropotale s pogradow.

»Poglejte!« je Majka dvignila izpod predpasnika precej veliko vejo cvetoče

magnolije z rahlo vijoličastimi, jajčasto podolgovatimi cvetovi.

Veja je bila še rosna od svežega dežja in bilo je, ko da je z dolgo, milo roko segla pomlad tudi med nas. Prijemale smo vejo in ker jo je Majki uspelo pretihotapiti, nam je pomenila zmagoslavje. Takoj smo našle konzervno škatlo, nalile vodo in cvetočo vejo postavile na okno, tja pod strop, da je razveseljevala ves prostor. V zaporu je bilo prepovedano imeti konzervne škatle prav tako kot vezalke na čevljih ali pasove na obleki, da si same ne bi vzele življenja, kajti gospodstvo nad našim življenjem in smrtjo je prešlo v predale policistov, ki so delali v pisarnah nad nami. Tako je tudi konzervna škatla pomenila zmago. Vse to nas je tako razveselilo, da smo postale razposajene, naravnost objestne. Pele smo, plesale in domala razsajale.

Ne bi smeli reči, da so bili tedaj stražarji v policijskih karlovških zaporih izrecno hudobni, toda naše razsajanje jih je razdražilo kot sršene. Eden izmed njih je urno odprl vrata, nas hudobno gledal in se oblastno razkoračil:

»Kakšnega hudiča pa imate danes?«

»Ničesar nimamo,« smo mu odgovarjale, ne da bi se nehale smejati.

Stražarja je to še bolj razkačilo. Potuhnjeno je pogledoval po nas in po celici in zagledal cvetočo vejo pod stropom.

»Ali ste si omissile veselico v zaporu? Vam bom že dal!«

Segel je po palici, s katero so zatemnjevali okna pred letalskimi napadi, udaril škodoželjno po škatli, da se je voda razlila po pogradih in se je nežno vijoličasto cvetje usulo po tleh. Še na tleh ni pustil cvetja. Tolkel je s palico po njem, da bi pokazal svojo premoč nad nami. Ko je vse uničil, je odšel z revno zmago, spremljala pa sta ga naše sovraštvo in prezir.

Pogle smo po lesenih pogradih brez besed, pomlad je odšla. Tiste pomladi nisem videla nobenega cveta več.

Stavka tekstilcev v tovarni Triglav v Kočevju leta 1935

FRANCE FAJDIGA

Minilo je dobrih trideset let, odkar je bila organizirana znana stavka tekstilcev v tovarni Triglav d. d. Kočevje.

Namen tega sestavka je, da se oživi spomin na burne dneve stavke in bralca seznani z njenim dramatičnim potekom.

V zgodovini delavskega gibanja na Kočevskem je posebno znana stavka delavcev tekstilne stroke v tovarni Triglav.

Delovne in higienske razmere, predvsem pa socialne, so bile v tej tovarni pred stavko izredno slabe. Tovarnarju Horaku je šlo za to, da neusmiljeno izžema ceneno delovno silo, medtem ko se za izboljšanje življenjskih in delovnih razmer zaposlenega delavstva ni dosti briga.

Že leta 1933, in sicer 20. junija, so delavci te tovarne stavkali oziroma za kratek čas prekinili delo. Trajalo je sicer samo 15 do 20 minut, vendar je bil to nekako prvi resen in organiziran poizkus stavke. Neposreden povod za to kratkotrajno demonstrativno stavko je bil ta, da je vodstvo tovarne odstranilo s pletilnih strojev ure, ki so kazale, koliko metrov platna vsak posameznik pri stroju izdela. Zaradi tega so delavci zaslužili 20—30 % manj kakor pa prej, ko so bile na stroju nameščene kontrolne ure. Zato je razumljivo, da so se delavci tej odstranitvi uprli.

V tej tovarni so do skrajnosti izžemali delavstvo. Nasprotno pa so bili vsi inozemci, ki so delali v tovarni, sijajno plačani. Zaposleni so bili predvsem Čehi; ti so bili v glavnem na vodilnih mestih, na primer kot mojstri in predelavci.

Zaradi prekinitev dela je ravnatelj tovarne Spiske delavcem zagrozil, da bo ustavil za tri mesece obratovanje, če takoj ne začnejo ponovno delati. Te grožnje so se delavci prestrašili in pričeli po 20 minutah prekinitev ponovno delati.

Vodstvo tovarne se je izgovarjalo, češ da so kontrolne ure sneli zato, ker so nekateri delavci kazalce na urah prestavljali in so tako kazali več, kakor je bilo dejansko izdelanega platna. V resnici pa je bila to samo pretveza, da so še bolj izkoriščali delavstvo.

S to kratko demonstrativno stavko pa ni delavstvo ničesar doseglo, ker tedaj še ni bilo dobro organizirano; to je tovarnar dobro vedel, zato je izrabljaj z grožnjami in podobno.

V decembru leta 1933 je mestni komite KP v Kočevju na pobudo tovariša Jožeta Šeška izdelal na pisalnem stroju pisan letak, in sicer v slovenščini ter nemščini. Ti letaki so bili namenjeni celotnemu kočevskemu proletariatu. Letake so raztresli po vseh okoliških vaseh v bližini Kočevja, kjer so stanovali delavci. Vsebina letaka se je predvsem nanašala na neznosno stanje, ki vlada v tekstilni tovarni Horak. Lahko bi rekli, da je bil ta letak nekaj uvod in prvi poizkus partije, da delavstvo pritegne k enotnemu nastopu. Iz vsebine letaka se vidi, kako veliko pozornosti je partija posvečala skrbi za zaščito delavstva pred nesramnim izkoriščanjem delodajalcev. Iz letaka se prav tako vidi, kako do podrobnosti je tedaj mestni komite partije poznal razmere v tej tovarni. Ker je vsebina letaka zelo važna za nadaljnji razvoj delavskega gibanja na Kočevskem, ga bomo tukaj v celoti citirali:

»Tekstilni delavci in delavke v Kočevju niso bili nikdar v večji bedi, niso bili nikdar bolj izkoriščani kakor danes. Njihov gmotni položaj pa se vsak dan slabša, vsak dan imajo manj kruha, zato pa morajo vedno bolj garati. Nasprotno se pa godi vedno boljše gospodom kapitalistom, ki zidajo vile in se vozijo na luksuzna

potovanja na delavčeve stroške. Domačini so v primeri z inozemci strašno slabo plačani.

Nimamo proti inozemcem kot osebam ničesar, toda ne sme se dogajati, da so domačini za enako delo slabše plačani kakor oni. Sicer pa je svinjarija, da se zaposluje inozemce, medtem ko vlada v Kočevju in okolici brezposelnost.

Z delavkami ravnaajo kot s sužnjami. V stari tovarni zahteva delovodja od vsake, ki še ni zgarana, da mora biti njegova. Če tega noče, pa ji ne pusti popraviti mašine, tako da ne more zaslužiti akorda. Delati pa morajo delavke kakor črna živina, plačane so pa po 2 din, za isto delo, za katero zaslužimo moški 3—4 din. Delati morajo 14—16 ur na dan in niti nadur jim ne plačujejo. Najbolj gnusno pa postopajo z mladoletniki. Štirinajstletni fantje morajo delati kakor odrasli in to več mesecev zastoj.

Za vse te svinjarije se seveda niti oblasti niti kočevski burgarji ne zmenijo. Kočevski Nemci so pri zadnjih občinskih volitvah nastopili skupaj s »čistokrvnimi Jugoslovani«. Kaj jim mar, da morajo delavci in kmetje stradati.

Delavci in delavke! Pomoč Vam ne pride ne od fašistov, ne od klerikalcev in ne od social-patriotov; zakaj ti so hlapci srbske, oziroma slovenske buržoazije. Sami se morate boriti za svoje interese. Zahtevajte predvsem: **ZA ENAKO DELO, ENAKO PLAČILO!** Zakaj bi bile ženske in mladoletniki za isto delo slabše plačani kakor moški, zakaj inozemci boljše kot domačini. Če bo vsak posameznik trkal na vrata pisarne, ga bodo hitro odpravili in vrgli ven iz tovarne. Zato morate nastopiti vsi skupaj za skupne interese za skupno kolektivno pogodbo. Izvoliti morate iz svoje srede poseben akcijski odbor. Ta odbor naj vodi pogajanja za kolektivno pogodbo. Če pa ne bodo kapitalisti ugodili vašim zahtevam, stopite v stavko. Pod vodstvom KPS stopite vsi v enotno borbo z zahtevami:

Za enako delo, enako plačilo!

Za kolektivno pogodbo!

Proti vsakemu izkoriščanju!

Za kruh in delo!»

Šeško je za Ljudsko pravico v številki z dne 8. marca 1935 napisal daljši članek o razmerah v tovarni Triglav. V tem članku med drugim piše:

»V tej tovarni dela 400 ljudi z neverjetno nizkimi plačami in v skrajno slabih okoliščinah. V tkalnici zaslužijo moški in ženske od 50 do 200 dinarjev na štirinajst dni. Pripetilo pa se je že, da je izurjen tkalec z dvanajstimi delovnimi urami dobil na plačilni dan 50 din.

Kako naj človek živi ob taki plači, tega nihče ne vpraša.

Postopanje z delavci je surovo in poniževalno. Delovnega reda v tovarni ni nikjer nabitega in se dela vedno drugače.

Nekatera dekleta in žene hodijo po dve uri daleč na delo. Ker je delovni dan od 8. do 12. in od 13. do 17., delavke in delavci iz oddaljenih krajev ostanejo brez kosila in tople malice. Lastnik tovarne Horak delavskih zaupnikov sploh noče sprejeti. Pravi, da bi rajši zaprl tovarno, kakor si dal komandirati.»

Članek se konča s pozivom delavstva na enotnost, ter zaključuje:

»Samo močna bojna fronta vseh izkoriščanih nam bo prinesla boljše življenje v novi družbi, ki bo vzrasla na razvalinah kapitalizma. Tega pa ne bomo dosegli doma za pečjo, temveč v borbi.

Delovni ljudje! Bodimo zavedni in borbeni, bolj odločni in bolj vneti za skupnost. Vzemimo v roke našo stvar sami in ne čakajmo na razne delavske institucije in vodstva organizacij. Od nas samih je odvisno, brez nas ne more nihče nič.»

Letak in članek Jožeta Šeška smo citirali z namenom, da bralce bolj nazorno seznanimo z vzroki, ki so navedli delavce, da so stopili v stavko. Delavski zaupniki, kot na primer: Lojze Komerički, Štefan Beguš, Tone Marinč in Ludvik Tomšič, so se za pomoč obrnili na Franca Leskoška, ki je bil tedaj predsednik strokovne komisije na Delavski zbornici v Ljubljani.

Tovariš Leskošek je prišel večkrat v Kočevje na sestanke tekstilnih delavcev. Ti sestanki so bili v gostilni Beljan.

21. maja leta 1935 so delavci na sestanku pri Beljanu izvolili stavkovni odbor; ta je naslednji dan izdal na delavstvo tovarne razglas, v katerem se med drugim ugotavlja:

»Sodrug, sodružnice! Meščani mesta Kočevja!

Skrajno neugodne razmere, ki vladajo v tovarni Triglav, so prisilile zaposleno delavstvo v tem podjetju, da je stopilo 22. maja 1935 v obrambno stavko, da si zavaruje svojo eksistenco in pribori izboljšanje svojega življenja.

Borili se bomo do skrajnosti, da dosežemo svoje pravice, katere nam naša država po zakonu jamči.

Meščani! Delavci! Prosimo Vas, pomagajte nam v tej borbi vsaj moralno.
Stavkovni odbor.«

23. maja 1935 je bil v tovarni Triglav sestanek, ki so se ga udeležili naslednji predstavniki:

Ing. Josip Gorjanc za inšpekcijo dela,
Mirko Brezinger, okrajni glavar za Kočevsko,
Alojz Sedej, zastopnik delavske zbornice,
Franc Leskošek, zastopnik Strokovne komisije.

Poleg imenovanih so bili na sestanku še: predsednik upravnega sveta tovarne Franc Širc, direktor podjetja Jožko Ilc ter štirje obratni zaupniki. Namen sestanka je bil, da bi proučili trenutni položaj in ugotovili možnost sporazuma. Delavstvo je ob tej priložnosti prek svojih zaupnikov sporočilo naslednje pritožbe:

- a) v podjetju se razmere iz dneva v dan slabšajo,
- b) sporazuma z dne 27. marca 1935 ne izvajajo,
- c) temeljne mezde so prenizke, in
- d) podjetje ne upošteva zaupnikov.

Tovariš Franc Leskošek je v imenu Strokovne komisije posredoval navzočim zahteve v imenu delavstva:

1. višje mezde, ustrezne drugim tekstilnim tovarnam,
2. sklenitev kolektivne pogodbe,
3. zaščita vseh stavkajočih delavcev,
4. v tkalnici odpust nadmojstra Bohumila Flehra.

Na te zahteve je odgovarjal v imenu podjetja predsednik upravnega sveta Franc Širc: Podjetje ni zoper sklenitev kolektivne pogodbe, vendar ne more takoj navesti višine mezd in akordov, ker jih mora šele zbrati, toda pripravljeno je, da najkasneje do 8. junija istega leta sklene ustrezno pogodbo. Delavstvo pa naj gre takoj naslednji dan na delo. Podjetje zaradi stavke ne bo nobenega delavca odpustilo ali ga kakorkoli preganjalo. Podjetje se zavezuje, da odpusti tkalskega mojstra Bohumila Flehra, če delavski zaupniki navedejo primere, ki bi podjetju omogočili, da ga odpusti, ne da bi mu bilo treba plačati odškodnino.

Zastopniki delavstva so vzeli te obrazložitve na znanje, vendar so vztrajali, da stavkajo toliko časa, dokler ne bo sklenjena kolektivna pogodba.

Še istega dne je stavkovni odbor organiziral v gostilni Beljan zborovanje stavkajočega delavstva, na njem so poročali predstavniki delavstva, ki so bili dopoldne na sestanku v tovarni. Sploh pa je bila med stavko praksa, da je stavkovni odbor sproti obveščal delavstvo o poteku pogajanj, tako da je bilo delavstvo vedno na tekočem in imelo tesen stik z vodstvom stavke, to pa je bilo zelo važno za uspeh stavke in je moralno močno vplivalo na stavkajoče in njihove družine.

Okrajno glavarstvo je bilo tudi po svoji plati stalno v stiku z deželno vlado, oziroma bansko upravo v Ljubljani. Prav tako je bilo v stiku z ministrstvom za notranje zadeve v Beogradu in ga stalno obveščalo o stavki in poteku pogajanj, hkrati pa dobivalo navodila. Tako na primer je okrajni glavar 23. maja 1935 brzojavno obvestil ministrstvo za notranje zadeve v Beogradu, da je vzlic stavki tega dne prišlo na delo okrog 70 uslužbencev, ko pa so se vračali z dela, so jih delavci obmetavali z gnilimi jajci. Okrajni glavar je tudi omenil, da je bil tega dne pogovor s predstavniki delavstva brezuspešen.

Dne 27. maja popoldne so v gostilni Beljan spet sklicali sestanek stavkajočega delavstva. Ob tej priložnosti sta poleg stavkovnega odbora poročala tudi predsednik Strokovne komisije Franc Leskošek in tajnik komisije Ivan Vuk.

Ker sta delodajalec in vodstvo tovarne uvidela, da ne moreta streti volje delavstva, sta spremenila taktiko in začela groziti delavstvu. Vodstvo tovarne je na primer 28. maja izdalo delavstvu oklic, v katerem je med drugim dejalo:

»Ker se delavstvo v smislu našega oglasa z dne 24. maja t. l. do danes ni vrnilo na delo, ustavimo obrat tovarne s posledico odpusta celokupnega pri nas zaposlenega delavstva. Z današnjim dnem odjavimo svoj delavski stalež pri okrožnem uradu za zavarovanje delavcev. Gospodje mojstri in vodje tkalnice ter tiskarne nastopijo svoj redni dopust z današnjim dnem. Izplačilo mezde odpuščenega

delavstva se izvrši na način, kakor se bomo sporazumeli z gospodom okrajnim glavarjem in stavkovnim odborom.«

Značilno je, da je vodstvo tovarne štiri dni prej v razglasu na delavce svečano obljubljalo in se zaklinjalo, da se nikoli ne bo pogajalo s stavkovnim odborom, niti ne s stavkajočimi delavci. Toda dogodki so pokazali, da so se morali ne samo pogajati s stavkovnim odborom, marveč tudi pristati na njegove pogoje.

Kot je znano, tovarnar obrata ni zaprl. Grožnja iz leta 1933 tokrat ni užgala. Prav tu se je delodajalec pošteno uštel, kajti ni računal s tako enotno organiziranim in pripravljenim odporom delavstva.

Zjutraj 31. maja so se pri vходу v tovarno zbrale ženske. Prišel je direktor tovarne Josip Ilc in hotel vstopiti v tovarno. Te je Ilc že večkrat izzival in jim grozil na razne načine. Ženske so ga vprašale:

»Kam pa greste, gospod Ilc?«

»V tovarno!« se je glasil odgovor.

»V tovarno sedaj ne pustimo nikogar!«

Začelo se je prerekanje, potem so deževale ostre opazke in psovke. Ilc je hotel po vsi sili in celo s pomočjo orožnikov prodreti v tovarno. Ženske so bile hudo razjarjene. Ko so videle, kako predrzen je, so ga začele obmetavati z gnilimi jajci, tako da je bil v hipu ves rumen. Seveda se je potem umazan in osramočen hitro umaknil. Ilc je ženskam zagrozil celo z revolverjem, če ga ne pustijo v tovarno. Z gnilimi jajci so obmetavale tudi nekaj orožnikov, ki so spremljali Ilca.

Ravnatelj Ilc je takoj drugi dan sam pisal okrajnemu glavarju pismo, v njem je prosil za nujno intervencijo oblasti ter varnostnih organov, naj zaščitijo imetje tovarne, predvsem pa 30.000 metrov blaga, ki propada. S to prošnjo je hotel izposlovati pri oblasteh, da bi zatrle stavko. Gospodu direktorju ni bilo toliko mar za tisto blago, kot za to, da se stavka z nasilnimi sredstvi onemogoči. Ilc in predsednik upravnega sveta Franc Širc sta 31. maja govorila s podbanom Dravske banovine O. Pirkmajerjem in na podlagi tega pogovora zahtevala od okrajnega glavarja, naj ukrene vse potrebno, da se uradništvu, ki ne stavka, dovoli vstop v tovarno, iz tovarne pa reši blago. Ker je bil ves obrat obdan z močnimi delavskimi stražami, je vodstvo tovarne apeliralo na okrajno glavarstvo, naj z varnostnimi organi omogoči vstop v tovarno. Delavci so stražili dan in noč in niso dovolili vstopa nikomur, najsi je bil v spremstvu policije in orožnikov ali pa brez njih. Posebno skrb so straže in patrole posvetile stavkokazom, ki so se vdinjali delodajalcu.

Ilc in Širc sta pri podbanu Pirkmajerju dosegla to, da je 1. junija 1935. leta banska uprava poslala okrajnemu glavarstvu telefonsko depešo. V njej je naročila, da morajo stavkajoči, ki stražijo tovarno, najkasneje v treh urah zapustiti svoja mesta, tako da bi lahko uradništvo neovirano prihajalo in odhajalo iz tovarne. V depeši je banska uprava izrecno naročila okrajnemu glavarstvu: če bo potrebno, naj to izvede s pomočjo varnostnih organov in naj zasede prostor okoli tovarne. Kolikor nima na razpolago orožništva, naj prosi za okrepitev, da v navedenem roku izprazni in blokirajo ves prostor okoli tovarne. Razglas naj bo energičen, a primerno vljuden.

Stavkovni odbor ni želel, da bi nastal hujši incident ali celo prelivanje krvi. Zato je odobril, da gre skupina strokovnjakov v tovarno, zakuri kotle, skuša posušiti 30.000 metrov blaga in ga hitro predela, da se ne bi pokvarilo.

Dne 6. junija je bilo pogajanje med podjetjem Triglav ter Splošno delavsko strokovno zvezo v Ljubljani kot zastopnikom stavkajočega delavstva. Pogajanja je vodil ing. Josip Gorjanc, pomočnik referenta za inspekcijo dela pri okrajnem glavarstvu v Kočevju. Na pogajanjih so bili:

Okrajni glavar Mirko Brezinger, za podjetje Ilc in Širc in za delavstvo zastopnik Delavske zbornice Alojzij Sedej, predsednik Strokovne komisije Franc Leskošek, za organizacijo Lovre Jakomini ter naslednji delavski zaupniki: Ančka Črnuglj, Josip Deržek, Štefan Beguš, Marija Kobal, Lojze Komerički, Depolo Kastigar in Tone Marinč.

Strokovna komisija je na sestanku predložila osnutek kolektivne pogodbe; o njem so razpravljali in potem prišli do naslednjih sklepov:

Če delavstvo sprejme predloge podjetja, ki so podani posebej, se začno postopoma priprave za delo, tako da bo delavstvo do 17. junija vse zaposleno. Sprejeli bodo na delo tudi vseh osem delavcev, ki jih je vodstvo podjetja po 14. maju t. l. zaradi represivnega ukrepa odpustilo.

Še istega dne, to je 6. junija, je bila podpisana kolektivna pogodba, sklenjena med podjetjem Triglav, prometno d. d. tekstilno tovarno v Kočevju, na eni, in Splošno delavsko strokovno zvezo Jugoslavije v Ljubljani kot predstavnico v podjetju zaposlenega delavstva na drugi strani.

Pogodba je bila za delavstvo tovarne velika pridobitev in je imela izreden pomen. Stavka je trajala 16 dni in je popolnoma uspela za delavstvo. V njej so se delavci zadržali disciplinirano in dostojanstveno. Nad krivico je zmagala pravica. Uspeh pa ni bil samo materialen, pač pa so delavci dosegli tudi moralno-politično zmago nad kapitalisti in številno uradniško birokracijo. Stavka je močno odjeknila ne samo po Kočevskem, pač pa po vsej Sloveniji. Proletariatu v drugih krajih je dala pobudo in navdih, kako se je treba dosledno in brezkompromisno boriti za pravice delavstva. Sestnajst dni se je bil srdit in neizprosni boj. Kapitalisti so se borili, da obdržijo svoje pozicije, delavci pa za svoje pravice, za skorjo kruha in boljše življenje. Tokrat so delavci vzeli usodo v svoje roke in pod vodstvom partije ter delavskih voditeljev izvojevali pomembno zmago. Na strani delavstva so bili drugi delavci, kmetje in meščani Kočevja; zbirali so prispevke za stavkajoče družine, katerih obstoj je bil med stavko resno ogrožen. Tudi ljudska solidarnost je tukaj triumfirala.

Kolektivna pogodba je vsebovala skupaj devet členov. Na kratko si bomo ogledali nekatere pomembnejše.

Tako na primer 2. člen izrecno poudarja, da vajenec ali vajenka (ti so bili doslej najbolj izkoriščani) prejmejo na uro 1,50 din. Do sedaj niso prejeli niti dinarja za vso vajensko dobo. Ko preteče učna doba, mora biti temeljna plača brez razlike za spol, in sicer do 1 leta 2 din, po enem letu do dveh let po 2,50 din, po dveh letih pa po 3 din na uro.

V 4. členu se govori o izplačevanju zaslužka in odtegljajih. Ravno pri raznih odtegljajih je doslej vodstvo podjetja delalo nepravilnosti. V pogodbi se točno določa, da se zaslužek izplačuje vsako drugo soboto, da se smejo od zaslužka odtegniti le zakonito dovoljeni zneski, na plačilnih izkazih pa morajo biti navedeni zaslužki na uro kakor tudi akordni zaslužki in skupni zaslužek. Specificirani morajo biti vsi odtegljaji in izplačani zneski. Vsako prvo izplačilo v mesecu se izplača samo na podlagi akordov, pri drugem izplačilu v mesecu se pa poračuna morebitna razlika med akordi in minimalno plačo. Reklamacije zaradi nepravilnega izplačila se morajo prijaviti takoj po prejemu plače, reklamacije glede zaračunavanja pa najdlje v treh dneh po izplačilu, in sicer pri vodstvu podjetja.

Zanimiv je 5. člen pogodbe, v katerem se govori o delovnem času, čezurnem delu in praznikih. Izrecno se poudarja, da se vsako čezurno delo plača v smislu 10. člena zakona o zaščiti delavstva s 50 % pribitkom na normalno plačo. Prav tega člena zakona o zaščiti delavcev se pa doslej delodajalec ni držal ter ga je na vse načine izigraval. Dogajalo se je, da so vajenci in ženske delali po 14—16 ur na dan, a niso dobili plačano niti normalno, kaj šele s 50 % zvišanja.

V 6. členu se govori o odškodnini zaradi bolezni in zadržkov pri delu. Delavstvo ima pravico do normalne plače v primerih, ki jih navaja obrtni zakon, poleg važnih razlogov pa mora veljati, kot da so na delu, tudi v naslednjih primerih:

- a) bolezni,
- b) huda bolezen, porod ali smrtni primer v družini,
- c) poroka,
- d) ambulantno zdravljenje med delom,
- e) udeležba pri raznih zakonitih volitvah na sedežu podjetja,
- f) vojaški nabor,
- g) uradni poziv k oblastem.

V primeru pod a) pripada delavcu običajna plača brez odbitkov bolniške blagajne za prvi teden dni bolezni, v primeru pod b) pripada odškodnina za tri dni, pod c) pa za dva dni, pod d) se šteje obisk ambulante itd.

Vodstvo tovarne je poskušalo tu pa tam izigravati določila kolektivne pogodbe, toda delavski zaupniki so budno pazili, da se natančno izvajajo. Zato so 24. junija pisali vodstvu tovarne, naj dosledno izvaja določila pogodbe, in opozorili na naslednje: Vsi delavci, odpuščeni pred stavko, naj se v smislu zapisnika z dne 7. junija t. l. sprejmejo na delo, odpust vseh delavcev, ki so bili odpuščeni po stavki, naj se takoj prekliche, mezda se mora v smislu kolektivne pogodbe plačati tudi tistim delavcem, ki po 7. juniju niso delali; in kot zadnje, tistih šest delavcev, ki so izmenoma zaposleni samo vsak drugi teden, naj dela stalno.

V pismu so opozorili, da glede teh točk delavci zahtevajo jasen odgovor do naslednjega dne. Vsaka pogajanja glede teh štirih točk kategorično odklanjajo.

Vodstvo tovarne, očitno poučeno v nedavni stavki, je takoj ugodilo vsem točkam, razen drugi, ker je zaradi notranje reorganizacije obrata redukcija delavstva postala neizbežna. Na pomolu je bila stavka in te se je pa vodstvo tovarne prestrašilo. Zato so zahtevo iz te druge točke kasneje sporazumno zgladili. Ker vodstvo tovarne ni odpustilo nadmojstra v tkalnici Bogumila Flehra, kot je zahtevalo delavstvo, je 4. julija leta 1935 nastal incident, in sicer tak, da so štirje delavci napadli Flehra in ga dobesedno vrgli iz tovarne. Ravnatelj jih je takoj odpustil z dela. To so bili: Josip Ozbič, Ivan Rus, Leopold Kastigar in Franc Višnikar. Ob tej priložnosti je Ilc poklical odpuščene delavce v pisarno in jim izročil odpoved. Toda delavci niso hoteli zapustiti delovnega mesta, podprla pa sta jih celotno delavstvo in delavski zaupniki. Vodstvo je zapretilo s štirinajst-dnevno odpovedjo dela vsemu delavstvu. In zopet je delodajalec moral popustiti in ugoditi zahtevam delavstva.

Ljudska pravica je v številki z dne 15. junija leta 1935 pisala nekaj spodbudnih besed delavstvu te tovarne in seveda prav tako vsemu delovnemu ljudstvu Slovenije:

»Delavci, delavke! Stavka je sedaj končana. Z njo ste si nekaj priborili. Ne dopustite nikdar in pod nobenim pogojem, da bi podjetje izigravalo odredbe kolektivne pogodbe! Prepričali ste se, da složni in organizirani nekaj pomenite. Brez enotnosti in borbene organizacije pa boste vedno sužnji in vedno lačni! Morate biti enotni, sicer vas bodo vedno tlačili in preganjali. Vsi siromaki in revni po vaseh in mestih se moramo združiti in močnejši bomo od hrasta.«

Tako je tekla in se uspešno končala ta pomembna stavka kočevskih tekstilcev, ki ima v zgodovini revolucionarnega delavskega gibanja na Kočevskem posebno mesto.

Smrt sedmih bratov Cervijev

ALCIDE CERVİ

Odlomek, ki ga objavljamo, je iz knjige Alcide Cervi Mojih sedem sinov (v izvirniku: I miei sette figli).

Oče Alcide Cervi je bil kmet najemnik v okolici mesta Reggio Emilia. Njegova družina je bila fašističnim oblastnikom trn v peti ves čas po prvi svetovni vojni. Dne 25. novembra 1943 so aretirali priletnega očeta in vseh sedem sinov. Do 27. decembra istega leta so ostali zaprti skupaj, nato pa so sinove odvedli s pretvezo, da jih čaka sodna obravnava v Parmi. Med letalskim napadom na Reggio Emilia 7. januarja 1944 je očetu Cerviju uspelo zbežati iz zaporov in se naskrivaj vrniti domov. Žena mu je prikrivala resnico o usodi sinov.

Devetdesetletni Alcide Cervi je nosilec sedmih zlatih medalj za sedem svojih padlih sinov.

Ko sem zvedel to novico, mi je postalo nepopisno hudo. Nič nisem bil razumel, prav nič. Še z roko sem jim zamahnil — v zadnji pozdrav! Mislil sem, da zares odhajajo na proces in da jo bodo že kako zagodli fašistom. Bili so zdravi in tako prebrisani fantje. V resnici pa so odhajali v smrt. Tega so se zavedali, toda hoteli so me zapustiti v upanju na srečen konec. Veselo so me pozdravljali. Tisti nasmešek je zanje pomenil zadnji pozdrav. O, sinovi moji, le zakaj ste imeli sočutje do mojih let? Zakaj mi niste povedali, da odhajate na morišče? Rjovel bi bil nad fašisti, kakor sem že tolikokrat — in morda ne bi bili mrtvi. Zdaj, ko vem vse in ko so mi sojetniki sporočili vaše zadnje besede, mi vest ne da miru.

Ko nam je fašistični stražar velel, naj gremo nazaj spat in počakamo do naslednjega dne, si mu ti, Gelindo, odgovoril:

»Zakaj neki bi šli spat, ko pa spimo že tako dolgo in bomo kmalu odšli v večno spanje?«

Teh besed nisem slišal, sicer bi jih bil razumel. In ko si ti, najmlajši in najdražji, Ettore, izročil Codeluppiju svojo belo jopico, sem te vprašal:

»Zakaj je nočes? V Parmii je mráz.«

Nasmehnil si se mi, ne da bi odgovoril. Zdaj vem, da si Codeluppiju naročil:

»Zakaj bi jo morali preluknjati? Škoda jo je. Vzemí jo za sina, da bo vsaj komu rabila.«

Zakaj ste mi prikrivali resnico, sinovi moji? Morda sem kriv tudi sam, ker sem vam slepo zaupal. Bil sem trdno prepričan, da je ni sile, ki bi ji ne bili kos. Mar ni bilo tako ob vsaki nadlogi? Kadarkoli ste se srečno vrnili s procesa, iz zapora, iz tepeža s fašisti ali s partizanske akcije, vselej smo si bili svesti svoje moči. Vendar na smrt nisem nikdar niti pomislil. Zato me upravičeno grize vest. Bil sem tako ponosen na vas, da sem vas imel za neumrljive. Kadar sem v zaporu omenil, da vas lahko doleti smrt, tega nisem mislil resno. Toda očetje in matere so takšni. Zdaj mi je to razumljivo. Zavedajo se, da bodo nekoč umrli, da bodo pomrli vsi ljudje. Kljub temu pa menijo, da se ne bodo nikoli ločili od svojih otrok in da se bodo večno igrali z njimi, ki so jih videli rasti iz leta v leto. Tuja jim je najmanjša misel, da bi jim utegnili umreti. Kaj ve smrt o naših tegobah, o poljubih, ki ste mi jih dajali, dokler niste odrasli, o nočeh, ki sem jih prebedel ob vaših posteljah! Dragi moj, Gelindo, ti, ki si imel vselej odgovor na jeziku, kaj me res nočes več poznati? Mi res ne boš več odgovoril? In ti, Ettore, ki si se kot otrok skrivaje v visoki travi oglašal: »Ni me več!«, ali te res ne bo več? Zdaj te prekriva visoka trava in te ni več. Še ti, Aldo, ki si bil najmočnejši in najbolj prebrisan, si se ravno tako dal premagati smrti.

Prekletó bodi usmiljenje in prekletó bodi tisto, ki mi je zatisnilo ušesa in prekrilo oči, da nisem ničesar razumel in da sem namesto vas ostal pri življenju! Ničesar ne vemo več o vas iz vaših zadnjih trenutkov — niti besede niti misli. Spet ste bili vsi skupaj in skupno zrlí smrti v obraz. Vem, da ste se objeli, da ste se poljubili in da je Gelindo tik pred smrtno salvo zavpil:

»Vi nas boste pobili, toda mi ne bomo nikoli umrli!«

Tako je, sinovi moji. Vaš oče je imel prav, naša kri je potrdila misel, da ne morete umreti. To je sila, ki me drži pokonci in preprečuje, da se ne bi predal čustvom, sicer bi me bilo pobralo kmalu za vami, kot vašo mater.

Tako sem trpel in razmišljal dan in noč. Kakor je žena poldrugi mesec skrivala pred menoj svoje srce, tako sem ga skrival tudi jaz pred njo, da ne bi izgubila poguma. Prepričanje v pravilnost ideje, za katero so padli, potem partizani, žene, tovariši, delavci, cvetje, spominske plošče, globoko spoštovanje, ki ga z vseh strani izkazujejo do mojih sinov, vse to skupaj mi je dalo moči, da sem tragedijo preživel. Ta moč mi je postala bolj razumljiva v zadnjih letih, čeprav nisem bil brez nje niti v trenutku, ko mi je žena povedala resnico o ustrelitvi. Pozneje sem zvedel za dogodke, ki so bili povod za njihovo smrt.

Član krajeвне udarne skupine je 27. decembra likvidiral političnega sekretarja v vasi Bagnolo in Piano. Črnosrajčniški kolovodje so se še tisto noč sestali ob sekretarjevi krsti in sklenili, da se bodo maščevali.

»Deset za enega!« so tulili, prav kakor so se naučili pri švabih. Pokrajinski sekretar je prebral nekaj imen. Nato pa mu je nekdo svetoval:

»Ustrelimo sedem bratov Cervijev.«

»Dobra zamisel. Kamerad ima prav.«

Tako so potem tudi sklenili.

Odpeľjali so jih na vojaško strelišče. Pristopil je duhovnik Don Stefano in jih vprašal, če se želijo spovedati. Moji fantje so mu odvrnili, da nimajo nobenih grehov, ki bi se jih morali kesati. Fašisti so bili z odgovorom zadovoljni, ker se jim je zelo mudilo. Vodja salve jih je še vprašal, kdo se javi prostovoljno, da bo streljal obsojence. Črnosrajčnik po imenu Vulcano je dejal:

»Prosim za to čast.« Potem se jih je prijavilo še nekaj.

Don Stefano je kasneje pripovedoval, da so umrli kot ciniki. Jaz pa mislim, da je največji cinik on sam, sicer bi ostal kot krščanski človek na strani nedolžnih žrtev, ne pa rabljev. Toda kaj moremo, je pač tako.

Snahe so mi pripovedovale, kako so zvedele za smrt svojih mož. Irnes in moja hči Diomira sta 28. decembra prišli v mesto. Poslala jih je mati, ki sama ni mogla z doma. Velela jima je, naj izvesta vso resnico.

Prodajalci časnikov na trgu v Reggio so razglašali vest o ustrelitvi talcev, toda imen ni bilo slišati. Odšli sta v zapore San Tomaso, da bi zahtevali pogovor s svojci. Če jim ga uprava ne bi dovolila, bi vedeli, da so jih ustrelili. Vztrajno sta ponavljali, da hočeta videti svojece, in jim izročiti prinesene slaščice, toda pazniki jih skoraj pogledali niso. Imes se je pričela razburjati, da se zanju niti ne zme-nijo. Potem jima je neki fašist dejal, naj počakata. Stopil je v pisarno, ko pa se je vrnil, je rekel, da ni nobenih stvari Cervijev. Ponovil je že znano zgodbo, da so jih odpeljali na obravnavo v Parmo. Imes je naslednje dopoldne spet odšla v Reggio, da bi zvedela kaj več na kvesturi. Z njo je šel tudi Massimo. Rekli so ji, da bo zvedela vse, ko bo vojne konec, in naj ne sprašuje več. Tedaj je snaha pro-sila, naj ji dovolijo pogovor z menoj. Fašisti so jo nagnali s priporočilom, naj nikar preveč ne sprašuje. Massimo pa je medtem zvedel resnico pri poveljniku paznikov Pedriniju. Sinove so pokopali v Villi Ospizio in letalske bombe so potem razkrile krste.

Doma je moja žena Genoveffa prepustila gospodinjstvo Margheriti, najstarejši izmed snah, sama pa se je posvetila perutnini in kuncem. Nekega jutra je odprla kletko, da bi jih nakrmila. Ko se je nato zaman trudila, da bi jih spet zaprla, je dejala tjavdan:

»Vidiš, tako je, ko ni več mojih sinov. Nihče več ničesar ne popravlja.«

Vnuček, Agostinov sin, ki je stal poleg, se je opogumil in rekel:

»Saj sem še jaz pri hiši, babica.«

Ob vnučkovih besedah je zajokala. Vzela ga je v naročje in dejala:

»Res je, malček moj, saj ste še vi tukaj. Ne zamerite babici, da se ni spom-nila na vas.«

Od tega dne dalje je živela le še za svojih enajst vnukov. Vendar njene oči niso več zrle v vsakdanjost in njene roke so se gibale le še mehanično, zakaj njene misli so bile daleč proč, pri mrtvih sinovih. Večkrat sem jo potrepal po rami in ji vlival poguma. Zalostno me je pogledala, kakor takrat, ko sem se vrnil iz za-pora. Ni več brala in še v cerkev ni več zahajala.

Sovraštvo fašistov do nas ni ponehalo. Eden izmed bratrancev, samostojen po-sestnik, ki je bil na njihovi strani, je nekega dne, ko mene ni bilo, dejal Genoveffi:

»Snahe se bodo spet poročile. S seboj bodo vzele svoje otroke, ti pa boš ostala sama.«

Zakričala je nanj, da so njeni sinovi izgubili življenje za pravično stvar. Toda fašisti se niso zadovoljili samo z zbadljivimi besedami. Ko so nas zaprli, so za-žgali hišo in pobili sinove. To pa še ni bilo vse. Na dan 10. oktobra 1944 so prišli požigat še enkrat. Doma sva bila le dva starca, štiri ženske in enajst otrok. Po njihovem mišljenju bi bilo treba pometati v ogenj tudi starce, žene in otroke, ker smo bili vsi komunisti. Priplazili so se v temi, zažgali senik in strahopetno zbežali. Vsi, kar nas je bilo v hiši, z otroki vred, smo se lotili gašenja. Ko je Genoveffa videla plamene, se je spomnila tiste noči. V duhu je zagledala sinove, ki so sredi dvorišča stali z dvignjenimi rokami, zaprti tovrnjak in mahanje v slovo. Nenadoma se je zgrudila. Od vsega hudega ji je odpovedalo srce. Dobila je srčni infarkt. To je bil njen zadnji mesec in prebila ga je v postelji. Ves čas je mislila na vnuke. Rada bi bila vsaj šivala zanje, pa ni imela moči, saj se še obr-niti ni mogla sama. Izgubila je zavest in le v zadnjih vzdihljajih je zašepetala:

»Spet bom pri svojih sinovih.«

Umrla je 14. novembra 1944.

Njeni sinovi so medtem prirasli k srcu vsem partizanom. Porajali so se bata-ljoni z imenom Cervi. Rasli so in se večali kakor sovraštvo do Nemcev in fašistov po mestih in vaseh, dokler se zidovje suženjstva ni sesulo v prah in dokler ni zasijalo nad Italijo sonce svobode.

Prevedel Polde Vrbovšek

Težave oborožene poti v svobodo

FRANČEK DRENOVEC

Tri afriške kolonije — vse tri portugalske — so prizorišče oborožene protikolonialne vojne: Angola, Gvineja in Mozambik.

Poleg Južne in Jugozahodne Afrike in Južne Rodezije so to tudi najmočnejši ostanki nekdanjega britansko-francosko-belgijskega kolonialnega cesarstva v Afriki.

Afrika ni šla v neodvisnost po oboroženi poti.

Ustavna monarhija Anglije se je o neodvisnosti sporazumevala z Afričani na ustavnih konferencah.

Skrbstvena ozemlja Združenih narodov so postala samostojna po trojnih sporazumih — mandatna država, Združeni narodi in politična gibanja prizadetega ozemlja.

Francoske kolonije so neodvisnost dobile od Pariza brez enega samega strela.

Alžir je doslej edini primer v Afriki, da je svobodo izbojevalo orožje.

Videti je, da bodo zadnje kolonialne postojanke padle le pod pritiskom topov.

»PORTUGALSKA« GVINEJA

V svetu, pa tudi pri nas vemo sorazmerno največ o oboroženem boju v Angoli. Mnogo premalo pa o »portugalski« Gvineji, čeprav je za Alžirom prav Gvineja najbližje oboroženi zmagi.

Gvineja je majhna dežela, stisnjena med Senegal in sosednjo neodvisno republiko Gvinejo.

Poteka peto leto, odkar je političen boj ljudstva Gvineje za neodvisnost prešel v oboroženo borbo. Partizanski ogenj gori sedaj po vsej Gvineji. Osvobodilna armada operira iz osvobojenega ozemlja, ki zavzema tri petine dežele. Na tem ozemlju raste nova, afriška oblast in odpirajo prve afriške šole.

Nosilec in organizator osvobodilne borbe je Afriška stranka za neodvisnost Gvineje in sosednih otokov (PAIGC), ki so jo ustanovili v strogi ilegali 1956. leta. V prvih petih letih je stranka organizirala podružnice v vseh pokrajinah, okrajih in vaseh. Leta 1960 in 1961 pa je PAIGC zahtevala v Združenih narodih in pri afriških vladah diplomatsko podporo za osvoboditev dežele.

Vsak narod ima v svoji daljnji ali bližnji zgodovini svoj veliki, prelomni dan. Gvineja je za ta dan izbrala 3. avgust 1961, ko je Afriška stranka za neodvisnost sklenila preiti iz politične v oborožen osvobodilni boj.

Upor so začeli na jugu. Gvinejski prvaki pravijo, da bi to bilo lahko tudi na severu ali pa v samem glavnem mestu Bisoju. Toda za razliko od severa je jug gozdnat in bogat z riževimi polji. Razen tega so Portugalci pričakovali udar s severa, zato so tu skoncentrirali čete, zažgali naselja in masakrirali prebivalstvo.

Izkušnje in uspehi v nekoliko bolj povoljnih razmerah, ki jih je nudil jug, so olajšali odpiranje nove fronte na severu, od koder se je portugalska vojska deloma pregrupirala proti jugu. Od februarja 1963 operirajo partizanske enote s severa in juga.

Salazarjev kolonialni režim preživlja danes najhujšo krizo prav v Gvineji. Le letalski mostovi še vzdržujejo zveze in zalagajo z orožjem ter hrano izolirane garnizone, ki branijo posamezne strateške položaje in komunikacije.

Afriška stranka za neodvisnost zbira danes prebivalce vseh verskih in plemskih skupnosti. Delež žensk v partizanskih enotah je važen faktor narodne enotnosti. Najodgovornejši voditelji pravijo, da v deželi narodna enotnost ni več problem, čeprav to ne pomeni, da so že prenehale intrige in manevri proti enotnosti — vendar predvsem od zunaj.

PAIGC se je močno uveljavila v Afriki in vzpostavila dobre zveze z naprednimi političnimi gibanji v svetu. PAIGC je član afriških političnih organizacij: sindikalne, ženske, mladinske, Organizacije solidarnosti narodov Azije in Afrike.

Na osvobojenem ozemlju deluje nova, izvoljena politična oblast: odbori za zdravstvo, za gospodarstvo, za šolstvo itd. Vojaška poveljstva se ne mešajo v delo organov oblasti, kot tega ne dela PAIGC, da bi tako zagotovili kar največji in neposreden vpliv prebivalcev. Zelo samostojno deluje tudi vrhovno vojaško poveljstvo. Politično in vojaško aktivnost usklajajo v vodstvu stranke, ki je že dlje časa na osvobojenem ozemlju.

Ko sem bil pred meseci z voditeljem Afriške stranke za neodvisnost, Amil-karjem Kabralom, in ga vprašal za prognozo, je odgovoril, da se je pripravljen razgovarjati, toda samo o neodvisnosti, ne o tako imenovani samoupravi, s katero bi Lizbona rada preliščila Afričane. »Ne vodimo te vojne za šalo. Krvoprelitje in žrtve lahko zaustavi le doseg naših ciljev.«

Kabral je ocenil, da bi bil v Gvineji položaj še ugodnejši, če bi bil boj proti Portugalcem uspešnejši tudi v drugih portugalskih kolonijah. Tako pa Portugalci lahko premeščajo svoje čete iz Angole in deloma iz Mozambika v Gvinejo, PAIGC pa svojih partizanov, kot se je izrazil Kabral, »ne more pošiljati v druge, oddaljene kolonije«.

TEORIJA O TREH STOPNJAH OSVOBODILNEGA BOJA

V Afriki je razširjena teorija o treh značilnih stopnjah narodnoosvobodilnih vojn. Upori se navadno začnejo zelo hitro, lahko tudi ne dovolj pripravljeni, na ozkem področju kolonialnega ozemlja. Prvi uporniki so v bojevanju neizkušeni, maloštevilni, slabo oboroženi, navadno ne zadosti disciplinirani. Kolonialna oblast reagira na dva načina: okrepi vojaške kontingente, zlasti letalstvo, na političnem področju paradira z listo lažnih koncesij, da bi minirala politične cilje upora.

Avtorji teorije o treh stopnjah protikolonialnih vojn ocenjujejo kot preizkusni kamen prav začetno. Pri tem poudarjajo njeno važnost po tem, da uporniki vzdrže oborožen pritisk mnogo mnogo močnejšega in bolje organiziranega sovražnika, kajti le tako lahko zagotovijo svojemu političnemu programu ljudsko podporo.

Za drugo stopnjo je po tej teoriji značilno, da organizatorji vstaje postopno prevzemajo pobudo. Vojaške operacije obeh nasprotnikov postanejo zahtevnejše, to pa krepi moč in samozavest borcev za svobodo in prebivalstva. Učinkovito vodstvo in odločnost oboroženega boja sili kolonialiste, da dovažajo na fronto nove okrepitve, to pa vpliva na gospodarstvo in finančni položaj metropole.

Osvobodilno gibanje, ki je dobilo dovolj izkušenj in razpolaga s številnimi vojaškimi enotami na vsem ozemlju, lahko preide v splošno ofenzivo, osvobodi širše dele ozemlja in lahko zagotovi in legalizira zunanjo vojno in finančno pomoč.

Angola je, če ocenjujemo razvoj njene oborožene borbe po teoriji o treh stopnjah, uspešno prešla prvo in drugo, na začetku tretje pa je nastala depresija.

Narodnoosvobodilni boj v Angoli se je začel kot posledica brutalne kolonialne politike Portugalske, ki ne živi v današnjem času, temveč je obrnjena nazaj.

Portugalsci so vedno z nasiljem odgovarjali na zahteve Angolcev, aretacija petih patriotov 1959. leta pa je bila začetek obrata.

Angolski nacionalisti so 1960. leta zahtevali priznanje pravice do samoodločbe, brezpogojno amnestijo za zaprte patriote in konferenco za okroglo mizo.

»Portugalska ne bo nikoli pristala na razgovore o samoodločbi njenih prekomorskih posesti,« je odgovorila Lizbona. Odgovoru pa je hitro sledil pokol prebivalcev Icolo-Bengoa, rojstne vasi angolskega pesnika dr. Ogostina Neto.

Nacionalisti so sklenili, da bodo sami osvobodili politične zapornike. V središču glavnega mesta Luande so 4. februarja 1961 razorožili vojno patrolo in udarili proti zaporom — žal brez uspeha.

Kolonialne oblasti so se barbarsko maščevale: za šest Portugalcev, ki so bili ubiti pri obrambi zavora, so javno linčali tri tisoč Angolcev.

Incident, ki se je zgodil mesec in deset dni pozneje na farmi Primavera, slavijo danes kot začetek oborožene vstaje.

Na zahtevo delavcev, naj jim delodajalec poviša mezdo in zniža štirinajsturni delavnik, je farmer odgovoril s strelnim orožjem; to je izzvalo upor in prva žrtev je bil lastnik Primavera.

Začel se je splošen »lov na črnce«, ti pa so se organizirali in sprejeli oboroženo borbo; ta je šla prav te dni že v šesto leto.

Kakšen je sedaj položaj na angolski fronti?

V Angoli delujeta dve osvobodilni gibanji: Fronta narodne osvoboditve (FLNA) Roberta Holdena, ki ima sedež v Léopoldvillu (Kongo), in Ljudsko gibanje

za osvoboditev Angole (MPLA) dr. Ogostina Neta, s sedežem v sosednjem Brazzavillu (Kongo).

Obstoj dveh rivalskih gibanj je eden važnih vzrokov, da je stagnirala obojena borba. Tako lahko Portugalci zmanjšujejo vojaške kontingente v Angoli, da bi lahko poslali več soldateske v Gvinejo in celo v Mozambik.

Začasna vlada Roberta Holdena še objavlja sporočila o »uspešnih bitkah... stalnem bojevanju gverilcev...« in podobno. Toda resni poznavalci razmer tem komuniquejem več ne verjamejo.

Zastoj na fronti je posledica krize in neučinkovitosti Holdenovega vodstva. Viri, ki sem jim navajen verjeti, navajajo, da so posamezne Holdenove gverilske skupine še v severni provinci Bakongo, južno od kongoško-angolske meje. Toda ne pomenijo več organizirane vojaške sile. Drugi, v provinci Kimbundu, so se, kot je videti, razšli, ko so izgubili zvezo z zaledjem v tujini.

Holdenovi sodelavci so bili, kot sem videl v Léopoldvillu, bolj vneti za najnovejše linije velikih limuzin kot za fronto, bolj za pripovedovanje o vzrokih zastoja kot za pogovor, kako priti iz zagate; rajši so kritizirali MPLA, kot odgovarjali na kritike, naslovljene na FLNA...

V Léopoldvillskem Kongu je okoli dvesto tisoč angolskih beguncev. Prejšnja leta so begunce vežbali za vojake — vendar pa jih niso pošiljali na fronto in to je izzvalo številne upore. Holden je skušal pogasiti požar, zato je v tistem soglasju z Mobutujevimi vojniki počenjal prave pokole... te so tujcem prikazovali kot izbruhe nezadovoljstva, ker da ni bilo orožja, hrane, obleke; to naj bi bila dala zunanja pomoč, ki pa je v resnici ostajala v Léopoldvillu...

Od lani pa je zelo narasla politična in vojaška aktivnost Ljudskega gibanja za osvoboditev Angole. Imam neovrgljive dokaze, da MPLA kontrolira konklavo Kabindo in odpira novo fronto na vzhodu, sosesčini Zambije. Enote MPLA so dobro oborožene, solidno izvežbane, opremljene z modernimi sredstvi za zveze.

Zelo težko bi bilo dajati kakršnokoli prognozo za Angolo.

Predvsem je treba, vsaj za sedaj, odložiti vsako misel o konferenci za okroglo mizo. Portugalci so, kot kažejo izkušnje in najnovejše poteze, odločeni ostati v Angoli, dokler jih ne bi vrgli v morje. Politični pritisk protikolonialnih sil ne uspeva izsiliti politične rešitve angolskega problema poleg drugega tudi zato, ker je Angola v imperialističnih planih zelo primeren teren za manevre in vežbe specialnih vojaških enot. Ne smemo pozabiti, da ima nemška armada prav v Angoli nekaj važnih vežbališč orožja in vajakov.

Novice, da nastajajo v deželi politične fronte mladih, dajejo zmeren optimizem.

SVOBODNA AFRIKA

Svobodna Afrika svojega dolga kolonialnim narodom ne plačuje. Solidarnost je bolj deklarativna kot učinkovita.

Do ustanovitve Organizacije afriške enotnosti (OAE) maja 1963 so osvobodilna gibanja prejela pomoč od posameznih svobodnih držav, največ od ZAR, Alžira, Gane, Gvineje, Tanzanije in pozneje Zambije. Francosko govoreče dežele niso nikoli ničesar storile za dekolonizacijo afriške celine.

Afriška osvobodilna gibanja so zelo veliko pričakovala od »komiteja devetih« ali »komiteja za koordinacijo pomoči osvobodilnim gibanjem«, ki so ga ustanovili šefi držav v Adis Abebi skupaj z OAE, ko so se obvezali plačevati v »sklad osvoboditve« del lastnega proračuna; temu je Ben Bela rekel: »Umirajmo malo za svobodo naših bratov.«

Izkušnje so slabe. Večji del članic OAE ne plačuje svojih prispevkov, tako da je sklad bolj simboličen kot učinkovit.

Poleg tega je komite devetih popolnoma razočaral. Arbitrarno je odločal o pomoči enemu ali drugemu gibanju, pri tem pa so posamezne države preprečevale prav podporo aktivnim in v oboroženem boju angažiranim kolonijam in gibanjem. Komite nadalje ni prilagodil svoje politike razmeram oborožene borbe v Gvineji, Angoli ali Mozambiku.

Praktično je danes tako, da prejemajo osvobodilna gibanja od svobodne Afrike toliko, kolikor dajejo posamezne vlade. To pa so zopet le progresivne vlade, medtem ko se neokolonialistični režimi sklicujejo na OAE, toda ta dalje od lepih deklaracij in resolucij še ni prišla.

Oseka v osvobodilnih gibanjih je samo podaljšek oseke v Organizaciji afriške enotnosti, ki ne želi biti samo diskusijski klub (saj sprejemajo obvezne sklepe), ne more pa postati akcijski klub (ker sklepov ne izvajajo).

Lado Ambrožič: Partizanska protiofenziva

V založbi zavoda Borec je letos januarja izšla vojnogodovinska študija Lada Ambrožiča-Novljana pod naslovom Partizanska protiofenziva.

Objavljeno gradivo obravnava štirimesečno aktivnost prvih štirih slovenskih brigad od novembra 1942 do marca 1943. leta. Pisec nam je s to knjigo osvetlil spomin na eno od težjih obdobij našega narodnoosvobodilnega boja.

Knjiga je vkljub svoji strokovnosti pisana dokaj razumljivo in zaradi tega dostopna tudi povprečnemu bralcu.

Očitno je, da je avtor obravnaval tematično na osnovi originalne dokumentacije iz tiste dobe. Prav zato ima razprava tudi svojo zgodovinsko-znanstveno vrednost. Gradivo je podano v kronološkem zaporedju, objektivno prikazano in brez večjih spodrsrlajev.

Iz knjige se da razbrati, s kakšnimi težavami so se morale boriti brigade v tistem času. Kljub temu so brigade izvojevale pomembne zmage nad neprimerno močnejšim sovražnikom.

Morda je v študiji premalo poudarjena samoiniciativnost nižjega komandnega kadra in posameznih borcev, kot se je to posebej pokazalo prav v bojih v Suhi krajini

in Jelenovem žlebu, ko v prvih, odločilnih trenutkih boja, vodstvo celotnih operacij še ni moglo imeti pregleda nad nenadoma nastalo situacijo. (Razbitje italijanske zasede na Smuki 19. III. zvečer; boji pri Starem Logu 20. III. in Jelenov žleb 26. III.)

Na strani 26 je priobčena slika borcev I. bataljona Tomšičeve brigade. Pri pojasnilu slike se je vrinila pomota, da je to posnetek z Gaja na Gorjancih, tam pa se enote Tomšičeve brigade v omenjenem času niso mudile.

Obdelano gradivo je zgoščeno in zajema vse dogodke v obravnavanem času. Brez dvoma je avtor v svoje delo vložil dosti truda, menim pa, da bi bila primernejša širša oblika podajanja, kjer bi bili posamezni dogodki boljše obdelani, ker bi nekdanji borci lažje našli sami sebe v opisanih dogajanjih.

Vkljub temu je delo pisano z dosti odgovornosti ter manjše napake ne zmanjšujejo vrednosti knjige.

Prav gotovo je gradivo, ki je objavljeno v tej študiji, precejšnjega pomena za študij zgodovine NOV in PO Slovenije. S tega stališča je avtor dosegel svoj namen.

Dušan Švara-Dule

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja

Letnik IV., števila 1—2, Ljubljana 1963, 480 strani velikega formata, naklada 1200. Izdajatelj: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Ne glede, da nameravamo zgolj informacijo, a ne morda kritično oceno, pa moram to poročilo hočeš nočeš razdeliti na dva dela, tako da bo prvi prikazal vsebino IV. letnika prispevkov za zgodovino delavskega gibanja, drugi del pa naj povzame prve tri letnike oziroma vsaj oriše dosedanje izkušnje izdajatelja.

I.

IV. letnik prispevkov za zgodovino delavskega gibanja 1963 (v nadaljnjem besedilu: prispevki) je razdeljen po golem naključju na dve enako obsežni polovici, ki sta tudi paginirani samostojno, od 1. do 240. strani; da bi razliko vsebine v prvi in drugi polovici poudaril, povem, da je to že iz naslova druge razvidno: PRILOGA.

Prvi del prispevkov sestavljajo razdelki: razprave, zapiski in gradivo, ocene in poročila ter informacije.

Razprava je pravzaprav le ena: Konceptcija prve internacionale do vojnega kolonialnega in nacionalnega vprašanja. Obsega 76 strani in je tudi sploh največji prispevek v tem IV. letniku.

Avtor je univerzitetni profesor dr. Marjan Britovšek, ki se je po proučevanju agrarne zgodovine preusmeril na proučevanje zgodovine mednarodnega delavskega gibanja.

Plod najprejšnjega njegovega večletnega arhivskega dela je prva in, žal, doslej edina obsežnejša znanstvena agrarnozgodovinska razprava Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem, ki jo je izdala in založila SLOVENSKA MATICA konec 1964; knjiga obsega 430 strani.

Britovškova razprava Konceptcija I. internacionale obravnava:

1. Marxovo konceptcijo I. internacionale in zunanje ter notranjepolitični položaj,

2. Ustanovitev I. internacionale in poljsko vprašanje,

3. I. internacionalo in irsko vprašanje ter

4. Vojno vprašanje na zasedanjih generalnega sveta in na kongresih I. internacionale; strogo ločeno prikazuje Bruseljski kongres in vojno vprašanje, stališče I. internacionale in nemške socialne demokracije do vojne leta 1870—1871, v katerem pa končno osvetljuje ločeno, prav tako kot v prejšnjih poglavjih, a) Liebknechtovo in Beblovo stališče, b) Stališče Schweitzerja in njegove skupine ter c) Stališče braunschweiskega komiteja.

Za sleherno svoje izvajanje navaja dr. Marjan Britovšek vire in literaturo — nič manj in več kot — 225 po številu. Razpravi je dodan še »summary«.

Zakaj je objava te Britovškove razprave nadvse aktualna?

Predlanskim — 1964 — ob 100-letnici PRVE INTERNACIONALE — so po vsem svetu izdali prenekateri zgodovinska monografska dela in parcialne raziskave, seve z najrazličnejših vidikov.

Med mnogimi problemi, ki so bili v ospredju pozornosti I. internacionale, je bilo zlasti vprašanje boja proti militarizmu, vojni in kolonialnim osvajanjem.

RAZPRAVA V OBLIKI ZGODOVINSKE REKONSTRUKCIJE, ZASNOVANE NA IZVIRNEM GRADIVU IN LITERATURI, OSVETLJUJE NASTANEK STALIŠČ, KI JIH JE I. INTERNACIONALA ZAVZELA DO TEH PROBLEMOV.

To pa hkrati pomeni, da sodi razprava dr. M. Britovška Konceptcija I. internacionale do vojnega, kolonialnega in nacionalnega vprašanja na police sleherne javne knjižnice oziroma na delovno mizo za vsa-

kogar, ki se kakorkoli ukvarja z zgodovino mednarodnega delavskega gibanja.

Drugi razdelek prve polovice IV. letnika prispevkov, zapiski in gradivo, obsega: Jože Sorn: *Rudarji v naših premogovnikih ob koncu fevdalnega družbenega sistema*. Mario Pahor: *Ob dvajsetletnici 8. septembra v Italiji*. Tone Ferenc, Dare Jeršek, Miroslav Lušek in Lojze Požun: *Pregled pomembnejših dogodkov v letu 1943*.

Jože Sorn pravi uvodoma, da mu »gre predvsem le za to, da na osnovi nekaterih domačih in tujih virov osvetli položaj rudarjev v manjšem številu naših premogovnikov približno v času 1790—1854 in ga nekoliko primerja s položajem drugih rudarjev in delavcev takratnih časov«.

Čeravno je prispevek dolg samo 16 strani (velikega formata), pa bo v izdatno pomoč pri kakršnem koli proučevanju zgodovine naših rudnikov od Labina do Zagorja še zlasti zategadelj, ker temelji na predhodnem študiju — mimo domačih — tudi številnih tujih virov in literature; vse te vire je avtor natančno označil s tem, da je imenoval ustanovo, kjer je ta ali oni vir mogoče dobiti, in še geslo, pod katerim ga je moč najhitreje poiskati.

V naslednjem prispevku, Ob dvajsetletnici 8. septembra v Italiji, razgrinja Mario Pahor dogodke pred 20 leti, med julijem in septembrom 1943, ki so temeljito spremenili smer njene zgodovine: 10. julija so se izkrcali na Sicilijo Anglo-Američani, 25. julija je bil aretiran Mussolini in fašistično vlado je zamenjala vojaška vlada maršala Badoglija, 8. septembra pa je bilo objavljeno premirje. V naslednjih dneh je kralj pobegnil iz Rima, Nemci so okupirali severno in srednjo Italijo, Anglo-Američani so zasedli južno Italijo, hkrati pa se je začel boj za narodno osvoboditev.

Tudi tej, tretji razpravi, je dodan obširen seznam uporabljene literature; večidel so to dela demokratičnih italijanskih zgodovinarjev, manj tudi spomini fašističnih, monarhističnih in vojaških oseb, ki pa so seve pisani s subjektivnega stališča. Na čelu prvih in drugih so kajpak članki in razprave, ki so bili objavljeni v italijanski periodiki ob dvajsetletnici, odkar je padel fašistični režim, glede protifašističnih strank in ljudskega gibanja predvsem v tedniku KPI Rinnascita, glede vojaškega vrhovnega poveljstva in monarhističnih krogov pa spomini generala G. Castellana v tedniku L'Europeo.

Pregled pomembnejših dogodkov v letu 1943 so sestavili Tone Ferenc, Dare Jeršek, Miroslav Lušek in Lojze Požun. Po obsegu je ta prispevek drugi, saj ima 48 strani velikega formata. Dogodki so razvršeni po

Milena Dolgan:
Portret Mongola, 1945,
patiniran mavec

mesecih in znotraj teh po datumih, skrčeni pa so v zares najbolj neogibne opise in številke.

Sledijo ocene in poročila: Tone Ferenc: Nekaj pripomb k S. Terčakovi knjigi Ukradeni otroci; Ivo Juvančič: Trst pod nacistično okupacijo v Fogarjevem delu; Milica Kacin-Wohinc: Lavo Čermelj: Ob tržaškem procesu 1941. Tone Zorn: Conrad L. Latour: Südtirol und die Achse Berlin-Rom 1938 bis

1945; Alenka Nedog: Milan Apih: Sredi pušk in bajonetov ter Jože Krall: Bogdan Žolnir: Partizanski tisk ob Meži, Dravi in Mislinji».

Skupna oznaka za vse našete ocene in poročila je, da z znanstveno neprizadetostjo — za razliko od avtorske vneme, ki ni neizogibno vselej povsem objektivna ali denirho v prevodih pravilna — kažejo na hotene ali nehotene napake in pomanjkljivosti v naštetih delih.

Priporočljivo bi bilo, da bi — vsaj javne knjižnice — lastniki naštetih del takoj vanje vnesli popravke teh recenzentov, kajti le tako lahko pričakujemo v prihodnosti njihovo pravilno uporabnost.

Poudarjam, da ne gre morda samo za malenkosti, ampak ponekod za prav bistvene korekture, ki pri večjem delu naštetih knjig kličejo po takojšnjem upoštevanju; brez njih je nevarnost — trajnega popačenega prikazovanja naše preteklosti.

V tem delu prispevkov še poroča Tone Ferenc o Tretjem mednarodnem kongresu za zgodovino odporiških gibanj v Karlovih Varih od 2. do 4. septembra 1963.

Na koncu prve polovice IV. letnika prispevkov pa je seznam knjižnih novosti oziroma natančno »izbor politične, spominske, dokumentarne in zgodovinske literature iz leta 1962 in 1963« in zajema kar blizu 250 del, izšlih na območju SFRJ.

Drugo polovico — 240 strani velikega formata — izpolnjuje v celoti bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1961 in za leto 1962, ki jo že od začetka izdajanja prispevkov — 1960 — sestavlja France Škerl.

Bibliografija je do krajnih meja popolna registracija vseh publikacij o slovenski NOB, ki so izšle v letih 1961 in 1962. Poleg naslovov ter imen in priimkov avtorjev navaja seznam še kraje, kjer so te publikacije izšle, letnice, obsege in kratke vsebine.

Bibliografiji ni kaj pripominjati, česar morda edino izjemo dobronamernega nasveta za uredništvo prispevkov, naj bi poskrbelo za čimprejšnje recenzije vsaj tistih publikacij, ki so naslovljene večidel kot »spomini«, pa so že po svoji naravi subjektivni. S tem pa hočem poudariti, da jih kaže sprejemati vselej s pridržkom.

Nemara ne bo napak, če pripomnim še tole glede posebnosti prispevkov: naslovi vseh razprav ter razdelki v njih in kazalo so objavljeni v 5 jezikih, slovenskem, angleškem, ruskem, francoskem in nemškem jeziku.

II.

V uvodu sem omenil povzetek treh letnikov prispevkov ter oris doslejšnjih izkušenj z njihovim urejanjem in izdajanjem. Začetek je pomenil veliko zagnanost, saj pravi na primer izdajatelj v uvodni besedi k prvi številki I. letnika 1960, da ji »bodo sledile druge, po dve do štiri številke vsako leto«.

So to uresničili? Leta 1960 ena, leta 1961 dve, leta 1962 spet samo ena in — kot sem že omenil — za leto 1963 dve številki!

Z redno zamudo: — opisani IV. letnik 1963 je bil na primer zaključen oktobra 1964, izšel pa je šele jeseni 1965. Naklada 1960. leta: 3000, leta 1961 še 3000, leta 1962 pa že samo 1200 in enako 1200 tudi za IV. letnik 1963. Kaj so prispevki?

Prispevki so glasilo Inštituta za zgodovino delavskega gibanja na Slovenskem in tako pravi uvodna beseda za leto 1960 — nadaljevanje publikacije, ki jo je začel izdajati Muzej narodne osvoboditve v Ljubljani z Letopisom Muzeja narodne osvoboditve LRS, od katerega sta izšli dve številki — za leto 1957 in 1958.

Kot glasilo Inštituta si Prispevki prizadevajo marksistično osvetliti nastanek, razvoj in družbeno vlogo delavskega razreda na Slovenskem kot nosilca socialističnih in komunističnih idej, kot gonilne sile družbenih preobrazb, kot voditelja in osvoboditelja delovnega ljudstva iz okvirov starega reda izkoriščanja, zatiranja in vojn. Hkrati skušajo osvetliti nastanek, razvoj in vlogo komunistične stranke na Slovenskem kot subjektivne družbene sile, usmerjajoče človeško zavest in dejavnost.

In smoter prispevkov?

Nedvomno je zgodovino pisje delavskega razreda in Komunistične partije s posebnim poudarkom na NOV in ljudsko revolucijo domala neizogibno pripomoček oziroma ključ za razumevanje zgodovine slovenskega naroda, za spoznavanje družbe, njenih zakonitosti in razvojnih teženj; hkrati je pripomoček za poglobljanje človeške zavesti ter končno tudi za še bolj zanesljivo in bolj smotrno poseganje v družbeno prakso.

Skupno obsegajo že prvi štirje letniki prispevkov (I.—IV.) blizu 1800 strani velikega formata, peti letnik (V. za leto 1964) pa je v tisku in bo kmalu na knjižnem trgu.

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja izmenjuje prispevke s sorodnimi ustanovami v socialističnih deželah. Vzpostavil pa je tesne stike z inštitucijami tudi že v nekaterih zahodnih državah.

Po vsem tem se recenzentu vsiljuje samo eno vprašanje: Kje so vzroki za zastajanje — letnik za 1963. leto izšel v letu 1965 in naslednji (1964) — kakor kaže — bo izšel spet najmanj šele dve leti pozneje — in zakaj se zmanjšuje naklada — od prvotnih 3000 na sedanjih 1200?

Menim, da za tako pomembno redno publikacijo ne bi smelo biti ovir, najmanj pa materialnih!

Jaka Šlokan

Fotografski dokumenti o boju KP Slovenije

Zbornik fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti Komunistične partije na Slovenskem 1867—1941, 1. 2. knjiga: december 1934—april 1941, str. 471. Izdala IZDG in muzej Ljudske revolucije, Ljubljana 1965.

Z letnico 1965 je izšla druga knjiga Zbornika fotografij o delavskem gibanju v predvojnem času. Ta knjiga je samo del širše izdaje, ki jo izdajata Muzej ljudske revolucije in IZDG že od 1959 dalje in ima precej širok koncept, saj sega od začetkov delavskega gibanja do obdobja po vojni. Delavsko gibanje do 1941 je obravnavano v dveh knjigah, od katerih je prva izšla 1964 in zajema razdobje od 1867 do konca leta 1934, druga je pa pričujoča knjiga. S tem je kompleks delavskega gibanja do zloma stare Jugoslavije dokončan in prav je, da mu izrečemo še posebno priznanje, saj je bil doslej v našem zgodovinospisju mačehovsko obravnavan. Tudi drugi del, medvojni čas, to se pravi borba proti okupatorju, bo kmalu dokončan. Doslej so izšle že tri knjige. Prva, leta 1959, v počastitev štiridesetletnice ustanovitve KPJ in sega od aprila 1941 do novembra 1942. Druga je izšla 1961 in prinaša slikovno gradivo za razdobje od novembra 1942 do septembra 1943. Tretja pa 1963 in zajema čas od septembra 1943 do februarja 1944. Izšli bosta še dve knjigi: ena z razdobjem do konca vojne in druga, ki naj bi posegala v povojni čas.

Opozorim naj, da je to izdaja virov, ki so specifični za novejšo zgodovino in jih v preteklih dobah ni bilo, ker pač ni bilo fotografije. Fotografski viri imajo kljub določenim slabostim in večji možnosti ponarejanja veliko vrednost, saj v marsikaterem pogledu bistveno dopolnjujejo pisane vire, na katere je bil doslej zgodovinar navajen in jim je bolj zaupal. Predvsem dajejo fotografski viri bolj živo in plastično podobo dogajanj, ki jih mrtva črka ali pisan vir ne more dati. Drug pomen take publikacije je, da se viri, ki so doslej v fototekah dostopni le ožjemu krogu, zdaj na široko širijo ter postajajo zanimivi za širši krog. Sploh je pa znano, da so fotografski viri iz povsem tehničnih razlogov dosti manj obstojni kot ostali, da tako rečem, klasični viri in je tudi zato prav, da jih izdajamo. Prav gotovo bo vsak bivši borec, naprednjak in svobodoljub rad prelistaval sicer zajetne knjige, saj ga bodo slike spominjale tistih težkih, pa vendar tako polnih dni, ki jih je tudi sam doživljal. Na fotografijah bo videl svoje znanke, prijatelje in večkrat tudi samega sebe v borbi, v stavkah, v zaporih, v časopisnih noticah ali policijskih tiralicah.

Fotografije so v glavnem iz fototeke arhiva CK ZKS in Muzeja ljudske revolucije v Ljubljani, manjši del jih je tudi iz drugih muzejev ali pa so v lasti privatnikov. Seveda je mnogo slik slabih, nejasnih in obledelih, toda to gre na račun starosti in nemožnosti čuvanja, ne pa na rovaš klišejev.

Na začetku sleherne knjige je skržena informativna študija, ki je zelo sežet zgodovinski prikaz obdobja, ki ga knjiga zajema. Seveda ni bil namen uredništva, da bi bila študija dokumentirana ali da bi se spuščala v določene probleme, temveč skuša bralcu dati rdečo nit, ki ga vodi ob slikovnem gradivu. Prav je tudi, da so študije prevedene v francoščino (Sidonija Jeras) in angleščino (dr. Janko Golias). Trojezično je komentirana tudi vsaka fotografija. Študije o NOB je napisal Metod Mikuž, Franček Saje pa o delavskem gibanju 1867—1834. Na koncu vsake knjige je tudi osebno in krajevno kazalo ter seznam hraniteljev fotografij.

Knjiga, o kateri poročam, zajema čas od decembra 1934 do aprila 1941. Obsega torej obdobje, ko se je KP po tretji državni konferenci konsolidirala in smo od tedaj naprej pričla neprestanega vzpona in vedno večjega vpliva na široke množice, to pa se najlepše kaže v ljudskofrontnem gibanju, pa do zloma stare Jugoslavije kot politične tvorbe, ko se je KP pričela pripravljati na oborožen upor proti okupatorju.

Uvodno študijo (str. 7—19) je napisala Alenka Nedogova. Za to študijo velja vse, kar sem povedal že zgoraj o konceptu vseh študij v tej izdaji. Mislim, da je tej zahtevi zadostila in da o tem burnem in zapletenem obdobju daje zadovoljiv vpogled ter dobro seznanja bralca s snovjo, ki sledi:

Prevodoma v angleščino in francoščino sledijo fotografije (str. 49-461). Pred nami se razpenja pisan mozaik množičnega slovenskega protifašističnega gibanja, ki se je z zmago nacizma in fašizma, ter z vedno večjo preusmeritvijo politike stare Jugoslavije na sile osi, tako zelo razmahnilo in ob stalnem impulzu KP trajalo vse do 1941, ko se je iz vseh teh silnic mogla razviti močna in učinkovita OF, ki je temeljila na tako široki bazi vseh napredno mislečih in domoljubnih Slovencev najrazličnejših svetovnih razorov. Slikovno gradivo se začena z zletom Svobod v Celju 1935 in se nadaljuje s prikazom širokega stavkovnega gibanja 1935—36. Pred nami zaživijo te res močnejše svobodoljubne akcije delovnega ljudstva, ki jim potem sledimo skozi vso knjigo. Nato se vrstijo stavke, narodnoobrambni shodi, skupne manifestacije delavcev, kmetov in

Milena Dolgan:
Portret deklice, 1944,
žgana glina

intelektualcev, delovanje napredne študentske mladine, delo komunistov, ustanovni kongres KPS, preganjanje antifašistov, konfinacije v Bileči in Medjуреčju. Precej na široko je prikazano delovanje Slovencev v zasedeni Julijski krajini, kjer je bilo narodno napredno gibanje zaradi posebnega položaja in odtrganosti od domače zemlje še težje. Poudarim naj, da je v zborniku zajeto tudi delovanje naših izseljencev v Evropi in obeh Amerikah. Žal je tega gradiva primeroma manj in nas spet opozarja na še eno zelo zanemarjeno področje naše zgodovine. V posebnem poglavju je prikazan tudi delež Slovencev v borbah v španski državljanski vojni. Zelo zanimive so tudi

fotografije, ki kažejo legalno in ilegalno natisnjene brošure, knjige in časopise, ki so jih pisali komunisti, napredni študentje in drugi domoljubi. Zbornik zaključujejo fotografije, ki kažejo narodnoobrambna srečanja Zveze delovnega ljudstva ter snovanja Društva prijateljev Sovjetske zveze.

Na koncu naj še enkrat poudarim, da je zbornik res pomembna izdaja, saj pomeni prvo tovrstno publikacijo pri nas in dobro dopolnjuje naše dosedanje poznavanje zgodovine slovenskega naroda zadnjih sto let. Obenem pa naj nam bo glasen memento, koliko je še neobdelanih področij zgodovine, ki čakajo na raziskovalce.

Franč Rozman

František Bláha: Medicina na krivih potih

SALUS AEGROTI LEX ESTO (Bolnikovo zdravje naj ti bo najvišji zakon), to staro medicinsko načelo je v marsikateri bolnišnici javno razobešeno. In verjetno je tudi v marsikateri nemški bolnišnici. Toda prav Nemci so v zadnji vojni to načelo tako grdo poteptali. Kajti če je bila namesto skrbi za zdravje poglavitna naloga, kako čimveč ljudi spraviti na drugi svet, potem o nemški medicini res ni mogoče drugega reči. V mislih imamo medicino, ki so jo Nemci izvajali v enem izmed nemških koncentracijskih taborišč, v Dachauu, medicino, kateri je češki zdravnik František Bláha posvetil skoraj celo knjigo. To knjigo z naslovom *Medicina na krivih poteh* smo zdaj v prevodu Viktorja Smoleja in v izdaji založbe Borec dobili tudi v slovenščini.

Ker smo v preteklih letih dobili vrsto knjig o zadnji vojni, o osvobodilnem boju, revoluciji in zlasti neposredno po osvoboditvi tudi nekaj del o koncentracijskih taboriščih, največji sramoti Nemčije dvajsetega stoletja, se lahko upravičeno samo čudimo, da se med njimi ni prej pojavila ta knjiga češkega zdravnika, ki je zdaj vendarle našla pot tudi med naše ljudi. Kajti med dokajšnjim številom del na temo vojne je bilo precej zgolj povprečnih in nekaj tudi vse preveč skromnih, zlasti za potrebe današnjih bralcev. Knjiga *Medicina na krivih poteh* pa je odlično delo. Morda je temu vzrok, da je izšla neposredno po vojni, ko so bili kulturni stiki s Češkoslovaško republiko pretrgani. Morda pa je šele druga, dopolnjena izdaja prišla do naših urednikov. Toda slednje se zdi skoraj neverjetno, saj je bil avtor eden vodilnih zdravnikov v Dachauu in so ga dobro poznali naši številni zaporniki. Razen tega pa avtor tudi tako toplo in pohvalno govori o jugoslovanskih zdravnikih, posebno še o slovenskih, zato je skoraj neverjetno, da bi za njegovo knjigo pri nas ne vedeli. Naj bo temu tako ali drugače, dejstvo je, da šele s sedanjo izdajo popravljamo zamujeno.

Avtor knjige, František Bláha, je že v drugem letu vojne prišel v koncentracijsko taborišče v Dachauu. Čeprav je bil zdravnik, svojega poklica ni izdal in je opravljal v taborišču najrazličnejša dela. Bil je celo na invalidskem bloku, kjer je pletel volnene jopice. Zato pa so seveda zdravniški poklic in delo po ambulantah in v bolnišnici opravljali sami nestrokovnjaki, tesarji, ključavničarji, šoferji in drugi, seveda pod vodstvom »zdravnikov« SS, ki so komaj malo poduhali medicino na dvoletni medicinski šoli SS v Gradcu. Bláha je skoraj čudežno ušel smrti, ko se je rešil z operacijske mize

in dobesedno pobegnil z nje. Takrat je izdal svoj poklic. To ga je potem čez mesece privedlo v taboriščno bolnišnico, najprej na kirurški oddelek, kjer mu je bilo dodeljeno delo kirurga. Največ časa pa je delal v prosekuri, kjer je potem dočakal tudi konec vojne. Prav tu je sčasoma dosegel tak položaj, da so ga spoštovali celo taboriščni funkcionarji, medtem ko je pri zapornikih užival neomajano zaupanje zaradi svojega uspešnega dela za blagor trpečih ljudi. Zaradi vsega tega je Bláha mnogo videl, mnogo vedel, imel je dostop do mnogih skrivnosti in podatkov. In ker je to skrbno zbiral, je tudi po vojni nastopal na procesih zoper nemške krvoloke. In zato je tudi lahko napisal knjigo, ki je verjetno najboljšše delo, kar jih je bilo kdaj napisanih o nemških koncentracijskih taboriščih. Kajti ta knjiga ni samo knjiga o medicinskih poskusih in o grozodejstvih, ki so jih pod krinko medicine izvajali na nedolžnih žrtvah s svojim obsežnim aparatom, temveč je tudi pričevanje o Dachauu, o ustroju taborišča, o sistemu uničevanja in o marsičem, kar je bilo kakorkoli v zvezi z nemškimi koncentracijskimi taborišči.

»Knjigo *Medicina na krivih poteh* sem začel pisati pred sedemnajstimi leti,« je zapisal avtor v uvodu. »Dal sem se prepričati, da je to potrebno in nujno, ker ljudje radi in hitro pozabljajo neprijetne reči, s tem pa bi lahko tudi največje žrtve in najtrpkeje izkušnje izgubile za prihodnost svoj smisel. O tem smo se prepričali, brž ko smo se vrnili iz koncentracijskih taborišč. Vse predložene slike, dokaze in besede je sprejemal svet večinoma z nezaupnim nasmehom. Ljudje niso hoteli verjeti, da ni nacizem dokončno poražen. In tako se je zgodilo kakor po prvi svetovni vojni. Spet so prišli na plan isti in podobni ljudje, ki bi bili radi pod vsemi mogočimi pretvezami, izrabljaje zdaj filozofski argument zdaj gospodarski pritisk, zavallili na vse, kar so preživeli, nagrobnik pozabljenja, da ne bi nastale nobene spremembe. Zato je bilo treba, čeprav ni bilo prijetno, povedati ljudem resnico. Dogodki med drugo svetovno vojno in vse, kar smo tedaj doživeli, so nam odprli oči. Kopica povezanosti, ki si jih prej nismo znali razložiti, nam je počasi postajala očitna. Zdaj v vsem tem vidimo jasno dialektično povezanost.« — Tako avtor o namenu svoje knjige.

Prav zato je Bláha svoje delo skrbno zasnoval in se pri tem ni omejil samo na nekaj opisov in površnih ugotovitev, temveč je kar najskrbnejše zbral gradivo, ga temeljito obdelal in v svoji obsežni, stvarni,

morda celo preveč stvarni, pripovedi podal vsemu svetu. Svojo knjigo začena pisec s koncem prve svetovne vojne in na kratko prikazuje razmere v Evropi in še posebej v Nemčiji, kjer so se dolgo vrsto let razvijale možnosti za nastanek in prodor nacizma. In potem smo že pri Dachauu. Avtor najprej prikazuje kratko zgodovino tega taborišča, njegov nastanek in razvoj v prvih letih obstoja. Koncentracijski taborišče je nastalo že v letih 1923—33 kot ukrep, ki so ga imenovali zaščitni pripor. Vanj so pošiljali predvsem žide, komuniste, prostozidarje, socialne demokrate, pozneje pa tudi katoličane in evangeličane, cerkvene dostojanstvenike in nazadnje tudi nekatere pripadnike nacistične stranke, ki so prišli v konflikt z začasnimi nosilci oblasti.

Nacisti so sprva razglašali, da je zaščitni pripor v korist in zaščito pripornikov, ker bi jih drugače baje ljudstvo pobilo kot svoje sovražnike. Kasneje je prevladala trditev, da je ta pripor ukrep za obrambo rajha pred sovražniki.

Pisatelj podrobno prikazuje razvoj taborišča, kakor je naraščalo število zapornikov, s tem seveda pa so se tudi stalno slabšale razmere v njem. Podrobno prikazuje razmere v taborišču, njegov ustroj in namen, saj je bil Dachau v začetku izrazito uničevalno taborišče. V posameznih poglavjih pisec opisuje dnevni red, bivalnice, invalidske barake, spet v drugih poglavjih pa svoja doživetja v taborišču. Pri opisu razmer v taborišču pa se avtor knjige dotika v prvi vrsti razmer v bolnišnici in problemov zdravniške pomoči. Pri tem najprej z laičnega stališča opisuje razmere, kakor jih je lahko spoznaval vsak zapornik. V zadnjih poglavjih pa obravnava medicinske probleme s strokovnega stališča. Prihod, Prvo srečanje, Taboriščna bolnišnica, Moj primer kot zgled, Strokovnjaki, Invalidi, V družbi živih in mrtvih, to so naslovi nekaterih poglavij, v katerih pisatelj na splošno govori o razmerah v taborišču. O medicinski problematiki pa razpravlja zlasti v poglavjih, ki nosijo naslove, kot: Poskusna postaja, Kirurgija, Flegmonska postaja, Malaria, Tuberkuloza, Poskusi z mrzlo vodo, Poskusna postaja za kužno vnetje jeter. Prav gotovo so to za Nemce in nemški nacizem najbolj obtožujoča poglavja, ki jasno, stvarno in brez vsakega olepšanja prikazujejo, kaj vse so počeli nacisti z nemočnimi, potlačeni in sestradanimi zaporniki. Avtor posveča posebno poglavje lakoti in podhranjenosti. Prav tako pa v samostojnih poglavjih piše posebej o boleznih, ki so najbolj kosile med zaporniki. Poleg tuberkuloze in griže je bila to v prvi vrsti pegavica in deloma tudi tifus. Vsaki od teh bolezni posveča avtor veliko prostora, pri tem pa

ne opisuje samo bolezni, njih potek, epidemično razširjanje, zdravljenje in umiranje, temveč prihaja tudi do zanimivih in pomembnih strokovnih ugotovitev. Pisatelj pri tem prikazuje tudi delovanje zdravstvenega osebja; pri tem se zlasti o slovenskih zdravnikih nadvse pohvalno izraža, tudi povezanost, neustrašnost in vsestransko zrelost jugoslovanskih zapornikov postavlja na prvo mesto. Njegove besede, ki tako toplo govorijo o Jugoslovanih, bodo zlasti slovenskim bralcem in nekdanim zapornikom v Dachauu vsaj skromno priznanje. Na koncu nam seveda posreduje še nekaj statističnih podatkov in zaključuje svoje delo s pripovedjo o osvoboditvi in koncu prejšnjih strahovalcev.

Knjiga Františka Blahe je pisana vsekozi stvarno, brez vsakih literarnih pretenzij, zato pa trdno, neomajno in prepričljivo. Morda je njena hiba prav v tem, da je preveč stvarna in ne seže toliko do srca kot do razuma. Zato je treba dejstva, ki nam jih podaja, obnavljati, o njih razmišljati, saj šele potem prav učinkujejo. Ko pa dojamemo vse to, kar nam pisatelj posreduje, se lahko samo zgrozimo. In razmišljamo, kako je bilo vse to mogoče v našem stoletju...

Toda pisatelj nam ne pusti oddiha, da bi pozabili na to, kar je bilo. Prav na zadnji strani svoje knjige nas opozarja na današnji čas. »Kot zdravniki smo se bojevali med prvo in drugo svetovno vojno proti najrazličnejšim boleznim in smo pomagali bolnim in trpečim,« piše avtor. Potem pa nadaljuje: »Bojevali smo se tudi proti socialnim in političnim boleznim, proti antisemitizmu in rasizmu, proti nacizmu in fašizmu. Kot zdravniki smo vedno opozarjali, da je treba odstranjevati osnovne vzroke bolezni, da je torej treba spremeniti družbeni red. V taborišču smo se naučili, da je treba najprej preprečiti vojno in vse, kar prinaša s seboj. Tedaj si nismo mogli misliti, da ni še konec nečloveških nacističnih metod in koncentracijskih taborišč, gestapa in nacističnih sodišč. Pa glejte! Kmalu nato je izbruhnila vojna na Koreji, v Indokini, v Indoneziji, potem so prišle kolonialne vojne v Afriki proti osvobajajočim se narodom. Tipičen primer tega boja je bila Alžirija z novimi, tehnično še bolj spolnjenimi fašističnimi koncentracijskimi taborišči, eksperimenti in sadizmom pod vodstvom starih izkušenih esesovcev.«

Tako torej sega knjiga Františka Blahe od prve svetovne vojne, prek strahot druge vojne v današnji čas. Prikazuje nam največja grozodejstva in jih ohranja pozabi. Obenem pa nas opozarja in svari! V tem pa je še njen drug, širši pomen.

S. R.

Milena Dolgan v ateljeju Centralne tehnike CK KPS v Črmošnjicah

MILENA DOLGAN, kiparka, rojena 1917 v Studenem pri Postojni, junija 1945 se smrtno ponesrečila na Viču.

Obiskovala je kiparski oddelek Srednje tehniške šole v Ljubljani, študij nadaljevala na Umetnostni šoli in akademiji v Beogradu. Specialke, žal, ni mogla dovršiti. Ob izbruhu vojne se je vrnila v Ljubljano in tu je julija 1941 postala aktivistka Osvobodilne fronte. Pred policijskim zasledovanjem se je junija 1944 umaknila na Primorsko, od tam pa so jo septembra 1944 poklicali v grafični atelje Centralne tehnike CK KPS v Črmošnjicah, kjer je skupaj z ostalimi umetniki, predvsem mlajšimi delovala do osvoboditve. Med drugim je tu našla tudi možnosti za uresničitev svojih zamisli: zmodelirala je nekaj figurálnih in portretnih študij, predvsem v glini.

Ni ji bilo dano, da bi bila svoje delo nadaljevala in izpopolnjevala ter tako v polni meri razvila vse sposobnosti. Javnost jo pozna le s posmrtno razstave likovnih umetnikov 1945 v Ljubljani, padlih v narodnoosvobodilni vojni.

VIDA FAKIN, slikarka, rojena 1915 v Ljubljani. Akademijo likovnih umetnosti je dovršila 1949 v Ljubljani. V poslednjem času predvsem slika značilnosti slovenske pokrajine. Živi v Ljubljani, deluje na osnovni šoli Ledina.

Samostojne razstave: 1954 Ljubljana, 1965 Ljubljana, 1960 Ljubljana (s T. Stegovec), nadalje 1961 Maribor (Slovenska zem-

lja: Fakin-Pandur-Subic-Vidic). Sodelovala na kolektivnih slovenskih, jugoslovanskih in mednarodnih razstavah doma in v tujini.

ALENKA GERLOVIČ, slikarka, se je rodila 1919 v Ljubljani, Akademijo likovnih umetnosti pa je dovršila 1941 v Zagrebu.

Že 1941 delovala v ilegali, julija 1944 odšla v partizane; tu bila v grafičnem ateljeju Centralne tehnike CK KPS v Črmošnjicah. Ustvarila je posamezne linoreze, plakate, opremljala partizanski tisk. Delovala je tudi kot avtorica teksta, režiserka, igralka, scenografka partizanskega lutkovnega gledališča. Razstavljala na razstavi umetnikov partizanov v Crnomlju januarja 1945.

Po vojni slika predvsem krajine. Deluje na osnovni šoli Polje.

Samostojne razstave: 1948 Štanjel, 1953 Ljubljana, 1949 Ljubljana (s S. Segula), 1960 Ljubljana (z R. Piščanec).

Sodelovala na kolektivnih razstavah doma in v tujini.

Leta 1959 je prejela nagrado Saveta društva za staranje o deci i omladini Jugoslavije, Upravni odbor fonda za unapređenje likovnih umetnosti »Moša Pijadek».

CITA POTOKAR, slikarka, rojena 1915 v Dragatušu — Crnomelj. Akademijo likovnih umetnosti dovršila 1947 v Ljubljani.

Že 1941 je delovala v ilegali; prvič so jo aretirali 1942, drugič pa novembra 1943. Nato je bila zaprta v domobranski in belgijski vojašnici v Ljubljani, od januarja 1944 do osvoboditve pa internirana v taboriščih Ravensbrück in Neubrandenburg. Žal ji ni

bilo mogoče ohraniti del iz taborišč. Zato pa se je po osvoboditvi vseskozi vračala k tem grozotnim spominom. Glavna sestavina njenega slikarstva je figurativnost. Ukvarja se tudi z ilustracijo; ilustrirala je 25 mladinskih knjig. Živi v Ljubljani kot svobodna slikarka.

Samostojne razstave: 1952 Ljubljana, 1953 Ljubljana. Sodelovala na kolektivnih razstavah doma — med drugim na razstavi Avtoportret na Slovenskem 1958 in razstavi ob 20-letnici zbora odposlancev v Kočevju 1963 ter v tujini. Leta 1954 se udeležila mednarodne razstave slikark v Bolzanu.

1963 prejela Levstikovo nagrado za ilustracijo knjige Branke Jurce Lizika za vse, ki jo je izdala Mladinska knjiga.

MELITA VOVK-STIH, slikarka, rojena 1928 na Bledu. Akademijo likovnih umetnosti dovršila leta 1952 v Ljubljani, potem tri semestre grafične specialke.

Živi na Bledu kot svobodna umetnica. Slika, poleg tega še ilustrira mladinske knjige, časopise in revije. Samostojne razstave: 1964 Bled, 1965 Jesenice, Portorož. Sodelovala je na kolektivnih razstavah po raznih krajih države.

Leta 1958 je prejela Levstikovo nagrado za ilustracije knjige Milana Šege Zgode in nezgode kraljevskega dvora. 1965 je dobila nagrado Mlado pokolenje, Beograd za ilustracijo knjige Ivana Andrejeviča Krilova Basni, ki jo je izdala Mladinska knjiga.

MED REVIJAMI

MUNDO OBRERO (1—2 št. 1966). Glasilo CK KP Španije je bilo osnovano novembra 1931. leta. Od 1939. leta dalje izhaja ilegalno kot štirinajstdnevnik v Madridu.

Uvodnik prve številke 36. letnika Proti frankističnim manevrom — enotnost vseh antifrankistov je naperjen proti politiki anarhističnega vodstva, ki v »vertikalnih sindikatih« odkrito sodeluje s frankisti. — Prva številka vsebuje tudi članke M. Delicada o Delovnih ženah in diskriminaciji pri plačah, G. Aribaua o Javnih uslužbencih in zvišanju plač, J. Izcaraya Nova brzda, v katerem avtor obravnava zakon o tisku in tiskanju ter recenzijo L. Raimunda o knjigi Santiaga Carilla Kaj bo po Francu? Raimundo se je v recenziji dotaknil zlasti vprašanja narodne avtonomije Katalonije in avtonomnega statusa Galicije, ki ga vsebuje nacionalni program KP Španije. Glasilo prinaša tudi novice iz Španije pod naslovi: Demonstracije in spopadi z oboroženo policijo v Leridi, Mladinske demonstracije pred pravosodno palačo, Demonstracije žensk v Torredonjimenu in zahtevo, da izpuste Simona Sancheza Montera, ki je bil pred enaindvajsetimi leti obsojen na 20 let ječe. — V glasilu je objavljen tudi članek Nova farsa s korporativno demokracijo v politiki »novega« parlamenta na Portugalskem.

Uvodnik druge številke Mundo obrero je posvečen 70-letnici predsednice KP Španije, Dolores Ibarruri-Pasionarije, ki se je rodila 1895. leta v baskovski rudarski družini. — Glasilo prinaša članke Santiaga Alvezra Čile — revolucija v svobodi, Manuela Delicada Reforma kazenskega zakonika in svo-

boda stavk in prispevek Verdagerja o odmevih na knjigo Carilla Kaj bo po Francu? — Novice iz Španije vsebujejo poročilo o protestih leridskih kmetov zaradi razlastitve zemlje, o polomu, ki so ga doživeli frankisti na volitvah uradnih študentovskih skupščin v Barceloni in Madridu, o stavkah in protestih v Baskoniji in Pamplo-ni zaradi prenizkih plač ter o obsodbi, izrečeni nad člani barcelonskega delavskega odbora.

J. K.

VOPROSY ISTORII (št. 1/1966). V uvodniku Revija in zgodovinska znanost, ki je posvečen 40-letnici revije, sta podana kratek pregled njenega dela v tem obdobju in programskega okvira nalog, ki jo čakajo v zvezi z bližajočo se 50-letnico oktobrske socialistične revolucije. — V članku Kolhozna vas v prvem povojnem letu I. M. Volkov ugovarja trditvam nekaterih sovjetskih zgodovinarjev in gospodarstvenikov, da se je kolhozno gospodarstvo med vojno utrdilo, in kritizira tedanje administrativno vodenje kolhozov. Avtor ugotavlja, da je sovjetsko kmetijstvo šele leta 1950 doseglo raven 1940. leta. — V diskusijski temi O pojmu narod nastopata P. M. Rogačev in M. A. Sverdlin ter ugotavljata, da je Stalinova definicija naroda in narodnosti v Marksizmu in nacionalnem vprašanju temeljila na zgodovinsko omejenem gradivu, ki je v bistvu zajemalo evropske narode. Avtorja sta mnenja, da je njegove teze, zlasti v pogledu psihičnega ustroja narodov, treba temeljito precizirati in jih dopolniti z novimi ugotovitvami o

razvoju socialističnih narodov in nacionalnih procesov, ki nastajajo v zvezi z razkrojem kolonialnega imperialističnega sistema. — A. M. Saharov je avtor članka Cerkve in nastanek centraliziranih vprašanj države, v njem obravnava nasprotja med cerkveno in posvetno oblastjo v obdobju med 14. in 17. stoletjem. — I. I. Žigalov piše v članku Boj britanskih trades-unionov v ruske države, vojne in miru (1955—1964) o gibanju angleških sindikatov za mir in proti vojnim pustolovščinam. — Revija je objavila prispevek P. P. Gajdena Buržoazna filozofija išče realno vsebino zgodovinskega procesa.

Prispevek češkoslovaških zgodovinarjev J. Gavraneke, I. Koržalke, J. Masaroša in

Z. Šole pod naslovom Ljudske množice v češkem in slovaškem nacionalnem gibanju 19. stoletja prikazuje značilnosti in razlike v razvoju obeh narodov. — Revija je začela objavljati poglavja iz Garibaldijevih spominov, ki so izšli leta 1932 v Bologni. Prva letošnja številka Voprosov istorii vsebuje nadaljevanje in konec članka N. N. Jakovljeva Strani iz življenja Franklina D. Roosevelta. Vojna leta. Revijo zaključujejo pregledi in recenzije ter sporočilo o sodelovanju med zgodovinarji socialističnih dežel na področju Zgodovina velike oktobrske socialistične revolucije. Posvetovanja, ki je bilo prirejeno v zvezi s tem vprašanjem, so se udeležili tudi jugoslovanski zgodovinarji.

BIBLIOGRAFIJA KNJIG

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

JUNGK, Robert: Zrake iz pepela. Smrt i novi život Hirošime. (Strahlen aus der Aschen. Geschichte einer Wiedergeburt.) Preveo Vlatko Šarić. Naprijed. Zagreb 1965. 288 + (III) str.

BALINT, Istvan: Madjarska današnja. Sedma sila. Beograd 1965. 64 str. sa slikama.

TITO, Josip Broz: Govori i članci. XVII. 1961—1962. Naprijed. Zagreb 1965. 508 + (III) tabla sa slikom.

ADAMOVIĆ, dr. Ljubiša: Međunarodni odnosi posle drugog svetskog rata. Centar za ideološko-političko obrazovanje Radničkog univerziteta »Đuro Salaj«. Beograd 1965. 143 str.

DOŠEN, Slobodan: Sodobno mednarodno delavsko gibanje v socialističnih deželah. Knjižnica Delavska univerza. Sodobno mednarodno delavsko gibanje, II. cikel III. del, 9—10. Cankarjeva založba. Ljubljana 1965. 258 + (II) str.

JEVTOVIĆ, Miroljub: Priče o Titu. Prosveta. Beograd 1965. 226 + (II) str.

MADIĆ, Milorad: Titovim ratnim putem. Narodna armija. Beograd 1965. 220 + (IV) str. sa slikama i faksimila.

BAJEC, Milan: Privredna reforma. Preveo: Slobodan Vujica. Dokumenti današnjice. Nova serija. God. V, 120—121. Sedma sila. Beograd 1965. 94 + (II) str.

ZAKON o Jugoslovenskoj narodnoj armiji. Sa Zakonom o narodnoj odbrani. Zakon o vojnim sudovima. Zakon o vojnom tužilaštvu. Zakon o preduzećima koja proizvode za određene vojne potrebe. Osnovni zakon o pomoći članovima porodice čiji je hranilac na obaveznoj vojnoj službi. Pravilnik o

sudovima časti za rezervne podoficire, oficire i vojne službenike. Izdanje Službenog lista SFRJ. Zbirka saveznih propisa 41. Beograd 1965. 184 str.

GABELIĆ, Andro: SAD: strategija intervencije. Dokumenti današnjice, 124. Sedma sila. Beograd 1965. 62 + (II) str. sa slikama.

LEPOSLOVJE

HAYES, Joseph: Ure po polnoči. Roman. Ljudska knjiga. Prešernova družba. Ljubljana. 1965. 112 str.

KADES, Hans: S svojimi očmi. Zapiski kirurga Hansa Reinalterja. (Mit meinen Augen). Roman. Prevedel Janez Gradišnik. Opremlil Branislav Fajon. Prizma — Izbrani romani iz svetovne književnosti. 12. knjiga. Založba Obzorja. Maribor 1965. 285 + (II) str.

KALIĆ, Dušan: Pekel ni na nebu. (Duško Kalik: Pekolot ne e nebo.) Iz makedonščine prevedla Nada Carevska. Opremlil Ernest Krnaić. Zavod »Borec«. Ljubljana 1965. 136 + (III) str.

PEROCI, Ela: Rišem dan. (Pesmi v prozi.) Opremlil Janez Bernik. Obzorja. Maribor 1966. 83 + (IV) str.

SLODNJAK, Anton: »Pogine naj — pes!« Zgodovinski roman v treh delih. I., II. knjiga 2. izdaja. Opremlil Mitja Race. Založba Lipa. Koper 1965. I: 608 + (I) str.; II: 611—1185 + (III) str.

SMITH, Betty: Drevo raste v Brooklynu. (A tree grows in Brooklyn.) Prevedel Miloš Mikeln. Žepna knjiga Zenit 13. Ureja Mira Miheličeva. Opremlil Stefan Planinc. Mladinska knjiga. Ljubljana 1966. 469 + (II) str.

STONE, Irving: Ljubezen je večna. (Love is eternal.) Prevedla Dana Blaganje. Opremila Nadja Furlan. Biografije. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1965. 625 + (I) str.

THOORENS, Léon: Molière. Tespis v dežju in soncu. (La vie passionnée de Molière.) Prevedel Bogomil Fatur. Opremil Uroš Vagaja. Veliki možje 5. Obzorja. Maribor 1965. 261 + (II) str. z 8 (1 barvno) ilustracijami med besedilom.

ANDRIĆ, Ivo: Na Drini ćuprija. Oprema: Josip Vaništa. Biblioteka Veliki romani. Urednik: Oto Solc. Priredil Petar Džadžić, Muharem Pervić. Mladost. Zagreb 1965. 447 + (I) str.

DOSTOJEVSKI, F. M.: Braća Karamazovi. I, II. (Brat'ja Karamazovy.) Preveo Veljko Lukić. Za štampu pripremio Jakša Kušan. Opremio Boris Dogan. Svjetski klasici 18 i 19 stoljeća. Naprijed. Zagreb 1965. 380 + 540 str.

DJUROVIĆ, Dušan: Ognjevi. (Novele.) Biblioteka Savremenici. Urednik: Muris Idrizović. Svetlost. Sarajevo 1965. 198 + (II) str.

HUGO, Victor: Jadnici. I, II. (Les Misérables.) Preveo Ljubo Wiesner. Opremio Josip Vaništa. Biblioteka Veliki romani. Mladost. Zagreb 1965. I: 876 + (III) str.; II: 681 + (III) str.

JOYCE, James: Uliks. I, II. knjiga (Ulyses.) S engleskog preveo Zlatko Gorjan. Likovna oprema Boris Dogna. Odabrana djela. Svezak 3, 4. Zora. Zagreb 1965. 371 + 388 str.

MONOJLOVIĆ, Sonja: Tako prolazi tijelo. (Pesnička zbirka.) Likovna oprema: Fedor Vaić. Mala biblioteka (254). Urednik: Augustin Stipčević. Zora. Zagreb 1965. 83 + (V) str.

PEKIĆ, Borislav: Vreme čuda. Povest. Prosveta. Beograd 1965. 362 + (II) str.

PRICA, Cedo: Dnevnik Sumraka. Opremio: Fedor Vaić. (Urednik biblioteka: Jozo Laušić.) Naprijed. Zagreb 1965. 248 + (II) str.

PUSKIN, Aleksandar Sergejević: Jevgenij Onjegin. (Evgenij Onegin.) Roman u stihovima. S ruskog preveo Tomislav Prpić. Likovna oprema: Edo Murtić. Olimp — Najslavniji svjetski spjevovi. Matica hrvatska — Zora. Zagreb 1965. 228 + (III) str.

TOŠOVIĆ, Risto: Čovek i kamen. Izabrane pesme. Biblioteka Savremenici. Urednik: Muris Idrizović. Svetlost. Sarajevo 1965. 157 + (IV) str.

ZAGORKA — Marija Jurić: (Sabrana djela VII.) Biblioteka beletrističkih djela novinara. Oprema: Ferdo Bis. Stvarnost. Zagreb 1965. 779 str.

NAZOR, Vladimir: S partizanima. Biblioteka Prosveta. Kolo četvrto, 87. Prosveta. Beograd 1965. 96 + (IV) str. — Sa pesmama: Titov »naprijed«. Na Vučevu. Majka pravoslavna. Nađena djevojčica.

PLAVŠIĆ, Lazar: Čilag. Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata SR Srbije. Beograd 1965. 300 str. sa crtežima.

ZGODOVINA

MILIN, Vojislav: Probudeni Avganistan. Dokumenti današnjice, 118. Sedma sila. Beograd 1965. 64 str. sa slikama.

MITIĆ, Svetolik: 1945: godina pobjede. Dokumenti današnjice, 125. Sedma sila. Beograd 1965. 64 str. sa slikama i crtežima.

RYAN, Cornelius: Najduži dan. 6. lipnja 1944. godine. (The longest day. June 6, 1944.) Prevedla Renata Mikša. Biblioteka C. Stvarnost — Epoha. Zagreb 1965. 310 + 8 tabli sa slikama i crtežima.

MICANOVIĆ, Slavko: Sarajevski atentat. Biblioteka Vremenplov. Stvarnost. Zagreb 1965. 224 sa slikom autora + 6 tabli sa slikama i faksimilima.

APOSTOLSKI, Mihailo: Osloboditelna vojna na makedonskiot narod (1941—1944). Prosvetno delo. Skopje 1965. 192 str. sa slikama i crtežima.

SIBL, Ivan: Iz ilegalnoga Zagreba 1941. Naprijed. Zagreb 1965. 170 str. + 8 tabli sa slikama i faksimilima.

PRIBICEVIĆ, Natalija: Čile. Priručnici o stranim zemljama. Institut za međunarodnu politiku i privredu. Beograd 1965. 150 + (V) str. sa crtežom.

BOŽOVIĆ, Branislav: U neprijateljskom taboru. Mlado pokolenje. Beograd 1965. 238 + (I) str.

BRUNOVIĆ, Milan — Tomo Sović: Bitka kod Oborova. 29. III. 1944. Gospić 1965. 188 sa slikama + prilog sa crtežom o boju + (I) str.

BURIĆ, Radomir: Kroz vatreni obruč. Biblioteka Oslobodilački rat. Svetlost. Sarajevo 1965. 160 str. sa faksimilima.

FILIPIĆ, France: Prvi pohorski partizani. (Izdano ob dvajsetletnici osloboditve) Založba Obzorja. Maribor 1965. 367 + (III) str. sa slikami.

IVANOVSKI, A. Vlado: Od Debarca do Rogaške Slatine. (Borbeniot pat na Prvata makedonsko-kosovska udarna brigada.) Kultura. Skopje 1964. 190 + (II) str. sa slikama, crtežima i faksimilom.

MARKOVIĆ, Saša: Duge godine. Hronika narodnooslobodilačke borbe grada Požarevca 1941—1945. Udruženja boračkih organizacija opštine. Požarevac 1965. 300 str. sa slikama.